

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

Kiemelt közlemények

FAZEKAS FERENC: *A küldetésorientált vezetés és a mesterséges intelligencia*

NÉGYESI LAJOS: *Balla Tibor könyve a honvédtisztképzés irányítóiáról*

SZERENCSI ZSOLT: *A különleges jogrend változásai, valamint az önkéntes tartalékos rendszer feladatai a különleges jogrend időszakában*

16. évf. (2023)
3. szám

ISSN 2060-0437 (elektronikus)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Hadtudományi Szemle

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának tudományos folyóirata

ISSN 2060-0437 (elektronikus)

Főszerkesztő:

Dr. Szelei Ildikó alezredes

A szerkesztőbizottság elnöke:

Dr. Pohl Árpád dandártábornok

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Csengeri János főhadnagy

Pavel Foltin rektorhelyettes (Csehország)

Dr. Forgács Balázs őrnagy

Dr. Hausner Gábor alezredes

Dr. Hettyey András

Dr. Miroslav Kelemen ny. dandártábornok (Szlovákia)

Dr. Jobbágy Zoltán ezredes

Dr. Molnár Anna

Dr. Négyesi Imre ezredes

Dr. Ujházy László alezredes

Dr. Ujházi Lóránd

A szerkesztőbizottság titkára:

Kállai-Nyári Éva

Szerkesztőség:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
Hadtudományi Szemle

1101 Budapest, Hungária krt. 9–11.

Levelezési cím: 1581 Budapest, Pf. 15.

E-mail: hadtudomanyiszemle@uni-nke.hu

Kiadó:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Ludovika Egyetemi Kiadó

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Olvasószerkesztők: Gergely Zsuzsánna, Resofszi Ágnes

Borítókép: P. József főtörzsőrmester (MH 2. KRDD)

Tartalom

HADMŰVÉSZEZET

Bazsó-Vigh Vivien: Geopolitikai érdekek és haderőfejlesztés az Északi-sarkon	5
Attila Paulov: Possible Measures to Estimate Military Airspace Capacity	17
Romvári Lilla, Szajkó Gyula, Pap Andrea: A Magyar Honvédség 15M gyakorló egyenruházat tervezésének környezetvédelmi aspektusai 2. rész	25

BIZTONSÁGPOLITIKA

Kovács Anita Mariann: Merre tovább Közél-Kelet?	39
---	----

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Beck Attila: Elit harcosok a középkori Skandináviában: a berserkerek és ulfhedinnek.	49
Boda Mihály: Mi a hadtörténelem?	63
Csíkos Imre: A küldetésorientált vezetés lehetőségei napjaink komplex fegyveres konfliktusaiban	81
Fazekas Ferenc: A küldetésorientált vezetés és a mesterséges intelligencia	95

ÁLTALÁNOS

Füleki Réka: A tisztavatás hagyománya Magyarországon	111
Galgóczi István: Tahtíb: az ókori Egyiptom még ma is élő harcművészete	121
Kapros Anikó, Resperger Viktória: Esélyegyenlőség és diszkrimináció az élsportban 1..	133
Kristofóri Balázs: A sport szerepe a honvédelmi nevelésben	151
Négyesi Lajos: Balla Tibor könyve a honvédtisztképzés irányítóirol.	161
Szerencsi Zsolt: A különleges jogrend változásai, valamint az önkéntes tartalékos rendszer feladatai a különleges jogrend időszakában	169

Bazsó-Vigh Vivien¹

Geopolitikai érdekek és haderőfejlesztés az Északi-sarkon

Force Development in the Arctic

Absztrakt

Az Északi-sark térségére egyre nagyobb nemzetközi figyelem vetült az utóbbi években. Napjainkban ez a figyelem tovább fog növekedni az erősödő klímaváltozás miatt, mivel a jég olvadása az északi területen megállíthatatlan. Ezáltal új hajózási útvonalak nyílnak meg, amelyek időben és távolságban is lerövidítik az utat Európa és Ázsia között. A tanulmány célja, hogy a három legfontosabb északi állam (Amerikai Egyesült Államok, Oroszországi Föderáció és Kanada) törekvéseit bemutassa az északi területen végrehajtott katonai fejlesztéseik révén. Tény, hogy az orosz védelmi stratégiában az Északi-sark kiemelt helyet foglal el, mivel már az 1950-es évektől jelentős gazdasági potenciállal rendelkező iparágak és infrastruktúrák települtek a térségbe. Ezekre a fejlesztésekre reagáltak a NATO-tagállamok is, és egyre nagyobb haderőfejlesztésbe kezdtek az északi területen.

Kulcsszavak: Északi-sark, haderőfejlesztés, szembenállás, nagyhatalmak

Abstract

The Arctic region has received increasing international attention in recent years. Nowadays, this attention will continue to increase due to the intensifying climate change, as the melting of the ice in the northern area is unstoppable. This opens up new shipping routes that shorten the journey between Europe and Asia, both in terms of time and distance. The purpose of the study is to present the aspirations of the three most important northern states (the United States of America, the Russian

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: vighvivi93@gmail.com

Federation and Canada) through their military developments in the northern area. It is a fact that the Arctic occupies a special place in the Russian defence strategy, as industries and infrastructures with significant economic potential have been located in the region since the 1950s. The NATO member states also responded to these developments and started increasing their forces in the northern area.

Keywords: North Pole, military development, opposition, great powers

Bevezetés

Az Északi-sark területe már a hidegháború időszakában felértékelődött a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok számára, mivel a Bering-tenger mentén 82 kilométer a távolság a két ország között. Ebben a tengersizorban található a Diomede-szigetek, amelyek a két állam közti legkisebb távolságukról nevezetesek. Csupán 4 kilométer választja el a két országot egymástól. A Diomede-szigetek két szigetből áll, az Amerikai Egyesült Államokhoz tartozó Kis-Diomede-szigetből és az Oroszországi Föderációhoz (a továbbiakban Oroszország) tartozó Nagy-Diomede-szigetből. A két ország közötti határ 1867 óta létezik, ekkor vásárolta meg az Egyesült Államok Alaszkát Oroszországtól. A szerződés a két állam között úgy rendelkezik, hogy a határ egyenlő távolságra húzódjon a két szigettől, majd egyenesen észak felé tartva ossza ketté a Jeges-tengert. Az átjárás a két sziget között tilos. A Nagy-Diomede-sziget az Oroszországi Föderáció legkeletibb pontja, ma azonban lakatlan, mivel a hidegháború alatt a szovjet kormány a kontinensre költöztette a népességet. Jelenleg egy orosz meteorológiai állomás és egy lezuhant katonai gép található rajta. A Kis-Diomede-szigetnek egyetlen települése van, Diomede, ahol néhány ember él.

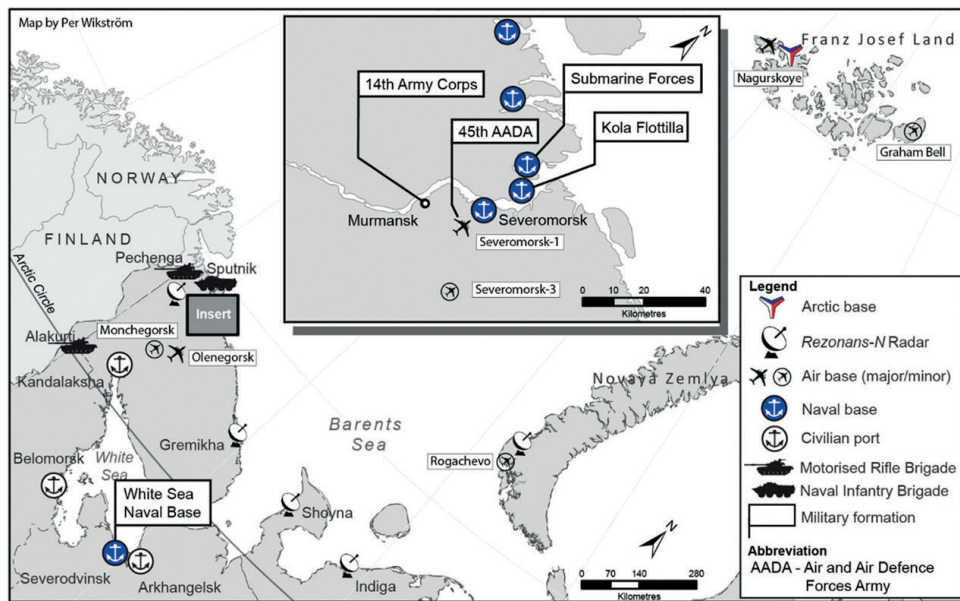
A 20. század végére geopolitikai szempontból feledésbe merült az Északi-sark, viszont a 21. század elején bekövetkezett nagymértékű globális felmelegedés okozta klímaváltozás és a felkutatott ásványkincsek lelőhelyei miatt geopolitikai és geostratégiai verseny indult meg a térség iránt. Az északi jégsapka fokozatosan olvad, emiatt a hajózási útvonalak megnyílhatnak a térségben, valamint az arktiszi kontinentális talapzatban található szénhidrogén és egyéb ásványkincsek új fejezetet nyithatnak a régió történetében.

Az orosz Északi Flotta

Az orosz védelmi stratégiában az Északi-sark kiemelt helyet foglal el, mivel már az 1950-es évektől jelentős gazdasági potenciállal rendelkező iparágak és infrastruktúrák települtek a térségbe. Ezen a területen települ az Északi Flotta is, amelyben megtalálhatók az orosz nukleáris elrettentő erő egyes elemei.² Az Északi Flottát 1933-ban

² MÁRTON 2015.

alapították,³ a központja a Kola-öbölben található Szeveromorsk. A Kola félsziget északi részének fjordjaiban helyezkednek el a flotta fő bázisai. A Barents-tengerre nyíló Kola-öböl mellett elterülő Murmanszk város fontos hadikikötő a Jeges-tengerben (lásd 1. ábra).

1. ábra: Az Északi Flotta és a polgári objektumok a Barents-tengeren
(Megjegyzés: A térkép jelkulcsának fordítása fentről lefele haladva: sarkvidéki bázis, légibázis, haditengerészeti kikötő, polgári kikötő, gépesített lövészdandár, haditengerészeti gyalogsági dandár, katonai bázis, légi- és légvédelmi erők)

Forrás: <https://arcticreview.no/index.php/arctic/article/view/3338/6318>

Az Arktisz régiójában a kiemelkedő figyelmet Oroszország kapja, mivel ez az ország rendelkezik a legnagyobb területtel a térségben, és ambíciói is számottevők, ezért a legjelentősebb arktiszi országnak is tekinthető. Az ország jelentős fejlődési potenciállal rendelkezik a térségben, és az orosz stratégiai gondolkodásban is központi szerepet játszik a régió, meghatározza az ország védelempolitikáját.

A 2015-ös orosz katonai doktrína értelmében a politikai, gazdasági, infrastrukturális és katonai feladatok között szerepel az Északi Flotta és az Északi Stratégiai (Hadászati) Parancsnokság egyesítése az elrendelt feladatoknak megfelelően. A korábban elhagyott katonai bázisok felújítása és ismételt használatbavétele fontos szempont lett, ezeken felül új katonai bázisok és repülőterek építése is szükségessé vált. Új korai és előrejelző radarok telepítése, a korábban építettek korszerűsítése, ezek bekapcsolása az ország légi-kozmosz rendszerébe szintén fontos fejlesztés. Az állomány és a családok

³ Az orosz haditengerészet főparancsnokának 2014. május 25-én kelt parancsával az Északi Flotta megalakulásának évét 1933-ban állapították meg. Az éves ünnepnap június 1-je. 1940. március 15-én (26-án) megalapították az arhangelszki katonai kikötőt, az itt épített hajókból századot alakítottak. Az arhangelszki hajójár a Fehér-tengerért és a Kola félsziget partvidékéért volt felelős.

elhelyezésére szolgáló épületek elkészítése, valamint a kutató- és mentőállomások telepítése is szükséges. A közlekedési utak és az infokommunikációs szolgáltatást biztosító rendszerek fejlesztése és kiépítése is engedhetetlen. Fontos, hogy a bázisok a szolgálat-, a szociális, az egészségügyi és a kulturális ellátás valamennyi feltételével rendelkezzenek.

2014 decemberében az Északi Flotta parancsnoksága alapján megalakult az Egyesített Stratégiai (Hadászati) Parancsnokság (Joint Strategic Command, JSC). 2010 óta ez volt az ötödik JSC, ezt követően 2021. január 1-jén elnöki rendelettel az Északi Flotta a fegyveres erők egyik fő katonai-adminisztratív egységévé vált. Az Északi Flotta Egyesített (Hadászati) Parancsnokságának 2014-es megalakulása kulcsfontosságú volt az Oroszországi Föderáció sarkvidéki katonai fejlesztése szempontjából, mivel az Északi Flottának egyenrangúnak kell lennie a többi négy katonai körzettel azért, hogy egy katonai-adminisztratív egységet képezzen.⁴ A 2009–2010-es orosz katonai reform értelmében a területi katonai-adminisztratív feladatok, mint például a bevetés és a mozgósítás helyett a magas készség és a közös műveletek kerültek előtérbe. Ez előnyös az Északi-sarkvidéken folytatott katonai műveleteknél, mivel ott kevés a lakosság.

Vlagyimir Putyin orosz elnök 2020. december 21-én aláírta azt a rendeletet, amely az Északi Flottát 2021-től katonai körzetté minősítette. „Az Északi Flottát katonai stratégiai területnek kell tekinteni, amely ellátja az orosz katonai körzet feladatait” – áll a rendeletben.⁵ A dokumentumot az Oroszországi Föderáció területi integritásának és sérthetetlenségének védelmét szolgáló intézkedések végrehajtása céljából fogadták el. A rendelet 2021. január 1-jén lépett hatályba. Az Északi Flotta közös stratégiai parancsnoksága 2014 decemberében jött létre, alapja a Nyugati Katonai Körzetről kivont Északi Flotta volt. A rendelet értelmében a további három körzet – Déli, Középső és Keleti – határai változatlanok maradnak. Az Északi Flotta a Komi Köztársaság (Komiföld), az Arhangelszk és a Murmanszki régiók, valamint a Nyenyec Autonóm Terület határain belül található.

Az Északi-sarkvidéki Tanács

Az Északi-sark legmeghatározóbb szervezete az Északi-sarkvidéki Tanács (Arctic Council), amely az Ottawai Egyezmény keretén belül jött létre 1996-ban. Az Északi-sarkvidéki Tanács az 1991-ben létrejött Arktiszi Környezetvédelmi Stratégia (Arctic Environmental Protection Strategy) továbbfejlesztése. A két szervezet közti különbség az, hogy a Tanácsban már a sarkkörön élő őslakos közösségek is képviselést kaptak.⁶ A Tanács egy olyan kormányközi fórum, amely az állandó arktiszi országoknak – Kanada, Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Oroszország, Svédország és az Egyesült Államok – és a megfigyelő státusszal rendelkező államoknak, az őslakos közösségek képviselőinek és egyes munkacsoportoknak lehetőséget ad az együttműködésre.

⁴ KJELLÉN 2022.

⁵ Lásd: www.globalsecurity.org/military/world/russia/vo-northern.htm

⁶ NÉMETH 2019.

Tromsø városában, Norvégiában 2013 óta állandó titkársággal is rendelkezik.⁷ A Tanács elnökségét két évente rotációs alapon váltják. 2021–2023 között Oroszország látja el az elnöki szerepet. Legfontosabb céljai közé tartozik a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem. A Tanács munkáját az is jól szemlélteti, hogy 2020-ig három egyezményt kötött a jövő kihívásaival kapcsolatban.⁸ Ezek a kutató-mentő feladatokkal, az olajkatasztrófa megelőzésével és a tudományos együttműködéssel kapcsolatosak. A Tanácsnak nincs saját költségvetése, az arktiszi államok és más szervezetek finanszírozzák a működését. Az elmúlt időszakban, főként a klímaváltozás felerősödésével nőtt a szervezet nemzetközi befolyása.

Amerika, Kanada és Oroszország érdekei az Északi-sarkon

Az Északi-sarkvidéki Tanács nyolc tagja – Kanada, Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország, Oroszországi Föderáció és az Amerikai Egyesült Államok – az Északi-sarkvidéket mint az együttműködés és a közös problémamegoldás övezetét kívánta előmozdítani, elismerve a különálló földrajzi és demográfiai jellemzőket. Oroszország és az Egyesült Államok elismeri, hogy a régió stratégiai érdekeik középpontjában áll.⁹ A nem sarkvidéki államok fokozott figyelmet fordítanak a sarkvidéki ügyekre, különösen mivel a Kínai Népköztársaság (a továbbiakban Kína) is bekapcsolódott a térségbe gazdasági előny szerzés céljából. Más, nem sarkvidéki államok is erőteljesebb sarkvidéki politikai érdekeket fogalmaztak meg. Ide tartozik Japán, Szingapúr, Dél-Korea és számos európai ország – Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Lengyelország és az Egyesült Királyság – is, valamint az Európai Unió egésze. Ennek eredményeként az Északi-sark már nem tekinthető nemzetközi stratégiai perifériának, ami felveti azt a kérdést, hogy az Északi-sarkvidéket milyen mértékben kell globális nemzetközi biztonsági kockázatnak és nem regionális problémának tekinteni.¹⁰ A klímaváltozás következtében a Jeges-tengeren a tengeri útvonalak hosszabb ideig jégmentessé válnak, ami tengerbiztonsági aggodalmakat okoz. Ezek közül a legfontosabb a 2017. évi Polar kódex,¹¹ amely a polgári hajók tranzitját szabályozza mind az Északi-sarkvidéken, mind az Antarktisz vizein. A térségben tapasztalható túlhalászás aggodalmainak kezelésére, mivel a nyitottabb vizek elérhetővé válnak, 2018 októberében halászati tilalmat vezettek be a Jeges-tenger középső részén, az Európai Unió, az Oroszországi Föderáció és az Egyesült Államok, valamint Kanada, Kína, Izland és Japán támogatásával.

Az Oroszországi Föderáció az Északi-sark térségében hatalmas lehetőséget lát, főleg az energetikai projektek megvalósítása révén, ami lendületet adhat az ország gazdaságának. Ide tartozik az Északi-tengeri útvonalak megnyitása, a gyorsabb ázsiai–európai tengeri hajózáshoz, valamint az ehhez kapcsolódó kikötők és infrastruktúra kiépítése, amely fejleszti a sarkvidéki tengeri kereskedelmet. A hidegháború idején elhagyott katonai létesítményeket újból megnyitották, ennek következtében az orosz

⁷ Lásd: www.thearcticinstitute.org/wp-content/uploads/2020/05/TAI_Infographic-History-Arctic-Council.pdf

⁸ Lásd: www.thearcticinstitute.org/wp-content/uploads/2020/05/TAI_Infographic-History-Arctic-Council.pdf

⁹ LANTEIGNE 2019.

¹⁰ LANTEIGNE 2019.

¹¹ IMO 2014.

repülőgépek és tengeralattjárók behatolása gyakoribb lett más országok sarkvidéki területeire vagy azok közelébe. A Vosztok hadgyakorlatot az Oroszországi Föderáció 2010 óta négyévente megtartja, legutóbb 2022 szeptemberében zajlott, amelynek részei voltak a szibériai és az orosz Távolsági Keleten zajló műveletek is. Az Oroszországi Föderáció megnövelte a sarkvidéki radar lefedettségét, és kifejlesztett rendszereket külföldi repülőgépek és hajók rádióelektronikai blokkolására/akadályozására.¹² A 2022-es éleslövészet- és partraszállási gyakorlatot az eurázsiai kontinens legészakibb pontján, a Cseljuszkin-foknál tartották, amelynek a fő célja a csapatok együttműködésének fejlesztése a távoli és nehezen megközelíthető helyeken és a partraszállás gyakorlása volt.¹³

Az Egyesült Államok és a NATO tagállamai reagáltak ezekre a tevékenységekre. Ehhez kapcsolódik az Egyesült Államok Haditengerészete második flottájának a fejlesztése, például az Északi-sarkvidék láthatóbb működési eszközeinek fejlesztése, az izlandi Keflavíkban található létesítmények felújítása és felhasználása az Egyesült Államok haderőinek a 2006-os kivonása után, valamint az Egyesült Államok parti őrsége által továbbra is üzemeltetett két előregedett jégtörő hajó helyett új jégtörőhajók építését is tervezik. Az Oroszországi Föderációnak jelenleg több mint 40 működő jégtörő hajója van, ideértve a nukleáris meghajtásúakat is. A szentpétervári Balti Hajógyár dokkjában 2019. május 25-én ünnepélyesen vízre bocsátották az Ural atommeghajtású jégtörő hajót, amellyel az orosz atomjégtörő flottát üzemeltető Roszatom egy újabb jelentős lépést tett annak érdekében, hogy egész évben átjárhatóvá váljon az északi-tengeri hajózási útvonal.¹⁴ Alekszej Lihacsov, a Roszatom Orosz Állami Atomenergetikai Konzern vezérigazgatója az Ural vízre bocsátása alkalmából elmondta, hogy „az Ural és testvérhajói központi szerepet játszanak abban, hogy az északi-tengeri útvonalon egész évben biztosítható legyen a hajózás. Az a cél, hogy 2024-ig több mint 80 millió tonna árut tudjunk továbbítani az északi-tengeri útvonalon. Terveink között szerepel, hogy 2027-ig további két új, a 22220-as projekthez¹⁵ tartozó egységgel bővítsük az atomjégtörő flottát”¹⁶ (lásd 2. ábra). A projekt folytatásaként 2019 óta évente vízre bocsátottak egy-egy atomjégtörő hajót, a legutóbbit 2022 novemberében, amely a Yakutia¹⁷ nevet kapta.¹⁸ A tervek szerint 2024-ig további két hajót fognak megépíteni, így összesen 6 új típusú hajója lesz Oroszországnak.

2019-ben az Amerikai Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma módosított sarkvidéki stratégiai jelentést bocsátott ki, amelyben felhívja a figyelmet azokra a kihívásokra, amelyeket Kína és Oroszország jelentenek az északi-sarki térség biztonsága szempontjából, beleértve azokat az aggodalmakat is, miszerint a Kínai Népköztársaság arra törekszik, hogy gazdasági ereje révén befolyásolhatja az Északi-sarkvidéki Tanács működését.¹⁹

¹² LANTEIGNE 2019.

¹³ BYE-EDVARDSEN 2022.

¹⁴ HÁRFÁS 2019.

¹⁵ A 22220-as projekt, amelyet az LK-60Ya orosz típusméret-sorozat elnevezéssel is ismernek, egy orosz atommeghajtású jégtörő hajó gyártási sorozatnak az elnevezése.

¹⁶ HÁRFÁS 2019.

¹⁷ Jakutföld (Szaha Köztársaság), az Oroszországi Föderáció egyik része.

¹⁸ Naval News 2022.

¹⁹ Department of Defense 2019.

2. ábra: Ural nukleáris hajtású jégtörő hajó

Forrás: <https://hajozas.hu/wp-content/uploads/2019/05/Atomjegtoro-Oroszország-Ural-Antarktisz-Putyin-Hajozashu.jpg>

A tanulmány megerősítette, hogy az Egyesült Államoknak jobban fel kell hívnia a figyelmet a sarkvidéki kihívásokra, fokoznia kell a térségben zajló műveleteket, gyakorlatokat, és meg kell erősítenie az Északi-sarkvidék szabályokon alapuló rendjét.²⁰

Ezeknek a tudatában napjainkban a NATO szerepe a sarkvidéki biztonságban felértékelődni látszik. Kanada, hasonlóan Oroszországhoz, komoly létesítményekkel rendelkezik és beruházásokat végez az Északi-sarkvidéken. Kanada a sarkkörtől északra található 1,2 millió négyzetkilométeres területével az Oroszországi Föderáció után a második legnagyobb területű sarkvidéki államnak számít. Kanada északi határait is hosszú időn keresztül biztosította a sarkvidéki jég hatalmas kiterjedése. Az Északi-sarkvidéken Kanada inkább a diplomáciai és kormányközi sarkvidéki tanács döntéseit részesíti előnyben, szemben a NATO katonai vagy védelemorientáltabb politikájával.²¹ A kanadai hadsereg kifejlesztette a működőképességét az extrém hideg, távoli régiókban. A közelmúltban a kanadai hadsereg új jégtörőt vásárolt, hogy kiegészítse hat működő hajóját, és mélyvízi kikötőt hozott létre a Baffin-öbölben. A kanadaiak megvédik az országuk területét, és hajlandók a többi nemzet közötti diplomáciai egyeztetés/párbeszéd lefolytatására is. Az Egyesült Államok Parti Őrsége jelen van az északi-sarki térségben, és aktívan támogatja a többi haderőnemet. Az Egyesült Államoknak továbbra is szerepet kell játszania az Északi-sarkvidéki Tanácsban, és össze kell hangolnia a NATO védelmét az északi-sarkvidéki régiókban. Mindaddig, amíg a NATO-szövetség erős, az Oroszországi Föderációt elrettentik a rendkívüli akcióktól.²²

²⁰ NÉMETH 2018.

²¹ CROSS 2019.

²² CROSS 2019.

Az Észak-amerikai Légvédelmi Parancsnokságot az Egyesült Államok és Kanada 1958-ban alapította (North American Air Defense Command, NAADC). Ez 1981 óta Észak-amerikai Légvédelmi Parancsnoksággént (North American Aerospace Defense Command, NORAD) ismert. Három radarvonalat hoztak létre a kontinentális légvédelem részeként. 1957-ben telepítették a radarállomáslánc leghatékonyabb elemét a Távoli Korai Előjelző Vonalat (Distant Early Warning Line, DEW Line), amely a messzi északon található. A grönlandi Thule légi bázis az észak-amerikai kontinensen kívül az Egyesült Államok fő sarkvidéki műveleti bázisa. A légi bázis 1524 kilométerre van az Arktisztól, az 1960-as évek óta működő amerikai ballisztikus rakéták korai előjelző rendszerének (Ballistic Missile Early Warning System, BMEWS) egyik eleme, amely a mai napig működik.²³ Az Északi-sark szerepe az utóbbi évtizedben felértékelődött, főleg katonai szempontból. Ez a felértékelődés leginkább a NATO 360 fokos biztonsági megközelítése révén történt meg, amely az alapelvének egyik fontos politikája. Új stratégiai irány kerülhet előtérbe, mert a 2014-es walesi csúcstalálkozó, amely a keleti stratégiai irányt preferálja és a 2018-as varsói csúcstalálkozó, amely a déli stratégiai irányt helyezte előtérbe nagyobb lehetőséget biztosított egy közös északi stratégiai irány megalkotására.²⁴ Az Amerikai Arktisz Stratégiát az USA Védelmi Minisztériuma 2019-ben dolgozta ki, amelyben szerepel, hogy az Egyesült Államok biztonságos és stabil Északi-sarkot szeretne, ahol a nemzeti érdekei biztosítottak.²⁵ A stratégiából kiderül, hogy az ország halászatból évente 3 milliárd dollár bevételt realizálhatna, a régióban fel nem tárt gázmezők 30%-át rejtja a térség, és az amerikai Arktisz területén 90 milliárd hordó olaj található, valamint a kitermelhető különleges fémek (cink, nikkel, ólom) 1 milliárd dollár értéket képviselnek ott.²⁶ Bár az Amerikai Egyesült Államok védelmi politikájában az Arktisz ellenőrzése nem első helyen szerepel, de az amerikai haderő 2018-tól kezdve minden második évben hadgyakorlatot szervez Alaszka északi részein, amely az Arctic Edge elnevezést kapta.²⁷ 2021-ben a Pentagon kidolgozta az észak-sarkkörü stratégiát, amely előtérbe helyezi a katonai jelenlét növelését a térségben, a katonák megfelelő kiképzését a zord időjárási viszonyok között folytatott hadviselésre.²⁸

Az Egyesült Államok az Oroszországi Föderációt tekinti fő vetélytársának az Északi-sarkon, a második helyre Kínát teszi, főként gazdasági és hadiipari fejlettsége miatt. Ez azért is lehet érdekes, mert Kína nem sarkvidéki állam, mégis számot tart a régióra a hajózási útvonalak révén. Az Északi-sarkvidéki Tanács tagállamai elutasítják Kína igényeit az északi térségben, de az ország olyan komolyan veszi azokat a régió iránt, hogy a gyorsan fejlődő haditengerészetében arra törekszik, hogy képes legyen nagy hatótávolságú tengeralattjárók telepítésére az Északi-sark térségében. Kutatások szerint a tengeri jég az Északi-sarkon 2040-re olyan vékony lesz, hogy a kereskedelmi hajók használni tudják az útvonalat, de bizonyos hónapokban szükség lesz még a jégtörő hajók segítségére is. A jelenlegi amerikai elnök, Joe Biden tervezi megerősíteni az USA

²³ GAZDAG 2022.

²⁴ SIPOSNÉ 2017.

²⁵ Department of Defense 2019.

²⁶ GAZDAG 2022.

²⁷ U.S. Northern Command 2022.

²⁸ United States Army 2021.

kapcsolatát az Északi-sarkvidéki Tanáccsal és azok tagállamaival, mivel a globális klímaváltozás egyre jobban felértékeli a térséget. Az amerikai külügyminisztérium szerint északi érdekeit az állam úgy tudja jobban képviselni, hogy az Északi-sarkvidékre a jövőben kinevez egy „nagykövetet”, aki az északi régió nemzetbiztonsági, környezetvédelmi és fejlesztési kérdéseivel foglalkozik.²⁹ A 2022. júniusi madridi NATO-csúcstalálkozón az USA kijelentette, hogy jelentősen megnöveli katonai jelenlétét az északi térségben.³⁰ Ezek a törekvések is azt bizonyítják, hogy az északi térség felértékelődik és fokozódik a nemzetközi figyelem a terület iránt.³¹

Befejezés

Jól látható, hogy az Északi-sark térsége iránt egyre nagyobb az érdeklődés. Ebben a cikkben nem taglaltuk a többi északi állam jelenlétét és fejlesztéseit, mert azok eltörpülnek a három ország (Oroszországi Föderáció, Amerikai Egyesült Államok és Kanada) katonai fejlesztései mellett. Elmondható, hogy az ismertetett három országnak megvan az a képessége, hogy katonai szerepét megerősítse a térségben és továbbfejlessze azokat. Az is jól látszik, hogy Kanadának és az Egyesült Államoknak gyorsabban kell ezeket a fejlesztéseket véghez vinnie, mert az Oroszországi Föderáció jóval előrehaladottabb helyzetben van, és már évtizedek óta arra készül, hogyha hajózható és kiaknázható lesz a térség, minél előbb tudjon reagálni a változásra. Számára nagyon fontos a stabil elrettentő jelenlét a térségben, hogy itt is megmutatkozzon nagyhatalmi státusza. A haditengerészeti nukleáris erők 80%-a az Északi Flottában szolgál, és nagy részük a murmanszki kikötőben állomásozik, amelyek az orosz nukleáris triád egyik pillérét és az orosz nukleáris elrettentés sarokkövét képezik. Ez a régió tökéletes a tengeralattjárók alkalmazására, mivel a jégtakaró teljes mértékben befedi a vízfelszínt, így nehézkessé válik a tengeralattjárók levegőből való felderítése. Másodsorban a jég mozgása állandó hangot ad a vízben, ami megnehezíti a felderítésüket és észlelésüket. A térség vizeinek különböző sótartalmuk van, így ezek különböző hőmérsékletű rétegeket képeznek, ami akusztikai visszaverődést okoz a tengerben és megnehezíti a felderítést. Bár a jégtakaró folyamatosan olvad az Arktiszon, a tengeralattjárók alkalmazása a jövőben is fontos tényező marad. Ezek segítik az orosz törekvéseket, de nem szabad figyelmen kívül hagyni például az Egyesült Államokat, amely szintén hadgyakorlatozik és készül a terület megvédésére a térségben. Érdekes évtized áll előttünk, figyelemmel kell kísérni a térségben geopolitikai érdekekkel rendelkező országok törekvéseit a sarkvidéki területen.

²⁹ BROCKHAUS–SZILVÁSI 2021.

³⁰ NATO 2022: 19. pont.

³¹ SIPOSNÉ 2022.

Irodalomjegyzék

- BROCKHAUS, Ryan – SZILVÁSI, Simon (2021): *Joe Biden's Department of State and Defense*. Antall József Tudásközpont. Online: https://issuu.com/antalljozseftudaskozpont/docs/ajrc2021e13_szilva_si_simon?e=39459954/86145971
- BYE, Hilde-Gunn – EDVARSEN, Astri (2022): Extensive Russian Marine Exercises May Reveal Moscow's Thinking. *High North News*, 2022. január 28. Online: www.highnorthnews.com/en/extensive-russian-marine-exercises-may-reveal-moscows-thinking
- CROSS, Tyler (2019): The NATO Alliance's Role in Arctic Security. *The Maritime Executive*, 2019. július 19. Online: www.maritime-executive.com/editorials/the-nato-alliance-s-role-in-arctic-security
- Department of Defense (2019): *Report to Congress – Department of Defense Arctic Strategy*. Online: <https://media.defense.gov/2019/Jun/06/2002141657/-1/-1/1/2019-DOD-ARCTIC-STRATEGY.PDF>
- GAZDAG Erika (2022): A NATO Arktisz politikája: elrettentés és védelem. *Hadtudomány*, 32(1), 3–25. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.1.3>
- HÁRFÁS Zsolt (2019): Vízre bocsátották az Urál univerzális atomjégtörőt. *Atombiztos*, 2019. május 26. Online: <https://atombiztos.blogstar.hu/2019/05/26/vizre-bocsattak-az-ural-univerzalis-atomjegtorot/73559/>
- IMO (2014): *International Code for Ships Operating in Polar Waters (Polar Code)*. Online: www.imo.org/en/OurWork/Safety/Pages/polar-code.aspx
- KÁLLÓ László – DEÁK Anita (2011): Az Északi sark – a „versenyfutás” kezdete. *Felderítő Szemle*, 10(1–2), 43–65.
- KJELLÉN, Jonas (2022): The Russian Northern Fleet and the (Re)militarisation of the Arctic. *Arctic Review on Law and Politics*, 13(2022), 34–52. Online: <https://doi.org/10.23865/arctic.v13.3338>
- KOÓS Gábor – SZTERNÁK György (2017): Az Északi sark geopolitikai és geostratégiai jelentősége – orosz szemmel. *Szakmai Szemle*, 2017(2), 5–23.
- KÖVÁRI László (2017): Orosz északi irányú terjeszkedés és az Orosz Északi Flotta. *Felderítő Szemle*, 16(3–4), 138–158.
- LANTEIGNE, Marc (2019): The Changing Shape of Arctic Security. *Nato Review*, 2019. június 28. Online: www.nato.int/docu/review/articles/2019/06/28/the-changing-shape-of-arctic-security/index.html
- MÁRTON Andrea (2015): Az Északi-sark Oroszország stratégiai gondolkodásában. *Repüléstudományi Közlemények*, 27(2), 26–35. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/reptudkoz/article/view/4509/3682>
- NATO (2022): *NATO 2022 Strategic Concept*. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf
- NÉMETH, Viktória (2018): Polar Silk Road: Chinese-Russian cooperation in the Arctic. In BÓDOG, Ferenc et al. (szerk.): *VII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2018 Absztraktokötet: Digitális, bővített kiadás – 7th Interdisciplinary Doctoral Conference 2018 Book of Abstracts: Digital, Extended Edition*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 152.

- NÉMETH, Viktória (2019): Indigenous Peoples in International Politics – the Case of Samis in the Arctic Affairs. In CSISZÁR, Beáta et al. (szerk.): *VIII. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2019 – Tanulmánykötet – 8th Interdisciplinary Doctoral Conference 2019 – Conference Book*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 223–233.
- Russian Baltic Shipyard Launches The 4th Project 22220 Icebreaker "Yakutia". *Naval News*, 2022. november 23. Online: www.navalnews.com/naval-news/2022/11/russian-baltic-shipyard-launches-the-4th-project-22220-icebreaker-yakutia/
- SIPOSNÉ Dr. Kecskeméthy Klára (2017): NATO-csúcstalálkozó az elrettentés és a védelem jegyében. *Hadtudomány*, 27(1–2), 114–126. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2017.27.1-2.114>
- SIPOSNÉ Dr. Kecskeméthy Klára (2022): Új szinten a partnerségi kapcsolatok, a NATO madridi csúcstalálkozó értékelése. *Hadtudomány*, 32(3), 66–79. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.3.66>
- United States Army (2021): *Regaining Arctic Dominance. The U.S. Army in the Arctic*. Online: <https://api.army.mil/e2/c/downloads/2021/03/15/9944046e/regaining-arctic-dominance-us-army-in-the-arctic-19-january-2021-unclassified.pdf>
- U.S. Northern Command (2022): *Alaskan Command Prepares for Exercise Arctic Edge 2022*. Online: www.northcom.mil/Newsroom/News/Article/Article/2930454/alaskan-command-prepares-for-exercise-arctic-edge-2022/

Attila Paulov¹

Possible Measures to Estimate Military Airspace Capacity

Abstract

Controlled airspace have a capacity value to ensure safe and efficient management of air traffic. The capacity value represents the maximum number of aircraft that can safely operate within a given airspace over a certain period of time, while maintaining the required level of safety and efficiency. From a civilian air traffic control point of view, it is crucial to have a clear understanding of the capacity value of each airspace. This information helps controllers to effectively manage the traffic flow within the airspace and avoid overloading, which can lead to delays, increased fuel consumption and potential safety risks. Additionally, knowing the capacity value of an airspace can also help controllers to make valid decisions when it comes to scheduling flights, route planning and managing air traffic during peak periods. By understanding the importance of the capacity values of an airspace controlled by a civilian provider, it is essential to have capacity values in airspace under military control as well in order to complete the given military operations successfully. In my study, I would like to present the aspects of the possible determination of the capacity value of military airspace.

Keywords: airspace, air traffic management, air traffic control, capacity, traffic demand, value

Introduction

Russia's military aggression against Ukraine having significant impact on the airspace over Europe underlines the urgent need to secure our access and ability to operate in the air domain. Moreover, due to the rapid development of the aviation industry, civil and military airspace users are able to cover greater distances in a significantly shorter time than before. In this ever-changing environment, civilian air traffic and

¹ Head of Division, MoD State Aviation Department, e-mail: paulov.attila@hm.gov.hu

its technological systems and procedures have played a greater role, but military air traffic has also – thanks to the 4th and 5th generation combat aircraft and unmanned aerial vehicles – undergone significant changes. After the Covid-19 pandemic period, the civilian air traffic started to recover and similarly to the 2019 traffic period, air navigation service providers operate at the limit of their capacity with a certain degree of flexibility. In the months of May, June, July, August and September – which can be regarded as a special traffic period in aviation – ensuring a balanced and smooth air traffic flow is an extremely complicated task.

Thunderstorm activities, technical failures, lack of air traffic controllers and airport capacity, changes in the infrastructural condition of airports, possible strike situations, and many other negative factors individually or even together can negatively influence the flow of air traffic.² If we were able to theoretically reduce the impact of the above mentioned factors to an acceptable level, then there would still be the airspace itself, which the airlines and even the military parties would be unable by themselves to constantly maintain at the highest economic level (to get from the departure airport to the destination by the shortest route). One of the reasons for this is that from an aviation perspective, the airspace is not homogeneous, it is significantly fragmented, and the number of air navigation service providers – who provide air traffic control service – is extremely high. The other reason is the military side, as – from the point of view of the civilian actors – a potential source of danger, who from time to time request or require large segments of airspace in order to carry out training and other operational flights. In order to minimise the above mentioned negative impacts, and to ensure that the use of airspace is optimal for both military and civilian side at all times of the year, the coordination process between the parties must be well-defined, understandable and clear to all.

One of the main indicators of the smooth flow of civil and military air traffic is the capacity of the available airspace. In civil aviation, the number of aircraft provided with air traffic control service cannot be more than the air navigation service provider can handle safely, therefore, air navigation service providers must define air traffic control capacity values or control areas, control sectors and airports.³ In a civilian traffic environment, the capacity values for each control sector are well defined, the reason for this is that the intensity of civil traffic can be well predicted, and the flights carried out in each sector typically show the same picture (route flights).⁴ On the other hand, the military air traffic – managed by military air traffic services in reserved airspaces for military use – cannot be predicted in all cases (especially with regard to the current Russian–Ukrainian war situation) and the complexity of the traffic – both the manner of its task and the type of aircraft performing – is higher, which means that determining the military capacity values is also a complex task. In order to calculate the capacity value of military airspace, we have to analyse many factors, including the traffic needs, the characteristics of the available airspaces, the composition of air traffic services, as well as their technological possibilities.

² BIRDAL–ÜZÜMCÜ 2019.

³ COOK 2007.

⁴ ZHANG–CHEN 2018: 4609–4614.

Increasing military budget vs. airspace characteristics

Access to airspace is a primary concern for both the civilian and military parties; however, the motivation is different. Despite the fact that the civilian air traffic is growing, increasing defence budget in many countries has also significant effect on the airspace usage. The measures taken at the 2016 NATO Summit in Warsaw to increase the defence budget – reaching 2% of GDP – also increased the military procurement, research and development projects. A newly introduced military equipment – regardless of whether it is used within the air force or the ground forces – can easily affect significant changes in the airspace structure, which I would like to illustrate with an example:

Recently, several NATO member states announced that they are planning to acquire 5th generation F-35 II combat aircraft as part of their military development. In terms of airspace utilisation, the difference between the most modern 5th generation aircraft compared to previous generations is the larger airspace required in order to use all the capabilities of the aircraft. The United States Air Force has defined the parameters of the airspace necessary to provide training flights for the 4th and 5th generation combat aircraft, which can be summarised in the table below:

Table 1: Airspace requirements of 5th generation combat aircraft

Parameter/Mission	Minimum requirement	Desired requirement
Altitude	10K to 50K feet MSL	Surface to Unlimited
Large Force Exercise	120 NM × 80 NM	160 NM × 100 NM
Strategic SEAD/DEAD	120 NM × 80 NM	160 NM × 100 NM
Tactical SEAD/DEAD	80 NM × 80 NM	120 NM × 80 NM
Offensive Counter Air	90 NM × 60 NM	160 NM × 100 NM
Defensive Counter Air	90 NM × 60 NM	120 NM × 80 NM
Close Air Support	40 NM × 40 NM	120 NM × 80 NM

Source: Compiled by the author based on the data presented by the NATO Joint Air Power Competence Center at the spring meeting of the NATO Aviation Committee 2019.

By comparing the values in the above table with the parameters of the separated airspaces of the European member states of NATO, it can be seen that the vertical and horizontal airspace requirements of 5th generation combat aircraft training flights are significantly greater than the parameters of the currently available airspace. Due to the main European air traffic routes and the increased number of aircraft, it is currently a big challenge to designate 160 NM × 100 NM airspace in Europe for 5th generation aircraft training flights. Allies must be able to exploit 5th generation aircraft to the maximum extent and be able to exercise current and future technological capabilities of such platforms, in order to be able to operate in highly contested and degraded environments. A mix of permissive and contested scenarios are necessary to fully explore, normalise and optimise the ability of these aircraft. Exercises and training activity to produce deterrence and defence effects may vary greatly in size, frequency and locations. Different types of missions entail specific airspace requirements, which will in turn have specificities for aircrew proficiency, mission qualification, upgrade

training or deployment and tactics development. These scenarios may include GPS jamming, supersonic flights, Electromagnetic Warfare, as well as the use of ground emitters simulating radars on a common datalink.⁵ Based on the above mentioned reasons, we can say that the current airspace in Europe is not yet fit for this purpose. The need for larger volumes of airspace has been recognised but we have not yet determined exactly how many military aircraft can be in a larger volume of airspace.

Issues of the military airspace capacity estimation

According to the Joint Decree 26/2007 (III.1.) of the Ministry of Economy and Transport, the Ministry of Defence, the Ministry of Environment and Water on the designation of the Hungarian airspace for aviation, MCTR⁶ and MTMA⁷ areas are designated for military operations. These areas are considered as controlled airspace, so the Hungarian Armed Forces provide air traffic control services there. In addition, the military side typically uses other airspace too in order to perform various tasks (Temporary Reserved Area, Danger Area, ad-hoc airspace, etc.), however, I plan to illustrate the aspects related to capacity values through the MCTR and MTMA given that these military areas usually have the highest traffic load in Hungary.

Thanks to the military development projects, military air traffic is significantly growing in Hungary. Parallel to these processes, the workload of the military air traffic services and the traffic load of the available airspace are also growing. The capacity of the airports is basically determined by material factors. The parameters of the runway, aprons, taxiways and other infrastructural elements (terminal building, navigation, communication and surveillance equipment, etc.) make it easy to calculate the capacity of a given airport. Nevertheless, determining the capacity of an airspace (MCTR, MTMA) which belongs to a given airport is a much more complicated task which requires a different approach.

Since military air traffic in Hungary will reach a higher level compared to the last period, it is essential to maximise the capacity of the airspace designated to the airports. In order to achieve this, it is essential to understand the traffic demand. Without an accurate forecast of traffic demand we cannot use the available airport resources (air traffic control services, ground handling, navigational personnel, etc.) in a proper way. The level of traffic demand in MCTR and MTMA depends on several variables such as weather, number of training flights, international exercises, calibration flights as well as all tasks which occupy the available frequency for providing air traffic services. Forecasting these variables is a complex task, regardless of whether we want to plan the traffic demand for a month, a day, or even an hour in advance.

During the pre-tactical air traffic flow management phase (one day before the mission day) the availability of (mostly) exact traffic forecast data will most likely mean a balanced load during the mission day in our airspace or sector. In addition, with the help of the transmission of relevant air traffic data via a predefined protocol,

⁵ NATO 2023: 1-1.

⁶ Military Control Zone.

⁷ Military Terminal Control Area.

the traffic situation will be more predictable not only in MCTR and MTMA, but it can contribute to a more accurate determination of the traffic indicators of the European air traffic network, which can also contribute to a safer and continuous flow of air traffic. Sharing data between neighbouring civilian or military air traffic control services allows us to take into account the different priorities of stakeholders in flight missions, which we can later use in the decision-making process. This mutual attention can ensure a more predictable operation for all stakeholders, with a much more efficient and effective use of resources. For both civil and military airspace users, such improvements mean that they can optimise each flight tasks while trying to take into account the priorities of other users.⁸ For the Hungarian Air Force all of this means that they are able to make the best use of the available resources at a time when civil air traffic is operating with the highest level.

After clarifying the philosophy of traffic demand, it is necessary to review the determination of the capacity of the airspace belonging to the military airports. Decree 57/2016 (XII. 22.) of the Ministry of National Development on the Rules and Procedures of the Air Traffic Control Services provides directives for the capacity planning in Hungary. According to this legislation, air traffic services must define air traffic control capacity values for control areas and airports. In accordance with this, the decree regulates in detail the process of the determination of the capacity values, as well as the procedures related to the review and reduction of the already determined values.

We can use several models to calculate the capacity of the airspace (e.g. neural network modelling, geometric modelling). The specifications of each model are well presented in the study of Bence Számel and Géza Szabó about *Airspace Capacity Estimation Based on Theoretical Models*. Regardless of which model is used, it is always necessary to provide the given method with data input, which can be grouped as follows:

- static data of the airspace characteristics (e.g. sector boundaries, route network)
- radar data
- subjective data from controllers regarding the complexity of traffic situations and the importance of complexity factors⁹

From the list above, the static data can be obtained from the AIP¹⁰ and MILAIP¹¹ documents, and the traffic-related radar data can be obtained from the applied air traffic management system. In order to find the proper way to calculate the capacity value, the production of traffic complexity related data is the biggest challenge. One of the biggest differences between the characteristics of the flight tasks performed at military and civilian airports is that while civil airports are mostly used by fixed-wing aircraft with scheduled departure and arrival procedures, the military operational tasks in MCTR and MTMA could be much more complex and difficult (e.g. fix and rotary wing aircraft movements at the same time, parachute exercise, special flight procedures). According to this, when we assess the complexity factors during the

⁸ SCHEFERS et al. 2017: 321–328.

⁹ SZÁMEL–SZABÓ 2014: 301.

¹⁰ Aeronautical Information Publication.

¹¹ Military Aeronautical Information Publication.

determination of the capacity values, the above-mentioned circumstances must be taken into account in all cases. In my opinion, the typical complexity factors of civil and military airports can provide together the necessary amount of data which can be used in a calculation model.

Based on the above mentioned study, I have summarised the military complexity factors¹² in MCTR and MTMA (military control area means MCTR and MTMA):

Table 2: MCTR and MTMA complexity factors

	Complexity factors
1.	The number of aircraft in the military control area
2.	The number of aircraft climbing and descending in the military control area
3.	The proportion of climbing and descending aircraft in the military control area in relation to all aircraft
4.	Average density of aircraft in the military control area
5.	The dispersion of the speeds of aircraft in the military control area
6.	Average divergence of aircraft in military control area and its relative insensitivity
7.	Average convergence and insensitivity of aircraft in military control area
8.	The volume of the military control area
9.	The amount of potential conflicts between aircraft in the military control area
10.	The standard deviation of aircraft category in the military control area
11.	Proportion of aircraft on precision approach in the military control area compared to all other aircraft
12.	The complexity of typically used training scenarios
13.	The number of climbing and descending aircraft in the neighbouring sectors

Source: compiled by the author

If it is possible to calculate the capacity of the MCTR and MTMA values with the help of the data provided by the above mentioned complexity factors, it is not necessary to use the result as a static data. This statement is important because during the flight tasks, expected or unexpected events (e.g. navigation failure, thunderstorm activity, shortage of air traffic control personnel, etc.) can reduce the capacity values. When calculating the capacity of a specific airspace, the workload of the air traffic controllers must also be taken into account.

Conclusion

Airspace is a strategic domain shared by civilian and military actors: civilian aviation is a strong driver of economic growth, ensuring jobs, trade and mobility; military aviation is an essential component of the Armed Forces that complements and protects the civilian dimension. In recent years, the traffic demand exceeds the available airspace capacity on both civilian and military side. The constantly growing traffic demand requires a completely new innovative approach from the military side in the field of airspace management. The adaptation of some civilian procedures related to the use

¹² Cook et al. 2015: 149–158.

of airspace is necessary for military actors, given that a significant part of the flight tasks performed by military aircraft are under general air traffic rules. Based on this, it is necessary to determine military capacity values in MCTR and MTMA, which will provide a reference point to the calculation of the acceptable workload of military air traffic controllers as well. Determining the capacity values for each airspace requires a comprehensive analysis of various factors that can impact air traffic operations. These factors can include the size and shape of the airspace, the types of aircraft and operations that will take place within the airspace, the available air traffic control resources, and the weather and other environmental conditions.

The complexity of military air traffic in terms of capacity values can vary significantly depending on the type and location of the military airspace and the nature of the military operations being conducted. Military airspace can range from small to large training areas, and the capacity values can vary based on the airspace type, location and operational requirements. It is important to note that capacity values are not fixed and can vary based on the mentioned factors. Therefore, it is essential to stay up-to-date with the latest information and guidance provided by the relevant authorities to ensure safe and efficient operations within the airspace. Military air traffic can be more complex than civilian air traffic due to several factors. For example, military aircraft can operate at different altitudes and speeds than civilian aircraft, and they may have different navigation and communication equipment. Military aircraft may also operate in formation or conduct tactical manoeuvres, which require additional coordination and communication with air traffic control. Furthermore, military airspace may have different capacity values because of the different types of aircraft and they also are affected by specific military assets in the airspace. In my opinion, using the complexity factors presented in my study the missing capacity values in MCTR and MTMA segments in Hungary may become possible to determine. As soon as the capacity values have been determined, military air traffic flow management procedures can be introduced into Hungarian Military Air Navigation Services.

References

- BIRDAL, Emre O. – ÜZÜMCÜ, Serdar (2019): *Usage of Machine Learning Algorithms in Flexible Use of Airspace Concept*. 2019 IEEE/AIAA 38th Digital Avionics Systems Conference (DASC), San Diego, USA. Online: <https://doi.org/10.1109/DASC43569.2019.9081654>
- COOK, Andrew ed. (2007): *European Air Traffic Management. Principles, Practice and Research*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315256030>
- COOK, Andrew – BLOM, Henk A. P. – LILLO, Fabrizio – MANTEGNA, Rosario Nunzio – MICCICHÈ, Salvatore – RIVAS, Damián – VÁZQUEZ, Rafael – ZANIN, Massimiliano (2015): Applying Complexity Science to Air Traffic Management. *Journal of Air Transport Management*, 42, 149–158. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jairtra-man.2014.09.011>

- NATO (2023): AVC Tasks to Investigate Possible Measures to Mitigate Crossborder Limitations for Modern Air Combat Aircraft, AC92-WP(2023)0011 (INV), 20 April 2023, 1-1. Online: <https://diweb.hq.nato.int>
- REMUS, Lacatus (2016): Preparing for a 'Single European Sky'. Military Prompted to Adapt to Future Air Traffic Management. *JAPCC Journal*, 23.
- SCHEFERS, Nina – PIERA, Miquel Angel – RAMOS, Juan José – NOSEDA, Jenaro (2017): Causal Analysis of Airline Trajectory Preferences to Improve Airspace Capacity. *Procedia Computer Science*, 104, 321–328. Online: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.01.141>
- SZÁMEL, Bence D. – SZABÓ, Géza (2014): Légtérkapacitás-számítás elméleti modellek alapján [Airspace Capacity Estimation Based on Theoretical Models]. *Repüléstudományi Közlemények*, 26(2), 296–318. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/reptudkoz/article/view/4623>
- ZHANG, Defu – CHEN, Yangzhou (2018): *Airspace Sectorization Method for Flexible Airspace Management*. 37th Chinese Control Conference (CCC), Wuhan, China. 4609–4614. Online: <https://doi.org/10.23919/ChiCC.2018.8482807>

Legal references

- Commission Regulation (EC) No. 2150/2005 of 23 December 2005 Laying Down Common Rules for the Flexible Use of Airspace
- Decree 3/2006 (II. 2.) of the Ministry of Defence on Rules of the Air Applicable within the Airspace Designated for the Purpose of State Flights
- Decree 57/2016 (XII. 22.) of the Ministry of National Development on the Rules and Procedures of the Air Traffic Control Services

Romvári Lilla,¹ Szajkó Gyula,² Pap Andrea³

A Magyar Honvédség 15M gyakorló egyenruházat tervezésének környezetvédelmi aspektusai, 2. rész

Environmental Aspects of the Design of the HDF 15M Battle Dress Uniform, Part 2

Absztrakt

A Magyar Honvédség korszerűsítése, átalakítása a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program meghirdetésével, valamint végrehajtásával új irányt vett. A hadiipar újjáélesztése, az új képességeket biztosító haditechnikai eszközök beszerzése, a 15M hadi gyakorló öltözet rendszeresítése vagy a hivatásos és szerződéses állományú katonák illetményfejlesztése csak néhány elem azok közül, amelyekkel a felelős szervek, személyek meg kívánják valósítani a haderő modernizálását. Véleményünk és tapasztalatunk szerint az új típusú egyenruha bevezetésével ráadásul már egy kényelmesebb viseletű, jobb minőségű gyakorlót kaptak a honvédségben szolgáló katonák. A fejlesztések végrehajtásakor azonban célszerű azokat a tényezőket is megvizsgálni, amelyek negatív hatással lehetnek környezetünkre. A környezetszennyezés az egyik ilyen tényező, amelyre kiemelt figyelmet kell fordítani a honvédség részéről is. A textilipar által okozott környezetszennyező hatások kiváltásában a haderő mint megrendelő csak közvetetten jelenik meg. Ettől függetlenül érdemes a hadsereg részéről – a műszaki követelmények összeállításakor – azokat a szempontokat is megfogalmazni, amelyek segíthetik a szerződő gyártókat ösztönözni a kevésbé környezetkárosító eljárások alkalmazására. Cikksorozatunkban bemutatjuk a jelenlegi textilipar által alkalmazott

¹ Honvéd tisztjelölt, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtáp, Pénzügyi és Katonai Közlekedési Tanszék Hadtáp specializáció, e-mail: lilabius@gmail.com

² Tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtáp, Pénzügyi és Katonai Közlekedési Tanszék, e-mail: szajko.gyula@uni-nke.hu

³ Egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtáp, Pénzügyi és Katonai Közlekedési Tanszék, e-mail: pap.andrea@uni-nke.hu

környezetvédelmi trendeket, majd összehasonlítjuk – költségelemzés alapján – a különböző gyártáshoz használt nyersanyagokat, és javaslatot teszünk olyan szempontok kialakítására, amelyeket a honvédség részéről célszerű figyelembe venni a hadi gyakorló öltözetek alapanyagának kiválasztásakor, megrendelésekor.

Kulcsszavak: környezetvédelem, hadi gyakorló öltözet, fejlesztés, szempontok, textil alapanyagok

Abstract

The modernization and transformation of the Hungarian Defence Forces have taken a new direction with the announcement and execution of the Zrínyi National Defence and Force Development Program. The revival of military industry, the procurement of military equipment providing new capabilities, the fielding of the 15M Battle Dress Uniform and the increasing of salaries and allowances of career and contract soldiers are only a few of the steps aiming to create a modern and well-functioning Hungarian army. Furthermore, due to the fielding of the new Battle Dress Uniform, our service personnel now wear higher quality and more comfortable clothing. However, during the modernization process, it is also worth considering the factors that may have a negative impact on the environment. The military must make significant efforts to minimize the environmental pollution caused by military activity. The military, being a customer, only plays an indirect role in the pollution caused by the textile industry. Nonetheless, when working out the technical requirements, the military should bear some aspects in mind that can help encourage contract manufacturers to use less environmentally harmful processes. In these articles, we describe the current environmental protection trends in the textile industry, then compare – with cost analysis – the different raw materials that are used during production, and finally recommend creating some aspects that should be taken into consideration when selecting and ordering the raw materials for the BDU.

Keywords: environmental protection, Battle Dress Uniform, modernization, aspects, raw materials

Cikksorozatunk előző részében bemutattuk a textilipar környezetszennyező, károsanyag-kibocsátó hatásait, valamint az új trendeket az alapanyagokra vonatkozóan. Ebben a részben megvizsgáljuk a 15M egyenruházat összetételét, más textilalternatívák költségeit, javaslatokat fogalmazunk meg a környezetvédelmi szempontokra vonatkozóan, valamint bemutatunk néhány külföldi fejlesztést.

A 15M gyakorló egyenruházat alapanyagainak összehasonlítása

Az új típusú 15M egyenruházatot már a kor követelményeinek megfelelően tervezték és állították rendszerbe 2015-ben. A tervezéskor a felelős szervek különböző szempontokat vettek figyelembe. Példaként lehet említeni, hogy megvizsgálták a NATO-haderőknél alkalmazott ruházati alapanyagok összetételét is, aminek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy jelentős változások következtek be az elmúlt 20 évben, mivel a kezdetben tiszta pamut alapanyagot napjainkra felváltotta egy olyan szerkezetű textil, amely speciális tartósságot, rugalmasságot biztosít, egyben antisztatikus, és hirtelen láng hatás elleni védelmet is nyújt.⁴ Ezeket a tulajdonságokat a 15M gyakorlónál is érvényesíteni kívánták, ezért a rendszeresítésben részt vevő szervezetek a műveleti egyenruha alapanyagára 64%-ban Lenzing FR (lángálló viszkóz), 24%-ban para-aramid, 10%-ban poliamid és 2%-ban antisztatikus összetevőket, valamint arányokat határoztak meg.⁵ (A kiképzési gyakorló öltözet összetételét tekintve eltér a műveletitől, mert 65%-ban pamutot és 35%-ban poliésztert tartalmaz.⁶) Az új kevert kialakítású textilanyag jó szellőző, nedvszívó képességgel, szakítószilárdsággal, kopásállósággal rendelkezik, és az antisztatikus összetételnek köszönhetően biztosítja az elektrosztatikus feltöltődés elkerülését, megakadályozva ezáltal a szikraképződést is. A kiválasztott alapanyagot követően készítette el a HM Elektronikai, Logisztikai és Vagyonkezelő Zrt. (HM EI Zrt.) a 15M gyakorló egyenruházat egy változatát, amely az alábbi fő részekből áll:⁷

- 15M gyakorló zubbony;
- 15M gyakorló nadrág;
- 15M gyakorló póló;
- 15M gyakorló sapka;
- 15M gyakorló esővédő kabát;
- 15M gyakorló polárpulóver;
- 15M bakancs–HAIX Nepal Pro.

Az első változat textilszövetének beszerzésekor a HM EI Zrt. és a Magyar Honvédség (MH) szakértő személyei azt tapasztalták, hogy a műveleti gyakorló előállítás költségre viszonylag magas, amit főként az alapanyag speciális tulajdonságainak kialakítása okozott. Ezért úgy döntöttek, hogy az általános kiképzési, gyakorlati feladatok végrehajtására egy költségkímélőbb alapanyagból készült egyenruhát rendszeresítenek. Ennek megfelelően a 15M gyakorlót kétféle anyagváltozatban készítették el, ezek közül az egyik a kiképzési egyenruha, amelyet a mindennapi munkavégzéskor, a gyakorlati foglalkozásokon, terepen és ünnepeken visel az állomány, míg a másik öltözet a műveleti gyakorló, amelyet csak missziós területeken használhatnak a katonák. Ebből adódóan a két gyakorló műszaki jellemzői között vannak eltérések, amelyeket az 1. táblázatban foglaltunk össze.

⁴ MÉSZÁROS 2016.

⁵ Műszaki követelmények 15 M műveleti zubbony 2020.

⁶ Műszaki követelmények 15 M kiképzési zubbony 2020.

⁷ 5/2017. (HK 2.) HM KÁT–HVKF együttes intézkedés.

1. táblázat: A 15M kiképzési és műveleti gyakorló műszaki adatainak bemutatása

Megnevezés	15M kiképzési	15M műveleti
Szín	tereptarka	tereptarka
Nyersanyag-összetétel	65% pamut 35% PES	64% Lenzing FR (lángálló viszkóz) 24% para-aramid 10% poliamid 2% antistatic
Kötésmód	sávoly	ripstop (megerősített vászon)
Területi sűrűség [g/m ²]	230	210
Szakítóerő (50 × 200 mm-re) [N]	1200/600	900/800
Fénnyel szembeni színtartósság [fokozat]	5	5
Kopásállóság [fordulat]	≥ 3500	≥ 4000
Légáteresztő képesség [l/m ² /sec.]	50	120
Tépőerő [N]	30/25	35/35

Forrás: ROMVÁRI 2021.

Látható, hogy a 15M kiképzési gyakorló 65%-ban pamut és 35%-ban poliészter nyersanyag-összetétellel rendelkezik. A megváltoztatott textilalanyag azonban már nem lángálló, nincs ellátva rovarvédőszerrel és nem antisztatikus. A sávolykötés-kialakítás miatt ráadásul a gyakorló kisebb szakító- és tépőerőnek képes ellenállni. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a szakítószilárdsági tulajdonság kisebb mértékben gátolja meg a repedés bekövetkeztét, és ezzel összefüggésben csekélyebb tépőerő szükséges a szövet továbbszakadásához is. A képességcsökkenés ellenére az előállítási költségek minimum 25%-kal mérséklődtek, így a változtatás ebből a szempontból sikeresnek mondható. A könnyebb sérülékenysége miatt a használati ideje rövidülhet (csökken a kihordási idő). Érdekessége azonban, hogy a területi sűrűségi és a kopásállósági tulajdonságai jobbak a műveleti típusénál, amihez párosul, hogy az alanyag mintázata is teljesen megegyezik vele (1. ábra).

1. ábra: 15M kiképzési zubbony
Forrás: ROMVÁRI 2021: 16.

Ennek ellenére a műveleti gyakorló több előnyös tulajdonsággal is rendelkezik a kiképzési változathoz képest. A korábban említett összetételnek köszönhetően a légáteresztő és olajlepergető képessége jobb, illetve az infrareflexió⁸ követelményeknek is megfelel, továbbá a 2. ábra alapján az is látható, hogy a textilanyag (négyzetrácsos) ripstop (megerősített vászon) kötéssel készült, amely jobb ellenálló képességet biztosít az egyenruhának.

2. ábra: 15M műveleti gyakorló
Forrás: ROMVÁRI 2021: 17.

Összességében elmondható, hogy a 15M gyakorló változatok a missziós, a minősített időszaki és a békeidei kiképzési kritériumoknak is megfelelnek. A gyakorló ruházat alapanyagát tehát – a többéves fejlesztés (nem hazai) eredményeként – napjaink katonai elvárásaihoz igazodva alakították ki.⁹

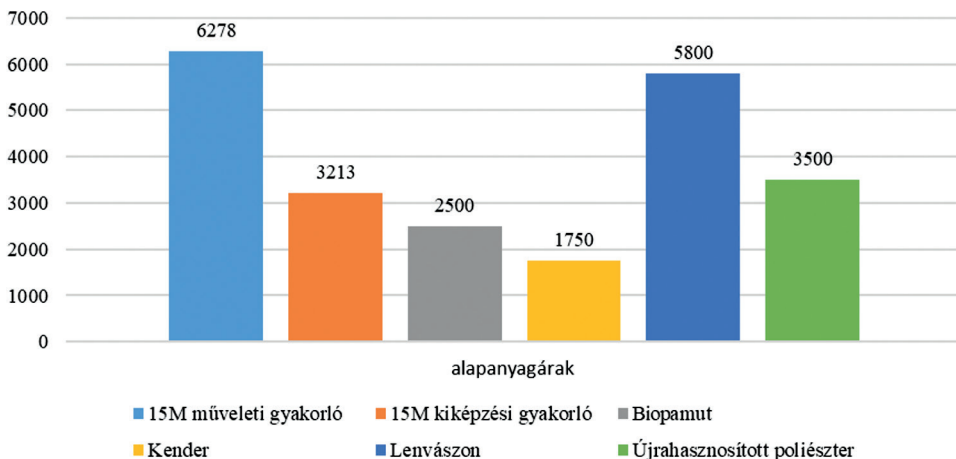
Más alapanyag-alternatívák vizsgálata

A 15M gyakorlóruházat textilnyersanyag-összetételének meghatározásakor – mivel azt külföldről szerezték be – a környezetvédelmi szempontok még nem töltöttek be fontos szerepet. A vizsgálatunk így azokra az alternatív megoldásokra fókuszált a továbbiakban, amelyek környezetkímélő eljárással állíthatók elő. Összehasonlításukhoz a gyártásukkor jelentkező költségeket vettük figyelembe, mivel az MH számára is elsődleges a kiadások mérséklése vagy növekedésének megakadályozása. A felméréshez alapnak a 15M gyakorló nadrág, zubbony és sapka alapanyagát tekintettük, amelyek minden katonánál megtalálhatók és (az 5/2017. HM KÁT-HVKF együttes intézkedés alapján) előírt a viseletük.

⁸ Az infrareflexió az IR- (*infrared*) tartományú elektromágneses sugárzás visszaverődését jelenti a megfigyelőhöz. KUTASI 2022.

⁹ MÉSZÁROS 2016: 391.

Alapanyag-alternatívák árainak összehasonlítása a 15M gyakorló alapanyagaival (Ft/m²-ben kifejezve)

3. ábra: A textilalapanyag árainak összehasonlítása
Forrás: ROMVÁRI 2021: 60.

A 3. ábrán szereplő árakat internetes források alapján állítottuk össze.¹⁰ Látható, hogy a kendernél jelentkezik a legalacsonyabb előállítási költség, amely egyben számos – környezetvédelmi szempontból – előnyös tulajdonsággal is rendelkezik. A pamuttal szemben kevesebb a vízigénye, évente akár többször betakarítható, rengeteg szén-dioxidot köt meg, természetesen nincs feltétlenül szükség trágyázásra, vagy növényvédő szerek használatára, ráadásul önmagában antibakteriális, illetve penész- és rothadásgátló is. Természetesen a kender nem rendelkezik minden olyan előnyös tulajdonsággal, amelyre szükség van a 15M gyakorló alapanyagának gyártásakor, de más összetevőkkel való „vegyítéssel”, keveréssel már alkalmas lehet jó minőségű, a meghatározott követelményeket teljesítő textil előállítására. A biopamut szintén kedvező megoldás lehet, viszont elterjedését nehezíti, hogy gyakran történik visszaélés vele, mivel az előállítók sokszor „bio” néven értékesítik termékeiket annak ellenére, hogy nem teljesítik a környezetkímélő feltételeket (például a növény természetesen szükséges elkerülni mindenféle kémiai, mérgező anyag használatát annak érdekében, hogy ne kerülhessen veszélyes anyag a földbe, levegőbe és a vízbe sem, ezt azonban sok „termesztő” nem tartja be).¹¹ A lenvászon és az újrahasznosított poliészter előállítása bár megfelel a környezetvédelemmel szemben támasztott elvárásoknak, mégis a magas költségek miatt nem lehet kedvező választás. A 3. ábra adataiból jól látható, hogy a környezetkímélő eljárással készített nyersanyagok közül vannak olyan alternatívák,

¹⁰ Biopamut lenvászon méterének ára: <https://fabrikashop.hu/textil/alap-pamut-meteraru/white-biopamut-puplin-meteraru;search;biopamut>; Kender méterének ára: www.textilpont.hu/zsakvaszon-zsakszovet-jutaszovet-150; Lenvászon méterének ára: <https://fabrikashop.hu/natur-lenvaszon-260g-m2-lenvaszon-textil-1;search;len%C3%A1szon;Újrahasznosított poliészter méterének ára: www.szakutex.hu/ujrahasznosított-poliészter-feher>

¹¹ ROMVÁRI 2021: 37.

amelyek ugyanolyan vagy alacsonyabb gyártási költségekkel is előállíthatók. Ahhoz, hogy ezen alapanyagok közül bármelyik is megfelelő legyen az egyenruházat textílianyagának hazai megoldásához, fejlesztésekre, további vizsgálatokra lenne szükség, amelyet az MH-nak kellene kezdeményeznie, ezáltal kisebb lehetne a függőségünk és rövidülhetne az értéklánc (ellátási lánc). Azonban ebben az esetben azt is célszerű megvizsgálni, hogy a hazai textilgyártás milyen költségekkel járna, azok mennyiben növelnék meg, vagy közel azonos szinten tartanák-e a honvédelmi kiadásokat.

A további szempontok meghatározásához, figyelembevételéhez érdemes átnézni, hogy az MH-n belül a logisztikával szemben milyen követelményeket határoznak meg a szabályzók.

A katonai logisztika alapelvei és kapcsolódása a környezetvédelmi szempontokkal

A legmagasabb szintű dokumentum – a *Magyar Honvédség Összhaderőnemi Logisztikai Támogatás Doktrína*¹² – részletesen leírja azokat az alapelveket, amelyeket szükséges betartani, követni a logisztikai támogatás tervezésekor és szervezésekor. Ezekre kiemelt figyelmet kell fordítani a katonai szervezetek ruházati biztosításakor is. Ennek megfelelően tanulmányunkban a környezetvédelmi szempontok kialakításánál kiinduló alapnak tekintjük. A logisztikai támogatás alapelvei – részben azonosak a katonai műveletek megtervezésének és végrehajtásának elveivel, illetve részben kiegészítik azokat – magukban foglalják:

- a műveletek elsődlegességét, ami azt jelenti, hogy a logisztikai támogatási rendszer erő kifejtése meg kell egyezzen a műveletek végrehajtó katonai szervezetek fő erő kifejtésével, amelynek megfelelően a logisztikai tervezés a stratégiai, hadműveleti és harcászati tervezés szerves része, biztosítva ezzel az erőforrások és a logisztikai képességek hatékony alkalmazását, a parancsnoki követelmények figyelembevételével;
- az egyszerűséget, tehát kerülni kell a túlzott decentralizálást, ennek megfelelően az erő és eszközök lehetőség szerinti koncentrálása mellett az áttekinthető rendszerek kialakítására kell törekedni;
- a rugalmasságot, vagyis a logisztikai támogatási rendszernek igazodnia kell a katonai szervezet feladatához, a katonai műveletek várható jellegéhez, tartalmához, volumenéhez, amihez szükséges az erőforrások hatékony elosztása, a szervezetek szükség szerű csoportosítása, lépcsőzése és alkalmazása, valamint a tartalékok kialakítása;
- a gazdaságosságot, amelynek teljesülésével garantálható, hogy a műveletek logisztikai támogatási szükségleteit, igényeit a leghatékonyabban elégítsük ki, biztosítva az erőforrások kihasználásának hatékonyságát, valamint a rendelkezésre álló kapacitások határfokának javítását;

¹² Magyar Honvédség 2015.

- a rendelkezésre állást, tehát a műveletek megkezdéséhez és sikeres végrehajtásához a parancsnok számára biztosítani kell az erőforrások folyamatos, akadálytalan, zökkenőmentes elérhetőségét;
- a fenntarthatóságot, vagyis a feladatok végrehajtásakor a logisztikai támogató rendszernek folyamatosan működni kell, amelyen keresztül szabályozhatók a logisztikai támogatási szükségletek, az erőforrások, a kapacitások és a szolgáltatások, hogy azok megfeleljenek a katonai szervezetek tényleges igényeinek, továbbá a megfelelő utánpótlási rendszer kialakításához is hozzájárulnak;
- a túlélőképességet, amely azt jelenti, hogy a logisztikai rendszer elemei működőképességének fenntartása, őrzése, védelme fontos mindenki számára;
- a felelősséget, vagyis a műveletek és a katonai szervezetek logisztikai támogatásáért az a parancsnok felelős, aki a logisztikai támogatás vezetését az adott katonai szervezet logisztikai szervének vezetőjén keresztül gyakorolja, és a rendszer megszervezése, fenntartása, valamint működtetése az előljáró tagozat felelőssége.¹³

Az alapelvek a legszélesebb körben ölelik fel azokat az elvárásokat, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a műveletek és a katonai szervezetek feladatainak végrehajtásakor a logisztikai támogatás maradéktalanul biztosított legyen. Az egyenruházat környezetvédelmi szempontjainál is fontos, hogy a legyártott gyakorló megfeleljen a műveleti követelményeknek, előállítása költséghatékony legyen, vagy az ellátás a folyamatos fenntarthatóságot tükrözze. Ennek megfelelően az egyenruházat fejlesztésekor és a műszaki követelmények meghatározásakor véleményünk szerint célszerű az alábbi szempontokat is figyelembe venni:

- az egyenruházathoz kiválasztandó textil alapanyag gyártása feleljen meg a környezetvédelemmel szemben támasztott követelményeknek. A szerződő fél gondoskodjon róla, hogy az előállításához mérgező vegyszereket nem vesznek igénybe, az erőforrásokat hatékonyan használják fel és betartják a „bio” néven forgalmazott termékekre vonatkozó előírásokat;
- tartsák tiszteletben a természetes rendszereket és ciklusokat, ne alkalmazzanak géntechnológiával módosított szervezeteket, tartsák fenn és javítsák a talaj élettartamát, természetes termékenységét, stabilitását, vízmegtartó képességét és biodiverzitását, továbbá olyan vetőmagvakat használjanak, amelyek nagy fokú genetikai sokféleséggel, a betegségekkel szembeni ellenállással és hosszú élettartammal rendelkeznek;¹⁴
- a költséghatékonyág szem előtt tartása érdekében a legkedvezőbb összetételt szükséges kiválasztani, amelyben nagyobb arányban kell szerepelnie az alternatív megoldásoknak (például a kendernek);
- az egyenruházattal szemben támasztott műveleti követelmények teljesülése nem szenvedhet hiányt az alternatív megoldások „kárára”, tehát minőségében a nyersanyag összetételének ugyanolyan feltételnek kell megfelelnie, mint a nem környezetkímélő eljárással készült alapanyag-változatnak;

¹³ Magyar Honvédség 2015: 17–22.

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/848 rendelete.

- a textil alapanyagok folyamatosan rendelkezésre kell állnia, tehát a honvédséggel szerződő vállalat garantálja az igények kielégítését a környezettudatos eljárással készült nyersanyagok tekintetében, hogy az egyenruházat gyártása, ennek megfelelően a katonai állomány ruházati ellátása mindig biztosított legyen;
- a szerződő félnek felelősséget kell vállalnia a kifogásolható alapanyagok cseréjére vonatkozóan, ha felmerül a HM részéről az előzetes vizsgálatok alkalmával valamilyen minőségi vagy mennyiségi probléma.

Az első szempont teljesülése alapvető feltétel, így biztosítva, hogy az MH – a textiliparban szereplő vállalkozásokon keresztül is – hozzájáruljon környezetünk megővéséhez. Az alternatív megoldások közül vannak olcsóbb és drágább változatok is, ezért a vállalkozások által biztosítandó alapanyagok közül célszerű azokat előnyben részesíteni, amelyek az MH által támasztott igényeknek megfelelnek és a termékeiket alacsonyabb költségráfordítás mellett tudják garantálni. Ezzel összefüggésben a környezettudatos eljárással készült alapanyagoknak ugyanolyan feltételeknek kell megfelelniük, mint a nem környezetkímélő módon készített változatnak. Tehát nem engedhető meg, hogy az új típusú gyakorlók ne legyenek ellátva rovarirtószerezrel, ne rendelkezzenek légáteresztő képességgel, olajlepergető hatással, vagy kötésük lazább legyen, ezáltal könnyebben szakadjon, mint a korábbi változat. A szükséges mennyiségű készlet rendelkezésre állása szintén fontos szempont, a nyersanyagok folyamatos áramlása a varrodák felé garatálhatja, hogy a gyakorlók gyártása és a katonai szervezetek ellátása mindig biztosított legyen. Ennek megfelelően a környezetkímélő eljárás nem okozhat fennakadást az alapanyagok ellátásában. Az igények kielégítése például kezdetekben problémát okozott a gyakorlók gyártásakor, mivel a holland székhelyű – munka- és védőruházat alapanyagának előállításával foglalkozó – TenCate vállalat nem mindig tudta a szükséges mennyiségben, valamint a megfelelő időben biztosítani a 15M gyakorló egyenruházat alapanyagát a gyártást és varratást végző HM EI Zrt.-nek.¹⁵ A textilanyagok biztosításában jelentkező fennakadás, készlethiány negatív hatást eredményezett, mivel a HM EI Zrt. csak késleltetve tudta a gyártást folytatni, ami befolyásolta a katonai szervezetek új egyenruházattal való sikeres ellátásának időbeni végrehajtását. Ezért is nélkülözhetetlen, hogy a vállalkozások a szerződésekben meghatározott feltételeket betartsák, különösen akkor, ha a követelmények kibővülnek a környezetvédelmi szempontokkal is. A minőséggel szembeni elvárások teljesülése, ellenőrzése és a gyors reagálás biztosítása – vagyis a kifogásolható nyersanyagoknál a cserék teljesítése – eredményezheti, hogy a megrendelő (HM EI Zrt. mint gyártó és az MH mint felhasználó) részéről felmerülő minőségi jellegű problémák megoldására a felek időben tudjanak intézkedni.

Természetesen a szempontok tovább bővíthetők, itt csak a legalapvetőbb tényezőket vettük figyelembe, amelyek minimálisan garantálhatják az egyenruházat környezettudatos előállítását. Összességében kijelenthető, hogy az alternatív megoldások közül vannak olyan lehetőségek, amelyek ugyanolyan minőségi követelményeknek is megfelelnek akár alacsonyabb költségráfordítás mellett. Tehát a környezetvédelmi szempontok kialakításával, alkalmazásával nemcsak a textil alapanyagok környezettudatos

¹⁵ Honvédelmi Minisztérium Elektronikai, Logisztikai és Vagyongkezelő Zrt. 2018.

előállítását támogatja az MH, hanem a megfelelő összetétel kiválasztásával költségeket is csökkenthet a gyakorlók gyártásakor, előállításakor.

A külföldi haderők egyenruházatának fejlesztései

Az egyenruházat fejlesztésekor a környezetvédelmi szempontok érvényesítése már több külföldi ország fegyveres erőinél is megjelent. Példaként lehet említeni az Amerikai Egyesült Államok egyéni felszerelésekre vonatkozó modernizációs törekvéseit. Az új egyenruházat alapanyagának kiválasztásakor figyelembe vették az előállításból származó költségráfordítás mellett a környezetkímélő eljárások teljesülését is. Természetesen a két szemponton túl számos további műszaki követelménynek kellett megfelelnie a textilanyagoknak. Az egyenruházattal szembeni elvárásaként határozták meg a lángállósággal, a jó festhetőséggel, a megfelelő szinttartással és a rovaroknak való ellenállással kapcsolatos képességeket. Ennek alapján a gyártók az alapanyag előállításához nejlont és pamutot használtak. Majd a két nyersanyaghoz különböző környezetbarát vegyületeket kevertek. A tűzzel szembeni védetség biztosítása érdekében például egy nem mérgező, foszfortartalmú anyagot, fitinsavat adtak, amely magvakból, diófélékből származik, míg a rovarriasztó tulajdonság eléréséhez (szintetikus, a környezetre nem káros) permetint kevertek az alapanyaghoz. A forradalmi újításnak köszönhetően a haderő olyan felszerelést kapott, amely pozitív tulajdonságaival kedvező feltételeket nyújt a különböző műveletek végrehajtásakor, ráadásul előállítása gazdaságos, a katonák számára kényelmes, bőrbarát viseletet biztosít, amihez párosul, hogy a környezetvédelmi szempontokra is kiemelt hangsúlyt fektettek¹⁶ (4. ábra).

4. ábra: Az új típusú amerikai gyakorló ruházat
Forrás: U.S. Army 2021.

¹⁶ SZONDY 2020.

Az osztrák hadsereg által végrehajtott fejlesztések, bár környezetvédelmi szempontból nem olyan jelentősek, mint az amerikai haderő újításai, mégis elmondható, hogy az újrahasznosított poliészter alkalmazásával egy környezettudatosabb gyakorló öltözet sikerült előállítaniuk. A modernizáció lényege elsősorban az volt, hogy a mintázatot megváltoztassák egy különleges kamuflázs hat szín kombinációjából álló (szürke, kétféle különböző árnyalatú olíva, zuzmó zöld, khaki és homokbarna) tereptarka motívumra, amelynek célja az Ausztriában talált őshonos növényzet típusának megjelenítése.¹⁷ Ennek megfelelően az új egyenruházat alapanyagát 67%-ban poliészterből és 33%-ban pamutból készítették, kialakítva ezáltal az előnyös tulajdonságokat biztosító ripstop szövetet. Az anyagkeverék 60 °C-on is mosható, hátránya ugyanakkor, hogy a magas poliészterarány miatt nem okoz komfortos viseletet és csökkenti a ruházat légáteresztő képességét is (5. ábra).¹⁸

5. ábra: Az osztrák haderő „Tarnanzug Neu” gyakorlója
Forrás: Pine Survey 2019.

A csehországi haderő szintén – az osztrák és amerikai fejlesztésekhez hasonlóan – új egyenruházat rendszeresítését tűzte ki célul. A gyakorló öltözetrel szembeni elvárásként fogalmazták meg, hogy a ruházati anyag (mintázatát tekintve) képes legyen elrejteni a katonákat sivatagi és erdős körülmények között is. A libereci műszaki egyetem sokáig dolgozott azon, hogy megfelelő minőségű alapanyagot állítson elő

¹⁷ ROMVÁRI 2021: 55.

¹⁸ Spartanat 2020.

a cseh hadsereg számára, amely képes a színváltoztatásra. Ezt a textilre felvitt termokróm pigmentekkel érték el, amely környezetbarát és jó hőálló. Ennek megfelelően a sötétzöld változat 37–40 °C közötti hőmérsékleten világosabb árnyalattá alakul, amely illeszkedik a sivatagi adottságokhoz. A színek több alkalommal és hosszú távra is megváltoztathatók. Ennek megfelelően az új egyenruha képes a hőmérséklet ingadozásait figyelembe véve változtatni a színét, vagyis amikor a katonák hűvös, zord, árnyékos területen mozognak, akkor sötétzöld árnyalatot vesz fel, ha pedig melegebb és szárazabb éghajlaton hajtanak végre feladatot, akkor színei kifakulnak (6. ábra).

6. ábra: Az új típusú cseh gyakorló öltözet színváltó képessége
Forrás: ROMVÁRI 2021: 57.

A kaméleon álcázási képesség mellett a gyakorlót ellátták vízálló réteggel is. A textil alapanyagánál újrahasznosított poliésztert és pamut keveréket alkalmaztak, kialakítva ezáltal egy modern, többfunkciós, környezettudatos hadi gyakorló öltözetet.

Az egyenruházat fejlesztését tekintve tehát elmondható, hogy más országok hadseregei törekednek arra, hogy olyan textiltől állítsanak elő egyenruhát, amely környezetkímélő módszerekkel gyártható, és a változtatások nem okoznak túlzott költségnövekedést.

Összegzés

Az egyenruházat modernizálása a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programmal valósult meg, amely 2015-ben vette kezdetét. A 15M gyakorlót – szabását tekintve – már a 21. század követelményeinek eleget téve fejlesztették és rendszeresítették a magyar haderőben. Az új típusú felszerelés módosított tereptarka mintázattal és viselését tekintve kényelmesebb kialakítással rendelkezik. Az alapanyag beszerzésekor a műszaki dokumentációkban a környezetvédelmi szempontokat még nem írták elő követelményként. A környezetünk védelmének ugyanakkor kiemelt jelentősége van, hiszen a környezettudatos eljárásokkal, magatartással hozzájárulhatunk a később

felnövekvő generációk jobb életfeltételeinek biztosításához. A textilipar napjaink egyik legkörnyezetszennyezőbb iparága, ennek megfelelően az egyenruházat gyártásakor célszerű figyelembe venni azokat az alternatív megoldásokat, amelyekkel csökkenthető a mérgező anyagok kibocsátása, a természeti erőforrások felhasználása. Az MH is tehet azért, hogy – a beszerzési eljárásokon keresztül – motiválja a vállalkozásokat a környezettudatos termékek előállítására. Tanulmányunkban kitértünk rá, hogy vannak olyan alternatív megoldások, amelyek az alapanyaggyártást tekintve kedvező költségfelárral rendelkeznek, így ha ezeket a textileket választjuk, a gyakorlók előállításából származó ráfordítások nem emelkednének drasztikusan. Az általunk összeállított környezetvédelmi szempontokban – a költséghatékonyság mellett – olyan tényezőket is figyelembe vettünk (például az MH mennyiségi és minőségi elvárásai), amelyek alkalmazásával, a gyártóval szemben meghatározott korábbi követelmények kiegészítésével ösztönözni lehetne a szerződő vállalkozásokat a környezetkímélő eljárások bevezetésére és alkalmazására. Ezzel a már rendszeresített gyakorló öltözetet úgy lehetne fejleszteni, hogy az alapanyag minőségében negatív változás ne következzen be, de mégis környezettudatos legyen, és ne okozzon túlzott költségnövekedést az MH számára. Természetesen a környezetvédelmi szempontok tovább bővíthetők, és érdemes elemezni azt is, hogy mely változatok biztosítják a legjobb alapanyag-összetételt, valamint a beszerzési eljárásokba hogyan illeszthetők ezek a követelmények.

Összességében kijelenthető, hogy a gyakorló egyenruházat környezettudatos fejlesztése nem jelent lehetetlen kihívást a haderő számára, számos példa mutatja, hogy más országok hadseregei is hasonló változtatásokat hajtottak végre, hozzájárulva ezáltal a környezetünk megóvásához. Érdemes tehát az MH-nak is olyan szempontokat kidolgozni, meghatározni, amelyekkel biztosítható, hogy a gyakorló egyenruházat alapanyagának gyártásakor környezetkímélő módszereket használjanak a gyártó vállalkozások, cégek.

Irodalomjegyzék

- Fieldtest – "Tarnanzug Neu", the New Austrian Camouflage Pattern. *Pine Survey*, 2019. május 1. Online: <https://pinesurvey.com/fieldtest-tarnanzugneu-austrian-camouflage/>
- Honvédelmi Minisztérium Elektronikai, Logisztikai és Vagyonkezelő Zrt. (2018): A 15M gyakorló egyenruházat gyártása. Előadás az MH Logisztikai Központ szervezésében megrendezésre került ruházat szakterület továbbképzésén, Buják.
- KUTASI Csaba (2022): Optimális infra-remissziót elősegítő textilszínezékek álcázáshoz. *Magyar Kémikusok Lapja*, 77(1), 9–13. Online: <https://doi.org/10.24364/MKL.2022.01>
- Magyar Honvédség (2015): *Magyar Honvédség Összhaderőnemi Logisztikai Támogatás Doktrína (3. kiadás)*. Budapest: HVK Logisztikai Csoportfőnökség.
- MÉSZÁROS Gábor (2016): Új személyi felszerelések. *Katonai Logisztika*, 24(Különszám), 374–391. Online: https://epa.oszk.hu/02700/02735/00083/pdf/EPA02735_katonai_logisztika_2016_ksz_374-391.pdf
- Műszaki követelmények 15 M kiképzési zubbony* (2020). Budapest: Magyar Honvédség Logisztikai Központ.

Műszaki követelmények 15 M műveleti zubbony (2020). Budapest: Magyar Honvédség Logisztikai Központ.

Review: Bundesheer „Tarnanzug Öbh“. *Spartanat*, 2020. július 28. Online: www.spartanat.com/2020/07/review-bundesheer-kaz-20-oebh/

ROMVÁRI Lilla (2021): *Az egyenruházat fejlesztési lehetőségei különös tekintettel a környezetvédelmi szempontokra*. TDK-dolgozat. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar.

SZONDY, David (2020): Fire-retardant, Insect-repelling Fabric Developed for US Army Uniforms. *New Atlas*, 2020. augusztus 18. Online: <https://newatlas.com/military/us-army-new-fire-retardant-insect-repelling-uniforms/>

U.S. Army (2021): *Changes are Coming to the Army Uniform*. 2021. május 13. Online: www.army.mil/article/246354/changes_are_coming_to_the_army_uniform

Jogi források

5/2017. (HK 2.) HM KÁT–HVKF együttes intézkedés a 15M hadiruházattal és felszereléssel történő ellátás ideiglenes rendjéről

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/848 rendelete (2018. május 30.) az ökológiai termelésről és az ökológiai termékek jelöléséről, valamint a 834/2007/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről

Kovács Anita Mariann¹

Merre tovább Közel-Kelet?

Változó biztonsági dinamikák a Perzsa-öbölben:
az Ábrahám-megállapodások és a szaúdi–iráni
közeledés

Middle East: What is the Way Forward?

Changing Security Dynamics in the Persian Gulf: The Abraham
Accords and the Saudi–Iranian Rapprochement

Absztrakt

A Közel-Kelet térségében az elmúlt időszakban olyan változások és folyamatok zajlottak le, amelyek a regionális hatalmi viszonyokat és biztonsági struktúrákat gyökeresen átformálták, átrajzolva a régió biztonsági szerkezetét. A korábbi Levant és Öböl biztonsági szubkomplexumok összefonódni látszanak, létrehozva egy új biztonsági egységet, amelynek erőviszonyaiban az Öböl-államok szerepe a meghatározó,² s amely a szaúdi–iráni–izraeli viszony alakulásán alapul. A régió külső szereplők általi magára hagyatottsága arra kényszerítette a térség államait, hogy alternatívákat keressenek saját biztonságuk garantálására – hogy ezt milyen viszonyrendszerben látják leginkább megvalósíthatónak, az egyelőre még kérdéses. Mivel azonban több olyan tényező is jelen van, amely bármikor eszkalálhatja a térségbeli feszültségeket, várhatóan a kialakulóban lévő új biztonsági szubkomplexumot is magas belső instabilitás és törékeny együttműködések fogják jellemezni.

Kulcsszavak: biztonsági szubkomplexum, gulfizálódás, Ábrahám-megállapodások, szaúdi–iráni közeledés, regionális instabilitás

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: anitamariann.kovacs@gmail.com

² Lásd gulfizálódás.

Abstract

The recent changes and processes reshaped the political and security structures of the Middle East radically, redrawing the security framework of the region. The former Levant and Gulf security sub-complexes seem to become intertwined, creating a new security entity, dominated by the Gulf States,³ based on the evolution of the Saudi-Iranian-Israeli relationship. The abandonment of the region by external actors has pushed these countries to look for alternatives to guarantee their own security – the most adequate forms of which are still in question. However, since several escalation risks persist, the emerging new security sub-complex is expected to be characterized by high internal instability and fragile cooperations.

Keywords: security sub-complex, gulfization, Abraham Accords, Saudi-Iranian rapprochement, regional instability

Bevezetés

A Közel-Kelet térsége az elmúlt időszakban folyamatos és mélyreható változások színtere volt, amelyek nagymértékben átalakították a régió hatalmi viszonyait és biztonsági szerkezetét. A strukturális változások leginkább a regionális biztonsági dinamikákat érintették, amelyek az egyes országok biztonságpercepcióit és saját biztonságuk garantálásáról vallott felfogását is komolyan befolyásolták. Az arab tavaszt követő időszakban megnövekedett a regionális instabilitás, mivel a tovább mélyülő hatalmi vákuumok és államvákuumok a külső és a regionális hatalmak rivalizálásának egyaránt nagyobb teret biztosítottak. A regionális folyamatok jelentős része szekuritizálódott, annak következtében, hogy a regionális szereplők nem tudták megoldani vagy enyhíteni a politikai és katonai konfliktusokat, a régió kívüli szereplők pedig ezt a feladatot nem tudták/kívánták felvállalni. A régió kívüli hatalmak térségbeli jelenléte eddig nem volt konstruktívnak tekinthető, mivel a térséget egyrészt globális rivalizálásuk helyszínévé tették, másrészt a regionális és lokális szereplők támogatásával tovább mélyítették és nehezebben megoldhatóvá tették a már meglevő konfliktusokat⁴ – kérdés, hogy a Kína támogatásával 2023 márciusában aláírt szaúdi–iráni megállapodás ebben hoz-e változást. A korábbi Levant és Öböl biztonsági szubkomplexumok összefonódni látszanak – a térség egyre inkább egy biztonsági egységként működik, amely nem értelmezhető és elemezhető anélkül, hogy figyelembe vennénk a mindkét szubkomplexumban zajló folyamatokat és az ezek közötti kölcsönhatásokat. A dinamikák, a szereplők, a befolyásolni kívánt területek egy új, egységes biztonsági alrendszer létrejöttének jeleit mutatják, amely saját belső mechanizmusokkal, jellemzőkkel és hatalmi rendszerekkel rendelkezik, amelynek legfőbb strukturáló erejévé az Izrael, Irán és Szaúd-Arábia közötti viszonyrendszer látszik válni, s amelyet az Öböl-térség államainak érdekei és biztonságpercepciói dominálnak. Mivel úgy tűnik, egyelőre

³ Gulfization.

⁴ ARAS–KARDAŞ 2022: 397–398.

nincs (még kialakulóban sem) egy stabil biztonsági struktúra, a kölcsönös félelem és bizalmatlanság következtében a régió várhatóan továbbra is fegyverkezési verseny színtere marad, ahol minden szereplő saját biztonságérzetének és erőketítő képességének növelésére törekszik, még akkor is, ha a szereplők közötti feszültség esetleg csökkenésnek is indul – a jelek szerint az új biztonsági szubkomplexumot is magas belső instabilitás és folyamatos feszültség fogja jellemezni. A folyamatok, konfliktusok és konfrontációk eddig a Szaúd-Arábia és Irán közötti szembenállás tengelye mentén látszottak elrendeződni, a Perzsa-öböl arab államai és Izrael közötti kapcsolatok egyre intenzívebbé válásával, ebben azonban egy szaúdi–iráni közeledés jelentős változást hozhat. Az együttműködések képlékenysége és ad hoc jellege miatt egyelőre még nem látható, hogy egy olyan regionális struktúra van-e kialakulóban, amely az egyik meghatározó szereplő kizárásán alapul, vagy megindult egy normalizálódási folyamat a legfontosabb regionális szereplők között.

Változások a régió hatalmi és biztonsági viszonyaiban

Az USA közel-keleti beavatkozásai, az arab tavasz és az azt követő események jelentősen megváltoztatták a térség hatalmi viszonyait, amelyet Washington stratégiai elkötelezettségének csökkenése tovább bonyolított. Annak ellenére, hogy a régióban a térségen kívüli szereplők továbbra is jelen vannak, a nagyhatalmak erre a régióra csak korlátozott erőforrásokat fordítanak, nem ezek, hanem saját stratégiai prioritásai és ezekből következően a régióval szembeni elkötelezettség hiánya miatt. Az USA továbbra is a térség legerősebb globális szereplője, azonban befolyása és regionális ambíciói jelentősen csökkentek.⁵ A korábbi aktív hegemonia helyett egyre inkább az offshore balancing elvét látszik követni, azonban ezt megnehezíti, hogy időközben a térség államai diverzifikálták a kapcsolatrendszeiket (nemcsak az USA részéről következett be az Ázsia felé fordulás, hanem a régió országai részéről is), így Washington többé már nem számíthat politikájának és érdekeinek automatikus figyelembevételére korábbi hagyományos szövetségesei részéről.⁶ Washington és a térség országainak kapcsolata – mindkét oldalról – egyre inkább az éppen aktuálisnak tartott érdekeken alapul, ami azonban a komplex kérdések megoldását és az átfogó rendezéseket nagyban megnehezíti.

Az Orosz Föderáció szerette volna jelenlétét és jelentőségét növelni a régióban, azonban a fokozottabb orosz szerepvállalásnak már korábban is voltak gazdasági korlátai, az orosz–ukrán háború pedig egyrészt tovább csökkentette Moszkva részéről a térségre fordítható erőforrásokat, másrészt jelentősen erodálta az orosz képességekbe vetett hitet. Úgy tűnik, a régió országai számára az USA egyre inkább megszűnik megbízható, az Orosz Föderáció pedig képességekkel rendelkező partner lenni.

Kína a régióban egyre fontosabb szerepet tölt be, azonban számára ez a térség inkább csak eszköz céljai megvalósításához.⁷ Mivel Kína gazdaságában a közel-keleti olaj alapvető szerepet tölt be, Peking számára kulcsfontosságú a térség hajózási

⁵ COLOMBO – SOLER I LECHA 2021: 408.

⁶ SHAFABEE–GOLMOHAMMADI 2022: 66.

⁷ COLOMBO – SOLER I LECHA 2021: 409.

útvonalainak biztonsága és a szorosok átjárhatósága.⁸ Kína pragmatikus politikát folytat,⁹ lehetőségeit a térségben javította, hogy (ellentétben az USA-val) nem köteleződött el kizárólagosan egyik szereplő mellett sem, hanem mindenkivel igyekezett kialakítani egy kölcsönös előnyökön alapuló modus vivendit. A 2023-ban Szaúd-Arábia és Irán között Pekingben aláírt megállapodás jelzi Kína regionális szerepének felértékelődését, még úgy is, hogy a szaúdi–iráni szembenállás enyhüléséhez Pekingnek egyértelmű gazdasági érdeke fűződik, mivel egy Rijád és Teherán között esetlegesen kialakuló válság vagy konfrontáció hatással lenne az olajárakra, illetve fennakadásokat okozhatna a térségből induló olajszállításokban. Az új regionális rend létrehozójának és a térség biztonsága garantálójának szerepét azonban Peking jelenleg nem kívánja betölteni (és ehhez még a képességei sem lennének meg).

Mivel nincs olyan külső szereplő, amely képes és hajlandó lenne létrehozni és fenntartani egy regionális rendet, a regionális dinamikák és szembenállások fokozottan tudtak eszkalálódni és élesedni – ennek felismerése lehetett az egyik ok, amely miatt a térség országai megpróbálnak egymás között együttműködések kialakítani és viszonyrendszereiket normalizálni.

Szaúd-Arábia és Irán regionális súlyának növekedése és ennek hatása a térség biztonsági folyamataira

A háttérret Szaúd-Arábia és Irán a szembenálláshoz és rivalizáláshoz a Közel-Kelet három nagy történelmi konfliktusa (Irán és az Iránnal való szembenállás kiegészülve a szunnita–síita ellentéttel, a szunniták közötti belső rivalizálás, valamint az izraeli–palesztin konfliktus) már megteremtette. Irán és Szaúd-Arábia szembenállása azonban jóval túlmutat a hagyományos síita–szunnita szembenálláson, a közöttük húzódo ellentét a regionális rendről alkotott egymásnak ellentmondó és egymást kölcsönösen kizáró elképzelésből fakad.¹⁰ Annak következtében, hogy az USA iraki és afganisztáni intervenciói és az arab tavasz eseményei felborították a korábbi regionális hatalmi egyensúlyt, Szaúd-Arábia és Irán térségbeli szerepe és súlya egyre inkább megnövekedett, így e két ország saját biztonságáról alkotott felfogása egyre nagyobb hatást gyakorolt a régió biztonsági folyamataira és hatalmi viszonyaira.

Teheránnak saját biztonságát tekintve kulcsfontosságú, hogy a regionális hatalmi egyensúly számára kedvező legyen, nehogy egy kedvezőtlen hatalmi helyzet ellenfeleit (ismét) ellene irányuló támadásra ösztönözze. Emiatt Irán értelmezésében saját biztonságához elengedhetetlen, hogy a status quót minél inkább magának megfelelően alakítsa át¹¹ – emiatt lehetséges, hogy a teheráni vezetés értelmezésében az érdekszféra-politika, a befolyási övezetek szerzése és a fegyveres konfliktusokba való beavatkozás valójában a defenzív iráni külpolitika része. Az iráni elit gondolkodásában külpolitikájuk és nukleáris politikájuk defenzív jellegű, mivel Teherán felfogásában az USA, illetve az USA és Szaúd-Arábia, illetve az USA és Izrael közötti stratégiai

⁸ CSICSIMANN 2022: 15.

⁹ COLOMBO – SOLER | LECHA 2021: 409.

¹⁰ COLOMBO – SOLER | LECHA 2021: 406.

¹¹ TABATABAI et al. 2021: 140.

szövetség folyamatos és valós fenyegetést jelent, amelyet túlélésének biztosítása érdekében valamilyen formában ellensúlyoznia kell.¹² Ezt azonban az Öböl arab monarchiái a rezsimjükre irányuló fenyegetésként érzékelték, amelyet tovább erősített, hogy az arab tavasz eseményeit követően megváltozott biztonsági környezetet a korábbinál is instabilabbnak érezték.¹³

Az arab tavasz és az azt követő események felerősítették az arab monarchiákban a rezsimváltástól való félelmet. Az Öböl országai, ahogy egyre bizonytalanabbnak és ellenségesebbnek érzékelték a környezetüket, úgy növelték a védelmi kiadásukat.¹⁴ Ezzel egy időben Teherán számára az volt látható, hogy a vele ellenséges és értelmezése szerint rá fenyegetést jelentő arab monarchiák (és Izrael) védelmi kiadásai és katonai ereje folyamatosan növekedett.¹⁵ Mind Szaúd-Arábia, mind Irán politikai elitje az állam biztonságát saját rezsimük túlélésével kapcsolta össze,¹⁶ az állam biztonságának fogalma az iráni és a szaúdi vezetés számára egyet jelentett saját rendszerük biztonságával. Így, mivel a korábbi biztonsági struktúrák összeomlása és hatalmi egyensúlyok felbomlása relatíve már eleve felértékelték az ellenpólus erejét és képességeit, a biztonsági percepciók, miszpercepciók és a fenyegetettségérzet növekedése következtében pedig abszolút értékben megnövekedtek a katonai és védelmi kiadások. A kölcsönös egzisztenciális fenyegetettségérzet létrehozott egy biztonsági dilemmát a térségben, amely zéróösszegű jellegénél fogva tovább élte az ott zajló folyamatokat.¹⁷ Ahogy a politikai elitiek számára a biztonság fogalma eggyé vált a rezsim túlélésével, amelyet a megváltozott biztonsági környezetben és az átalakult hatalmi dinamikák miatt már csak az egyre nagyobb regionális befolyáson keresztül lehetett biztosítani,¹⁸ Szaúd-Arábia és Irán is belekerült egy újabb csapdahelyzetbe: a regionális fölény (meg)szerezése, a nagyobb regionális befolyás elérése kül- és biztonságpolitikájuk számára elengedhetetlenné vált.¹⁹ a rivális térnyerését mind proaktív, mind reaktív lépésekkel megakadályozni vagy ellensúlyozni kellett – így azonban egyre több helyszínen és egyre több kérdésben kerültek szembe egymással, amihez a lokális konfliktusok aktorainak²⁰ külső támogatók iránti nyitottsága és a velük való együttműködési hajlandósága teremtette meg a lehetőséget. Az eredetileg lokális konfliktusok így regionalizálódtak és proxyjellegűvé váltak, ennek következtében pedig prolongálódtak és egyre nehezebben megoldhatóvá váltak, tovább bonyolítva a régió viszonyrendszerét.

Az együttműködések és szövetségjellegű képződmények heterogének, mind résztvevőik jellegét, mind pedig azok eszköztárát tekintve. Állandó szövetségek még nem alakultak ki, a koalíciók érdekalapúak, eseti jelleggel jönnek létre, valódi közös ideológiai háttér nélkül, a különböző helyszíneken a szereplők eltérő elkötelezettségi

¹² GAUSE 2022.

¹³ FULTON 2022: 3–4.

¹⁴ DOKOS 2019: 236.

¹⁵ DOKOS 2019: 237.

¹⁶ NAENI 2020: 1.

¹⁷ KAMRAVA 2019: 57.

¹⁸ BIN HUWAIDIN 2015: 73.

¹⁹ SHAFARAE–GOLMOHAMMADI 2022: 73.

²⁰ A térség hatalmi viszonyaiban bekövetkezett változások megnövelték a szubállami és a transzállami aktorok szerepét és jelentőségét.

szintjével, eseti együttműködések, változékony és képlékeny szövetségi rendszereket eredményezve.²¹ A szövetségi rendszerek – képlékenyséjük és változékonyosságuk miatt – nem hoztak nagyobb stabilitást a régióban. A kialakulni látszó együttműködések nem egy új biztonsági struktúra tartópilléreinek, hanem inkább a blokkosodás felé mutató elemeknek látszottak, amelyek – mivel egymás ellenében jöttek létre – nem a régió biztonságát, hanem a regionális instabilitást növelték, a fenyegetettségérzet, ennek következtében pedig a fegyverkezési verseny további erősödéséhez vezettek. Az együttműködési rendszerek a térségben tehát inkább a biztonsági dilemmát állandósították, tovább élezve a regionális fölény megszerzésére való törekvés csapdáját.

A térségben létrejött biztonsági dilemma feloldását megnehezíti, hogy mind Szaúd-Arábia, mind Irán saját nemzetbiztonságát a másik által képviselt fenyegetéssel szemben határozza meg, hogy a két ország között nincs egy olyan (gazdasági) interdependencia,²² amely érdekeltté tenné a feleket a biztonsági dilemmából való kiútkeresésre, harmadrészt, hogy viszonyuk már nemcsak a két ország bilaterális kapcsolatától, hanem a mögöttük álló és hozzájuk kapcsolódó komplex, változékony, érdekalapon szerveződő szövetségi rendszereiktől is függ.²³ A Szaúd-Arábia és Irán között létrejött biztonsági dilemma és a regionális fölény megszerzésének csapdája egyszerre volt oka a feszültségek növekedésének és akadályá ezek csökkenésének.

Az Öböl-államok súlyának meghatározóvá válása és ennek hatásai

Az arab tavaszt követően a Közel-Kelet térségében megnövekedett az Öböl-térség államainak súlya és befolyása (lásd gulfizálódás), következtében a hatalmi viszonyok drasztikus megváltozásának. Ez a folyamat jelentős és mélyreható következményekkel járt: az Öböl-országok számára fontos kérdések látszanak meghatározóvá válni a régióban (háttérbe szorítva például a palesztin kérdést), illetve e régió hatalmi dinamikái és törésvonalai kezdenek dominánssá válni a teljes térségben. A korábbi MENA biztonsági komplexum szétszakadni látszik: a Magreb térsége a szubszaharai Afrikához látszik közeledni, míg a korábbi Levant és Öböl szubkomplexumok egyre inkább összekapcsolódnak látszanak, aminek súlypontjává a Perzsa-öböl térsége válik.²⁴

Már korábban is léteztek olyan szálak, amelyek összekapcsolták a Levant és az Öböl térségét (lásd arab–izraeli konfliktus, Szíria és Irán együttműködése, Egyiptom regionális szerepe és Iránnal való szembenállása). Mindazonáltal az Öböl középponti dinamikája, amely meghatározta az egyes államok biztonsági percepcióit és a regionális biztonsági struktúrákat, az iráni–iraki–szaúdi vetélkedés volt. E három állam nemcsak a regionális vezető szerep megszerzésére törekedett az Öböl térségében, de kölcsönösen fenyegetve is érezték egymást a másik kettőtől.²⁵ Irakot az USA 2003-as beavatkozása belső káoszba süllyesztette, korábbi regionális pillérből a regionális rivalizálás színterévé vált

²¹ SOLER I LECHA 2017: 1.

²² BIN HUWAIDIN 2015: 77.

²³ BIN HUWAIDIN 2015: 77.

²⁴ YOSSEF 2020: 62–63.

²⁵ YOSSEF 2020: 63–64.

(és maradt napjainkig). Az USA közel-keleti intervenciói összességében Irán regionális pozícióinak megerősödéséhez és relatív súlyának növekedéséhez vezettek. Az arab tavaszt követően további drasztikus változások következtek be a regionális hatalmi viszonyokban: a Levant egyre inkább az Öböl szubkomplexum biztonsági folyamataitól vált függővé²⁶ – mivel azonban ebben a térségben a szembenállások élesedése zajlik, az itt zajló folyamatok ennek következtében nagyobb térséget tehetnek instabillá, tovább növelve a feszültségeket. Az arab tavasz következtében az Öböl országai már nemcsak szereplői voltak a térség geopolitikai folyamatainak, hanem annak vezető erőivé is váltak.²⁷

Izrael saját biztonságáról vallott percepciója is átalakult, ebben egyre inkább az Öböl államaihoz fűződő viszonya vált meghatározóvá: míg Jeruzsálem számára korábban a vele szemben (egyre kisebb számban) együtt fellépő arab államok, majd terrororganizációk jelentették az elsődleges veszélyt, a 2010-es évekre Izrael már Iránt és a síita tengelyt értékelte a biztonságára legnagyobb fenyegetésként,²⁸ legfontosabb céljává egyre inkább Teherán (és szövetségesei) térnyerésének akadályozása, illetve nukleáris programjának (meg)fékezése vált.

A 2020-as Ábrahám-megállapodások beleilleszkedtek a gulfizálódás tendenciájába,²⁹ mivel ezen egyezmények annak a jelei voltak, hogy az arab államok a térség (és saját rezsimjük túlélésének) biztonságára legnagyobb fenyegetésként már nem Izraelt, hanem Iránt tekintették, így a közöttük lévő szervező erő többé már nem az Izrael-, hanem az Irán-ellenesség – úgy tűnik, az arab rezsimek számára „arab ügyé” a palesztin kérdés helyett már az Irán által a Perzsa-öböl államaira jelentett fenyegetés vált. Annak ellenére, hogy az arab vezetők – a realpolitika elvét követve – félretenni látszanak a palesztin ügyet, a társadalmak és az arab közvélemény nem. Mivel azonban az arab monarchiák legfontosabb célja rezsimjük fennmaradásának biztosítása, tudatában kell lenniük, hogy közel fél évszázados kiállás után túlságosan kockázatos lenne teljesen kihátrálni a palesztin kérdés mögül. Az arab vezetőknek nem a választások elvesztésétől kell tartaniuk, hanem – tanulva az arab tavasz tapasztalataiból – inkább attól, hogy egy tömegeket mobilizáló kérdés könnyen és gyorsan átalakulhat rendszerellenes megmozdulásokká,³⁰ amelyek biztonsággal számíthatnak Irán támogatására. Az Ábrahám-megállapodások nem a regionális biztonság előmozdítása felé hatottak – Irán részéről a fenyegetettségérzetet erősítették meg, amelyet valamilyen módon ellensúlyoznia kell, míg saját biztonságérzetének növekedése következtében Izrael könnyebben elmozdulhatott az agresszívabb lépések és politikák irányába.

A 2021-ben megindult szaúdi–iráni közeledéshez a végső lökést így talán éppen az Ábrahám-megállapodások adták. A 2023-as szaúdi–iráni megállapodás tükrében az Ábrahám-megállapodások is annak a jelei, mennyire instabilak és érdekalapúak a térségbeli együttműködések, és hogy bármilyen megállapodást bármikor felülírhat egy, az adott pillanatban hasznosabbnak ítélt együttműködés. A szaúdi–iráni viszony normalizálása egyrészt enyhíthet a regionális feszültségeken, hiszen a régió több

²⁶ YOSSEF 2020: 88

²⁷ YOSSEF 2021: 4.

²⁸ CSEPREGI 2022: 11.

²⁹ YOSSEF 2021: 11.

³⁰ BARNETT et al. 2023: 131.

konfliktusát eszkalálta, illetve prolongálta, hogy Teherán és Rijád ezeket rivalizálásuk elemévé alakította. Másrészt viszont erősítheti Izraelben a fenyegetettség érzését, hiszen alááshatja azt a (Washington által támogatott) törekvését, hogy Iránt minél jobban elszigetelje, illetve ellene egy regionális koalíciót hozzon létre (amelyben partnerei lennének a vele szemben korábban ellenséges vagy őt el nem ismerő államok is). Az elszigeteltség érzete felerősítheti a jeruzsálemi vezetésben az iráni nukleáris programmal szembeni aggályokat, amit tovább fokozhat az attól való félelem, hogy a Pekingben aláírt megállapodás, illetve Szaúd-Arábia bevonása a Kína által létrehozott együttműködési szervezetekbe, amelyekben Teherán is részt vesz, inkább majd felbátorítja Iránt és nem állami szövetségeseit.³¹ A 2023 márciusában aláírt iráni-szaúdi megállapodás tehát egyszerre hathat eszkaláló és deeszkaláló erőként, ami jól mutatja a régió viszonyrendszereinek bonyolultságát és zérőösszegű jellegét. Az iráni nukleáris program azonban bármikor megakaszthatja az esetleges térségbeli enyhülési és normalizációs folyamatokat: amennyiben Teherán is atomhatalommá válna, az jelentősen átalakítaná a régió erőviszonyait, így az iráni atomfegyver kifejlesztése vagy a jelentős előrehaladás az erre irányuló képesség megszerzésében minden valószínűség szerint nukleáris fegyverkezési versenyt generálna a térségben.

Mind a 2020-as, mind a 2023-as megállapodás azt mutatja, hogy a régió dinamikáira ható legfontosabb szervező erő a szaúdi-iráni szembenállás alakulása. A megállapodások mögött egyértelműen kirajzolódnak a nemzeti érdekek, s az, hogy az USA korábbi szövetségesei – az amerikai biztonsági ernyő gyengülését érezve, alternatívákat keresnek biztonságuk garantálására, felülírva még saját korábbi gondolkodásukat is. A két megállapodás tükrében úgy tűnik, hogy a kialakulni látszó új biztonsági alegység egyik alappillére, Szaúd-Arábia egyelőre nem kötelezte el magát véglegesen és kizárólagosan sem Izrael, sem Irán mellett.

Következtetések

Mivel nincs sem olyan külső, sem olyan regionális hatalom, amely képes és hajlandó lenne létrehozni és garantálni a regionális rendet, a regionális biztonsági dinamikákat várhatóan az egyes országok saját biztonságukról alkotott adott pillanatbeli biztonságpercepciói és a rezsimek fenyegetettségérzete fogják meghatározni, így stabil biztonsági struktúrák kialakulása nem várható. Így annak ellenére, hogy a feszültség szintje a régióban mérséklődhet, a regionális instabilitás várhatóan jelentősen nem fog csökkenni a régió konfliktusainak horizontális és vertikális komplexitása miatt. Még ha Szaúd-Arábia és Irán politikai vezetésének érdekében is állna viszonyuk normalizálása és egy esetleges együttműködés kialakítása, nem biztos, hogy ez el tudna vezetni a régió stabilizálódásához, illetve a fegyveres konfliktusok számának és intenzitásának csökkenéséhez, mivel a régió konfliktusainak jelentős része már proxyháborúvá vált, ahol Szaúd-Arábia és Irán a közvetlen fegyveres összecsapás helyett inkább a szomszédos/gyenge államok konfliktusaiba lépett be, nem állami/szubállami szereplőket támogatva. Ezek a szereplők a központi államhatalmak gyengülése következtében erősödtek meg,

³¹ International Crisis Group 2023.

s kerestek céljaik megvalósításához külső támogatókat, a kialakult hatalmi vákuumok és államvákuumok következtében váltak kvázi állami szereplőkké – kérdéses, hogy akár Teherán, akár Rijád képes lenne-e befolyást gyakorolni e politikai-fegyveres csoportokra akkor is, ha érdekeik már nem esnek ebbe, illetve, ha a nekik nyújtott támogatást megvonják vagy csökkentik. Az elmúlt időszak tapasztalatai azt mutatták, hogy a helyi szereplők viselkedését teljes mértékben irányítani sem a regionális, sem az extraregionális hatalmak nem tudják, így mivel a külső támogatás ellenére a lokális szereplők cselekvési autonómiájuk egy részét megőrizték, nélkülük és ellenükben stabil rendezés nem tud létrejönni.³² Így, még ha a régió biztonsági és hatalmi viszonyaiban strukturáló szerepet játszó Irán és Szaúd-Arábia ki is tudna/próbálna lépni a regionális fölény megszerzésének csapdájából és a proxyháborúból, az alapproblémák megoldásának hiányában a helyi konfliktusok megoldódni továbbra sem fognak. Így folyamatosan fenn fog állni a lokális konfliktusok re-regionalizálódásának veszélye, azaz a régió instabilitása továbbra sem fog csökkenni.

A regionális rend és az ezt garantálni képes szereplő hiánya miatt az eskalációt okozni képes tényezők (iráni nukleáris program, folyamatban lévő fegyveres konfliktusok) fokozott kockázatot jelentenek a régió biztonságára, bármilyen (ki)alakulni látszó megállapodást, együttműködést vagy közeledést megakaszthatnak és/vagy felülírhatnak – az instabil regionális környezetben egyelőre még a legfontosabb aktorok egymáshoz való viszonya is képlékeny. Kialakulni látszik egy új biztonsági szubkomplexum, amelynek erőviszonyaiban az Öböl-államok szerepe meghatározó, s amely a szaúdi–iráni–izraeli viszony alakulásán és változásán alapul. A kérdés, hogy ez az új biztonsági egység megszilárdul-e, illetve, hogy ennek szervezőereje két meghatározó szereplő együttműködése lesz-e a harmadik ellen, vagy a viszonyrendszer folyamatosan változó ad hoc ellensúlyozáson fog alapulni, amelyben a legfontosabb szereplők egymást nem kizáró kapcsolatokat tartanak fenn.

Irodalomjegyzék

- ARAS, Bülent – KARDAŞ, Şaban (2021): Geopolitics of the New Middle East: Perspectives from Inside and Outside. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 397–402. Online: <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.1888251>
- BARNETT, Michael et al. (2023): Israel's One-State Reality. *Foreign Affairs*, 2023(3), 118–135. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781501768415>
- BIN HUWAIDIN, Mohamed (2015): The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations. *Review of History and Political Science*, 3(2), 69–79. Online: <https://doi.org/10.15640/rhps.v3n2a8>
- COLOMBO, Silvia – SOLER I LECHA, Eduard (2021): Europe and the 'New' Middle East. Geopolitical Shifts and Strategic Choices. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 403–422. Online: <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.1888246>
- CSEPREGI Zsolt (2022): Az izraeli–iráni „árnyék háború” nemzetbiztonsági eszközei. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 10(4), 3–16. Online: <https://doi.org/10.32561/nsz.2022.4.1>

³² SOLER I LECHA 2017: 6–7.

- CSICSMANN László (2022): Átalakuló szövetségi rendszerek a Közel-Keleten: normalizáció vagy regionális konfliktusok új köntösben? *Eurázsia Szemle*, 2(4), 8–25. Online: <https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2022/12/CSICSMANN-LASZLO.pdf>
- DOKOS, Thanos (2019): Defence Expenditures in the Eastern Mediterranean and the Gulf Region: The Impact on Regional Security. In *IEMED Mediterranean Yearbook 2019*. Barcelona: European Institute of the Mediterranean (IEMed), 236–239. Online: www.iemed.org/wp-content/uploads/2021/04/IEMED-Mediterranean-Yearbook-2019_ENG.pdf
- FULTON, Jonathan (2022): Systemic Change and Regional Orders: Asian Responses to a Gulf in Transition. *The International Spectator*, 57(4), 1–19. Online: <https://doi.org/10.1080/03932729.2022.2107843>
- GAUSE, F. Gregory III (2022): Structural Impediments to Iranian-Gulf Arab Reconciliation. *Middle East Institute*, 2022. szeptember 27. Online: www.mei.edu/publications/structural-impediments-iranian-gulf-arab-reconciliation
- International Crisis Group (2023): *The Impact of the Saudi-Iranian Rapprochement on Middle East Conflicts*. Online: www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran-saudi-arabia/impact-saudi-iranian
- KAMRAVA, Mehran (2019): Chronic Insecurity in the Middle East: Causes and Consequences. In *The Arab World Beyond Conflict*. Washington, DC: Arab Center Washington DC, 53–61. Online: <https://arabcenterdc.org/wp-content/uploads/2019/07/The-Arab-World-Beyond-Conflict.pdf>
- NAENI, Amin (2020): *A Sectoral Trust-building Approach to De-escalation in the Persian Gulf*. Friedrich Ebert Foundation. Online: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/16658.pdf>
- SHAFAGEE, Mousavi – GOLMOHAMMADI, Vali (2022): The Regional-Supremacy Trap: Disorder in the Middle East. *Middle East Policy*, 29(1), 61–73. Online: <https://doi.org/10.1111/mepo.12621>
- SOLER I LECHA, Eduard (2017): *Liquid Alliances in the Middle East*. Notes Internacionals CIDOB 169. CIDOB Barcelona Center for International Affairs. Online: www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east
- TABATABAI, Ariane M. et al. (2021): *Iran's Military Interventions*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Online: www.rand.org/pubs/research_reports/RR4444-2.html
- YOSSEF, Amr (2021): *The Regional Impact of the Abraham Accords*. MWI Report Series 2021, no. 2. New York: Modern War Institute at West Point. Online: <https://mwi.usma.edu/wp-content/uploads/2021/02/regional-impact-abraham-accords.pdf>
- YOSSEF, Amr (2020): Gulfization of the Middle East Security Complex: The Arab Spring's Systemic Change. In AMOUR, Philipp (szerk.): *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*. Palgrave Macmillan, 61–94. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4_3

Beck Attila¹

Elit harcosok a középkori Skandináviában: a berserkerek és ulfhedinnek

The Elite Warriors in Medieval Scandinavia: The Berserkir and the Ulfhednar

Absztrakt

A kora középkori Skandinávia hadtörténelmében gyakoriak voltak a helyi királyok és más hadurak közötti fegyveres ütközetek és összecsapások, illetve rendszeresek voltak a Brit-szigetek és az európai kontinens elleni rablóhadjáratok és más fegyveres akciók. Ezekben a háborús eseményekben fontos szerepet játszott a korszak harcos elitje, ezen belül a berserkerek és ulfhedinnek. Dolgozatomban azt mutatom be a források segítségével, hogy milyen jellemzői voltak ezeknek a harcosoknak, és hogyan illeszkedtek be a kora középkor hadviselésébe.

Kulcsszavak: harcos elit, középkori hadviselés; berserkerek, skandináv hadtörténelem

Abstract

In the early medieval military history of Scandinavia, battles and fights between local kings and warlords were common; furthermore, robberies and military actions targeting the British Isles and the European continent were frequent. The warrior elite of this age, including berserkir (singular: berserker) and ulfhednar (singular: ulfhedinn), played an important role in these events of war. In my essay, I will show, with the help of sources, the characteristics of these warriors and how they were integrated into the warfare of the early Middle Ages.

Keywords: elite warriors, medieval warfare, berserkers, Scandinavian military history

¹ Régész, Aquincumi Múzeum és Régészeti Park, e-mail: beck.attila@uni-nke.hu

Bevezetés: kik a berserkerek?

A Kr. u. 1. évezred végén Skandináviában élő népek erős katonai nyomás fejtettek ki több mint két évszázadon keresztül az európai és közel-keleti államokra és lakóikra. E hadjáratok egyik fő célja a zsákmány és rabszolgák szerzése, ezenfelül az adófizetésre való kényszerítés, de a korszak folyamán fokozatosan előtérbe került a gyarmatosítás, a hódítás és a kereskedelmi utak ellenőrzése is. A korszak katonai vállalkozásaiban egyaránt részt vett a középkori skandináv elit, a királyok (*konungr*), a nemesek (*jarl*), az uralmukat támogató katonai kíséret (*hirdmen, housecarl, berserker, ulfhedinn*) és a szabad parasztokból álló köznép (*bondi, drengs, hauldr, thegns*).² A fegyveres kíséretnek tagjai között fontos szerepet játszanak a berserkerek és ulfhedinn, amelyek a konfliktusok során kulcsfontosságú katonai feladatokat hajtottak végre.

Snorri Sturluson, a 12. század végén élt izlandi történetíró és költő a *Heimskringlában*³ található *Ynglinga* sagában így írja le a berserkereket:

„Odin képes volt a csatában az ellenfelet vaksággal, süketséggel, vagy pánikkal sújtani, a fegyvereik nem vághattak jobban, mint a botok, mialatt az emberei vértet nélkül, vadan mint a kutyák, vagy a farkasok, harapták a pajzsukat, erősek voltak, mint a medvék vagy a bikák. Megölték az embereket, de sem tűz, sem vas nem ártott nekik. Ezt hívták berserker dühnek.”⁴

Hasonló leírást kapunk Széphajú Harald király⁵ udvari skaldjától.⁶ Þórbjörn Hornklofitól a Hafsfjórndál vívott tengeri csatáról szóló költeményében:

„Meg voltak töltve (ti. Harald király hajói) vezérekkel és széles pajzsokkal, vestlandi lándzsákkal és frank kardokkal, berserkerek ordítottak, a csata folyt, ulfhedinn üvöltöttek és rázták lándzsáikat. Kérem én a berserkerek dühéről, a hullatenger (vér) ivóiról: hogyan néztek ki ezek az emberek, akik boldogan mentek a csatába? Ulfheðnarnak hívják őket, kik az öldöklésben véres pajzsokat viselnek, vérrel vöröstre festik lándzsáikat, amikor csatlakoznak a küzdelemhez, elrendezve a feladatukhoz; tudom, hogy a tiszteletre méltó fejedelem csak bátor emberekbe helyezi bizalmát, akik a csapkodják a pajzsukat.”⁷

A berserker szót két kifejezésből lehet levezetni. Az egyik a „medvebőr inget viselőket („*bear-shirt*”) jelenti, a másik utalva félmeztelenségükre „*bare-shirted*”. Az ulfhedinn kifejezés „farkas bőrt viselőre” („*wolfskinsweaver*”) fordítható. Az írásos forrásokban a két elnevezés nincs mindig elkülönítve egymástól, gyakran szinonimaként fordulnak elő.⁸

A berserkerek és ulfhedinn hitük szerint immunisak a fémre és a tűzre kisebb, legfeljebb 12 fős egységekben harcolnak, akik az első csapást mérik az ellenségre.⁹

² GRIFFITH 1995: 127–137.

³ Snorri Sturluson által lejegyzett skandináv királyokról szóló sagagyűjtemény a 13. századból.

⁴ STURLUSSON 2011: 6. (A szerző fordítása.)

⁵ I. (Széphajú) Harald (863–872) Westfold királya, (872–931) Norvégia királya.

⁶ Skandináv költő, énekmondó.

⁷ FULK 2012: 114.

⁸ PRICE 2002: 366.

⁹ GRIFFITH 1995: 134–135.

Tóth András rámutatott arra, hogy a források alapján a berserkerek és ulfhedinnek elkülönülnek a többi harcostól, akik amellett, hogy a vezéri testőrség tagjai, a harc-téren fontos feladatokat kaptak és különös vadságukkal tűntek ki.¹⁰ A *Harald saga ins Hárfagra* is kiemeli a berserkerek különleges szerepét, amely arról tudósít, hogy Széphajú Harald király a hafrsfjordi csatába¹¹ vitorlázó flottájában több ilyen harcos szolgált, akiknek az uralkodói zászlóshajó orrában volt a felállítási helyük, és a királyi zászló őrzése volt a feladatuk.¹²

Michael P. Speidel véleménye szerint a gyakran meztelenül, individuálisan vagy kis létszámú csapatokban, eksztázis alatt küzdő harcosok története egészen a bronz-korig nyúlik vissza. Ide sorolja Tukulti-Ninurta asszír uralkodó¹³ harcosait,¹⁴ a magukat meztelenül a küzdelembe vető keltákat¹⁵ és természetesen a skandináv berserkereket.¹⁶

A berserkerek és ulfhedinnek tehát olyan magasan képzett harcosoknak tekinthetők, akik gyakran kis létszámú csapatokban harcoltak, az ütközetekben nehéz, nagy egyéni felkészültséget igénylő, különleges feladatokat bíztak rájuk, mint például kisebb csapatokban csapás mérése az ellenségre, vagy a hadvezér személyi védelme.

A berserkerek jellemzői

Korábban számos elmélet született a berserkereknél leírt berserker gang nevű jelenségre, amelynek során eksztázisba kerültek és harci örvénybe lovalták magukat a csaták és ütközetek során. Az elméletek egyik csoportja szerint ezt az állapotot különféle ajzó-/kábitószerke fogyasztásával érték el. Ide sorolták könnyű hozzáférhetősége és elterjedtsége miatt a légyölő galócát (*amanita muscaria*), a bolondító beléndeket (*hyoscyamus niger*), valamint az alkoholos italok nagymértékben való fogyasztását. Más teóriák idegrendszeri betegségekkel próbálták a jelenségeket magyarázni, mint az epilepszia, a Paget-kór, vagy a veszettség. A feltevések következő csoportja pszichikai eredetű jelenségként igyekszik megmagyarázni a berserker gangot. Ezen elképzelések között helyet kapnak a rendellenes magatartási formák, illetve a harctéri, illetve a poszttraumás stressz (PTSD) által kiváltott viselkedési zavarok.¹⁷

A fent említett elképzelésekben az a közös, hogy az írott forrásokban megjelenő, elsősorban eksztázis folyamán feltűnő szimptómák alapján próbáltak választ találni a jelenség okaira. A forrásokban fellelhető kevés adat és külső jelek alapján nehéz megfelelő magyarázatot találni a skandináv harcosok harci örületére. A korábban említett teóriák gyakran nem, vagy kis mértékben veszik figyelembe, hogy a berserker

¹⁰ TÓTH 2021: 56.

¹¹ A csata pontos dátuma nem ismert, valamikor 872 táján lehetett. A csata végeredménye az lett, hogy I. (Széphajú) Harald legyőzte az ellene szövetséget kötött koalíciót és egyesítette Norvégiát, amelynek királya lett.

¹² STURLUSSON 2011: 9.

¹³ Tukulti-Ninurta (uralkodott: Kr. e. 1244–1208) a Középasszír Birodalom uralkodója.

¹⁴ Az asszír uralkodó feliratáról megtudhatjuk, hogy vadul, dühödten vetették magukat a csatába, miközben vértjeiket levetették.

¹⁵ Polübiosz Kr. e. 2. századi görög történetíró szerint a rómaiak és a kelták közt lezajlott csatában a Gaesatae harcosok ruha nélkül vettek részt az összecsapásban, csak a fegyvereiket vitték magukkal, bízva abban, hogy így hatékonyabbak lesznek. Polybius 2010: (II. 28) 311.

¹⁶ SPEIDEL 2002.

¹⁷ DALE 2022.

és ulfhedinn harcosok általában nehéz katonai műveleteket hajtottak végre, amelyek során a berserkerang funkciója, hogy a hatékonyságukat, ütőképességüket növelje a kitűzött taktikai célok elérésében. A kábító-/ajzószer alkalmazása során fontos szempont, hogy a felhasználónak növekedjen a fizikai és/vagy pszichikai teljesítménye, ami elősegíti a feladata végrehajtásában. A bódító beléndek erősen mérgező hatású növény atropint és szkopolamint tartalmaz. Az atropin és a szkopolamin egymással megegyező hatású alkaloida, tünetei a delírium, hallucináció, kipirosodott bőr, őrjöngési roham, pupillatágulat és alacsony vérnyomás.¹⁸ Kubinyi Ágoston a beléndek hatásának kapcsán egy esetet ír le a reinaui¹⁹ Szent Benedek kolostorból, ahol a szerzetesek ételébe véletlenül ez a mérgező növény került. A kolostor lakói zavartak lettek, egyesek elaludtak, mások hallucináltak, illetve erős tévképzetektől szenvedtek. A beléndek hatásának elmúltával, sokan több hétig betegek voltak a mérgezésből.²⁰ A Fyrkat²¹ mellett található vikingkori temető negyedik sírjából körülbelül 100 darab beléndekmag került elő. Ebben az esetben a beléndek valószínűleg a mágikus praktikákhoz és révülethez köthető.²² A légyölő galóca esetében a benne megtalálható muszcimol miatt használata során hallucinációs tünetek, légzéskihagyás, eszméletvesztés jelentkezhet.²³ A korábban bemutatott szerek közül az atropin és szkopolamin képes őrjöngési rohamot kiváltani, de számos negatív és kiszámíthatatlan hatása, illetve az utána hosszú ideig fennálló mérgezési tünetek miatt nem segíthették volna a harcosokat a csatatéren a feladatok végrehajtásában, emellett rendszerszintű felhasználhatóságuk is kétséges, és fogyasztásuknak sincs nyoma az írásos forrásokban. Az alkohol ezekkel szemben növeli az agresszió mértékét és csökkenti a félelemérzetet. Roderick Dale viszont a *Grettis saga* kapcsán rámutatott arra, hogy az alkohol fogyasztása elsősorban a mindennapok szociális életéhez kapcsolódik.²⁴ A történetben szereplő berserker az ital hatására elfárad, anélkül hogy a berserkerang hatása érvényesülne.²⁵ Emellett fontos megjegyezni azt, hogy az alkohol könnyen hozzáférhető, és nagymértékű fogyasztásakor másoknál is ki kellene váltania a harci eksztázist.

Hasonlóak a nehézségek a korábban említett idegrendszeri betegségek és pszichológiai zavarok esetében. A neurológiai és más egészségügyi problémák erősen limitálták volna ezeknek a harcosoknak a bevetettségét, gátolták volna őket a kitűzött célok elérésében. A harctéri és poszttraumás stressz bárkire hatással lehet a harctéren, tehát önmagában nem lehet a berserkerang kiváltó oka.

A középkori források azonban olyan személyekhez is kötik a csaták folyamán feltörő harci dühöt, akiket a szövegben nem neveznek berserkernek. Ezekben az esetekben kimaradt a *Heimskringlában* bemutatott, az eksztázist beindító pajzsrágás és üvöltés rituáléja. Az *Egils saga*²⁶ több ilyen történetről is beszámol. A saga egyik elbeszélésében

¹⁸ BORDÁS-TOMPA 2006: 15.

¹⁹ Település Svájc északi részén, Zürich kanton területén.

²⁰ KUBINYI 1842: 29.

²¹ Vikingkori erőd, ma Dániában, Észak-Jylland területén található.

²² PRICE 2002: 205.

²³ GALAMBOSI-LÉVAI-GALLYAS 1987: 33.

²⁴ DALE 2022: 78.

²⁵ *Grettir's Saga*, 2021: 19.

²⁶ A 13. század első harmadában, ismeretlen szerző által lejegyzett családtörténet.

a Kveldulf²⁷ és fia, Skalla Grim csapatukkal rajtaüt ellenségükön, Sygtriggen és harcosain, és az összecsapás elején Kveldulf és Skalla Grim a berserkerang hatása alá került, és ez a harci őrjöngés átterjedt a katonáikra is, és a harc során Sygtrigget és embereit megölték.²⁸ A saga leírása szerint a harci düh kitörését nem előzte meg a korábban említett rituálé. Az északi történet nem nevezi sem Kveldulfot sem Skalla Grimet berserkernek, ugyanakkor mindkettőjüknel megjegyzi és utal rá, hogy alakváltók, vagy úgynevezett *hamramrok*, akik különösen napszállta után hajlamosak az őrjöngésre. Kveldulf unokájáról, Thórolfról is feljegyzett az *Egils saga* egy történetet, aki ugyanilyen állapotba került egy csata folyamán. A középkori szerző Thórolfot nem említi berserkerként, sem alakváltóként, ugyanakkor családtagjaihoz hasonló harci dühvel támadt az ellenségre. Az elbeszélés szerint a pajzsát a hátára vetette, lándzsáját két kézre fogva törte át az ellenséges vonalat, majd az egyik jarlt páncélingén keresztül leszúrta és lándzsájával a feje fölé emelte. Ezután előhúzta kardját és az ellenséget kaszabolta, miközben emberei követték.²⁹

Michael Speidel véleménye szerint a berserkerang eléréséhez és extatikus állapot kiváltásához a fegyveres összecsapás előtt komoly szerepe van a fegyverrel és meztelenül végzett harci táncnak.³⁰ Tacitus római történetíró³¹ *Germania* című, a Kr. u. 1. században írt munkájának beszámolója szerint a fiatal germán férfiak meztelenül, kardok és lándzsák között táncolnak.³² Az ókori forrás azonban nem említi, hogy ez a tánc közvetlenül a fegyveres összecsapások előtt történt volna, hanem szokásként írja le. Roderick Dale teóriájában rámutat, hogy a berserkerang jelentése szerint „a berserker útját jelenti”, tehát a *Heimskringlában* leírt üvöltésen, pajzsrágáson csata előtti felkészülést kell érteni, amelynek az a célja, hogy egyszerre bátorítsa a társakat és elrettentse az ellenfelet.³³ A korábbi elméletekkel nem ért egyet Eric Christiansen. Véleményében kétségbe vonja berserker és ulfhedinn harcosok létezését, és nem tartja meggyőzőnek a hozzájuk kapcsolt írásos és régészeti forrásokat.³⁴ Elképzelésével jórészt egyedül áll, mert bár a kutatás eltérően vélekedik e harcosok eredetéről, szerepéről, de a létezésüket nem vonja kétségbe. A berserkerangról tehát nincs egységes álláspont, egyrészt, mert nem lehet tudni, hogy pontosan milyen állapotot jelent, illetve a források pontatlansága miatt, amelyek főleg a külső szimptomákat írják le. A középkori forrásokból az valószínűsíthető, hogy ezt az állapotot valamilyen ma már nem ismert technika segítségével idézhették elő, amelynek részei lehettek a korábban említett előkészületek: az üvöltés, a pajzsrágás és a tánc. A források szerint olyanok is képesek lehettek erre a harci eksztázisra felkészülés nélkül, akik nem voltak berserkerek. Emellett ezt az állapotot környezetüknek is képesek voltak átadni, ahogy azt az *Egils sagában* láthattuk.

²⁷ Jelentése: Esti Farkas. A név arra utal, hogy az illető alakváltó volt (*hamrammr*), ezáltal képes volt a berserkerangra. Fia, Skalla Grim szintén birtokában volt az alakváltás képességének a saga leírása szerint.

²⁸ *Egils saga Skalla-ggrímssonar – Kopasz Grim-fia Egil története* 2016: (27) 68–69.

²⁹ *Egils saga* 2016: (53) 124.

³⁰ SPEIDEL 2002: 274.

³¹ Publius Cornelius Tacitus (54/56–117/120), római történetíró.

³² TACITUS 1961: (24) 61.

³³ DALE 2014: 97–98.

³⁴ CHRISTIANSEN 2008: 41–42.

Snorri Sturluson az *Ynglinga sagában* szereplő korábbi beszámolója szerint a berserker harcosok nemcsak harci dühvel rendelkeztek, hanem védelemmel is a fém fegyverek és a tűz ellen, amelyeket mint isteni adományokat Odintól kapták. Ezt a tulajdonságukat az *Egils saga* is lejegyzí a korábban a hafrsfjordi csata kapcsán, hogy I. (Széphajú) Harald zászlóshajóján mindenki megsebesült, kivéve a király berserkereit, mert őket nem fogta a vas.³⁵

Wotan/Odin a germán/skandináv panteon főistene, és Thorhoz hasonlóan szorosan kapcsolódik a háborúhoz. George Dumézil véleménye szerint Thor jobban kötődik a fegyveres küzdelemhez, Odin szerepe ezzel szemben a háborúban az isteni hatalommal és mágiával való támogatás. Odin harcosaira jellemző a vadság, az ekstázis és ezekhez kapcsolódóan a brutalitás.³⁶ Brémai Ádám 11. századi történetíró szerint Odin a Tomboló háborút visel és erőt ad az embereknek az ellenséggel szemben.³⁷ Az ütközetekben és csatákban részt vevő berserker és ulfhedinn harcosok tehát közeli kapcsolatban álltak Odinnal, kultuszával és hitük szerint segítséget kaptak az istentől.³⁸ Odint magát a Csatázók Atyjának is nevezik.³⁹ A *Hávamál* a Rúnavarázsról szóló verseknél több, Odin fegyvertárába tartozó harctéri mágiát megemlíti, amelyekkel közvetlen vagy közvetett módon tudja támogatni a csatatéren küzdőket. Ilyen az ellenség fegyvereinek kicsorbitása, a béklyókból való kiszabadítás, vagy a szemben álló fél lekötözése, lebénítása, a kilőtt nyilvesszők megállítása, a harcosok erejének megnövelése, a mágiával történő sebezhetetlenség a fegyverektől.⁴⁰ Odin tehát Thorral ellentétben közvetlenül nem bocsátkozik harcba, hanem inkább hadvezérként, stratégaként vesz részt az eseményekben. Az ütközeteket a mágia segítségével befolyásolja, amihez egyaránt hozzátartozik az általa segítették védelme, teljesítményének növelése és ezzel párhuzamosan az ellenség képességeinek csökkentése, tevékenységének akadályozása.⁴¹ Odin a harctéren mágikus hatalmával segíti a hozzá szorosan kötődő harcosokat, de ugyanakkor Jens Peter Schjødt rámutat arra, hogy a pártfogás mellett megbízhatatlan isten, aki időnként cserbenhagyja követőit, sőt közvetlenül felelős a halálukért.⁴² A saját látszólagos megbízhatatlanságát maga Odin magyarázza meg⁴³ az *Eiríksmálban*,⁴⁴ ahol szavai szerint a nagy királyokat azért hozza a Vallhallába,⁴⁵ mert az isteneknek fel kell készülni a Ragnarökre.⁴⁶

A kutatás feltételezi, hogy ha valaki Odin evilági harcosaihoz akart csatlakozni, a jelöltnek egy próbatételen, illetve egy beavatáson kellett átesnie. Az írott források nem tesznek említést arról, hogy milyen feltételeknek kellett megfelelni, vagy milyen próbatételt kellett kiállni ahhoz, hogy valaki berserker lehessen, de hogy valószínűleg

³⁵ *Egils saga* 2016: (9) 31.

³⁶ DUMÉZIL 1971: 87–95.

³⁷ Adam of Bremen 1959: (4) 26–27.

³⁸ SCHJØDT 2011: 272.

³⁹ BERNÁTH 2015: 20.

⁴⁰ BERNÁTH 2015: (148–150, 156, 158) 197 – 189.

⁴¹ TÓTH 2021: 47.

⁴² SCHJØDT 2011: 277.

⁴³ FINLAY 2004: 58–59.

⁴⁴ 10. századi skandináv vers Véresfejszjú Erik király tiszteletére.

⁴⁵ Valhalla (óskandináv Valhöll) az elesettek csarnoka Asgardban.

⁴⁶ Ragnarök vagy Ragnarök, más néven az Istenek Alkonya. Egy kozmikus ciklus lezárása, ahol az Odin vezette istenek végső csatába mennek Loki és Hél erői ellen.

létezett egyfajta teszt, arról a *Hrolf saga Kraka*⁴⁷ számol be nekünk. A középkori saga beszámolója szerint egy Sviddag nevű harcos szeretett volna Adils király⁴⁸ szolgálatába állni és a katonai kíséretéhez csatlakozni. Amikor kérelmét előadta, a király kísérete, amely berserkerekből állt azt követelte, hogy az uralkodó vesse alá egy próbatételnek Sviddagot, mielőtt a kíséretének tagjai közé felveszi.⁴⁹ A *Völsunga saga*⁵⁰ is beszámol egy beavatásról szóló történetről. Ennek egyik főszereplője Sigmund, aki Sigeir király elől az erdőbe kénytelen menekülni. Sigmund hűgának, Sygninek, aki Sigeir felesége, két fiát szemeli ki arra, hogy a királlyal leszámoljon. A két fiúnak nem sikerül kiállnia Sigmund próbáit, ezért végzett velük. Ezután hűgával új fiút nemz, majd a fiút, miután felnő, szintén próbáknak veti alá. Sinfjoetli teljesíti a fájdalom- és bátorságpróbákat. Sinfjoetlit sikere után apja magával viszi az erdőbe, ahol farkasbőröket találnak, amelyek képesek a viselőjüket átváltoztatni. Mindketten felvesznek egy-egy bőrt, de napokon keresztül nem tudják azokat levenni és emberi alakjukat visszakapni. Ez idő alatt farkasként élnek és értik a farkasok „beszédét”.⁵¹ Az írásos forrásokban nincs közvetlen utalás rá, de a fent említett példák alapján feltételezhető, hogy egy olyan harcosokból álló csoporthoz való csatlakozáskor, mint a berserkerek és ulfhedinnek, valamilyen próbatételt kellett kiállni, amely kapcsolatban lehetett a fegyveres harccal és a vérontással, és ezután következhetett egy beavatási rítus, amely által az egyén Odin harcosai fegyveres közösségének tagjává vált.

Az előzőket összefoglalva, a források alapján berserkernek és ulfhedinnek azok tekinthetők, akik beavatás útján tagjai lettek az Odin kultuszához szorosan kötődő, elit harcos közösségnek. Saját és mások hite szerint is a skandináv főisten számos csatában előforduló veszélytől óvta őket, a legismertebb a védelem a tűztől és a vástól. Ezek mellett, amiről a leginkább híresek, hogy birtokában voltak a berserker gang képességének, egy olyan különleges ekstázisnak, amely segítette őket a harctéren céljaik elérésében és az ellenség megfélemlítésében.

Berserkerek a hadviselésben

A kora középkori Európa harcterein feltűnő berserkerekről és ulfhedinnekről kijelenthető, hogy a korabeli seregekben magas harcértékű, elit egységeket alkottak, akik a harcrend első sorában vagy a hadvezér személyi testőrségében hajtottak végre feladatokat. A kiképzettség és gyakorlottság mellett külön kiemeli őket erős hitük Odin segítségében, és egy különleges harctéri ekstázis tudatállapot, a berserker gang.

A középkornak a 8. század végétől a 11. század utolsó harmadáig tartó szakaszában, amelyben gyakoriak voltak a Skandináviából kiinduló katonai vállalkozások, az egymással harcoló felek a csatamezőn három alap alakzatban állították fel harcosaikat. Az első a vonalban elrendezésben a téglalap alakú, legalább öt sor mélységű, elől

⁴⁷ A 13. században lejegyzett saga, amely Hrolf, a félig legendás dán uralkodónak és nemzetségének, a Sköjdungoknak történetét dolgozza fel.

⁴⁸ Félig mitikus svéd király, valószínűleg a 6. században élt.

⁴⁹ *The Saga of King Rolf Kraki* 1998: (14) 87.

⁵⁰ A 13. század közepén íródott saga, amely a Völsung család történetét dolgozza fel.

⁵¹ *Völsunga saga* 2015: (6-8) 34–36.

zárt pajzsfalal rendelkező falanx.⁵² A vonalban, zárt alakzatban felálló gyalogságot védelemben és támadásban egyaránt alkalmazták. Defenzív taktika esetén a hadvezérek igyekeztek kihasználni a terepviszonyok adta lehetőségeket, amibe beletartozott a magaslati pontok elfoglalása, a szárnyak természetes akadályokkal, például folyókkal, erdős területekkel való biztosítása, illetve műszaki akadályok létesítése, például árkok ásása. Abban az esetben, ha a hadvezér fölényben volt, akkor az alakzat támadással próbálta megtörni az ellenséges arcvonalat. E formáció használata során, amely a gyalogság zárt alakzatán alapul, az abban részt vevő minden egyes katonát a körülötte lévő társai védik. Mivel a falanx kis mobilitású, lassan mozog, ezért a szárnyak fokozatosan sebezhetőek, illetve a formáció két oldalról átkarolható. Ennek megakadályozása érdekében a korszak hadvezérei a két szárnyra biztosításul előcsatározó könnyű felszerelésű gyalogságot helyeztek el, amelyek gyakran hajító- és löfegyvereket alkalmaztak, vagy ha rendelkezett lovassággal, ide állította fel azt.⁵³ A falanx további előnye, hasonlóan a római testudóhoz, hogy defenzív formában megfelelő védelmet képes nyújtani a lövő- és dobófegyverek ellen.⁵⁴

A nagy fokú mobilitás miatt mind a könnyű fegyverzetű gyalogság, mind a lovasság képes volt arra, hogy a szárnyakat biztosítva vagy az ellenséget átkarolva támogassa a falanxot a szemben álló csapatok ellen. Az alakzat első sorába a legjobban felszerelt, gyakran páncélozott és a legjobban képzett harcosokat állították, akik a pajzsukat egymás mellett pajzsfalban összezárva, karddal vagy harci baltával a kézben vettek részt az összecsapásban. A második sorban állók szálfegyverekkel, legtöbb esetben lándzsával vagy kétkezes csatabárdal harcoltak.⁵⁵ A második sor, mivel az általuk használt szálfegyverek kiértek az arcvonal elé, képessé vált arra, hogy az első sort támogassa és a szemben lévő erők arcvonalát közvetlenül támadja. Az élen álló harcosok feladata eközben az ellenséges vonal feltartása, annak támadása és a második vonal védelme volt. A hátsó sorokban álló harcosok nem vettek részt közvetlenül a közelharcban, hanem az elősorokat segítettek tartani, illetve pótolták a frontvonalban történt veszteségeket, emellett távolsági fegyvereket használtak.

A korszak másik kettő, ritkábban alkalmazott zárt harctéri alakzata az ék alakú, úgynevezett „vadkanfej”, középkori skandináv nevén a svinfylking és az oszlop, amelyeket már az ókori germán seregek is alkalmaztak. A falanxszal ellentétben a „vadkanfej” alakzat teljes mértékben támadó jellegű, háromszög alakú csúcsával, ahol két harcos foglal helyet, az ellenség arcvonala felé néz. Fő célja, hogy mozgásból áttörje az ellenfél harci formációját. Hasonlóan a korábban tárgyalt falanxhoz, a „vadkanfej” alakzat szárnyai is védtelenek az átkarolások ellen, ezért ezeket a területeket is könnyű fegyverzetű gyalogsággal vagy lovassággal biztosították. Abban az esetben, ha ez a formáció nem volt képes áttörni az ellenfél arcvonalát, akkor az alakzat nem volt tartható.⁵⁶ Tacitus római történetíró *Germania* című munkájában beszámolt a germán

⁵² GRIFFITH 1995: 189.

⁵³ BACHRACH–BACHRACH 2017: 276–288.

⁵⁴ GRIFFITH 1995: 189.

⁵⁵ NICOLLE 2011: 10.

⁵⁶ GRIFFITH 1995: 89.

népek által használt fegyverekről és harci taktikáról, és arról tudósít, hogy a germánok csatarendje ék alakú oszlopból állt.⁵⁷

A kora középkori skandináv hadviselésben a szárazföldön megívott ütköztek, csaták mellett hasonlóan fontos szerepet töltött be a tengeri hadviselés. A skandináv hajókat egyaránt használták csapat és utánpótlás szállítására, valamint a tengeri csaták megívásának eszközeként. Ebben az időszakban ezekre a vízen vívott fegyveres küzdelmekre az volt a jellemző, hogy a hajók vonalban, az ellenség felé nézve álltak fel, majd szemből támadták meg a rivális vízi egységeket. Miközben közeledtek egymáshoz, a különböző hajók legénységei távolsági fegyverek segítségével vették fel egymás ellen a harcot. Amikor a két flotta tengeri járművei közvetlen közelségbe kerültek egymással, akkor a hajó orrában, a rohamra felsorakozott harcosok megpróbálták átszállni a másik hajó fedélzetére, céljuk elsősorban nem a hajó elsüllyesztése volt, hanem annak elfoglalása és a rajta lévő legénység megsemmisítése. További taktikai elem volt a hajók összekötözése. Ez egy speciális defenzív műveletnek mondható, amelynek során a hajó mobilitása elvész. Előnye, hogy a flotta kisebb helyre tömöríthető, az ellenséges tengeri egységeknek nincs a hajók között átjárása, illetve a legénység szabadon mozgatható az egy tömbben álló flottában. Ez a típusú elhelyezkedés lehetőséget ad a védekező fél számára, hogy a saját harcosai szabadon mozogjanak, mintha szárazföldön harcolnának, és szükség esetén erőfölényt tudnak képezni és ellenlökést indítani a rivális flotta átszálló csapatai ellen. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezekben az összecsapásokban elsősorban a közelharc döntött, az északi hajósok taktikai tárára nem volt jellemző az ellenséges hajók meglékelése vagy az evezők lesodrása.⁵⁸

Ahogy korábban a *Harald saga ins Hárfagránál* és az *Egils sagában* láthattuk, a Széphajú Harald flottájában harcoló berserkerek a hajó orrában álltak, arra készültek, hogy az átszálló ellenséget feltartóztassák, az első csapást ők mérjék a szemben álló harcosokra, de legfontosabb feladatuk a zászlóhajó és a királyi zászló védelme volt. Emellett részt vettek testőrként az uralkodó személyi védelmében.⁵⁹ Az *Egils saga* megjegyzése szerint, ahogy fentebb volt róla szó, a berserkerek a feladatukat teljesítették veszteség, és a saga beszámolója szerint sebesülés nélkül.⁶⁰

Széphajú Harald királyhoz hasonlóan más skandináv uralkodó is alkalmazott a kíséretében berserkereket. A svéd uralkodó Adils király kísérete is berserkerekből állt. Hasonlóan, mint a norvég Harald királynál, Adils is nagy becsben tartotta berserkereit, ami abban is látszott, hogy az uralkodó mellett ültek és fontos feladatokat bízott rájuk. A *The Saga of King Hrolf Kraki* beszámolója szerint ez a 12 harcos védelmezte állandóan a területét a veszélyektől és a támadásoktól.⁶¹ Ennek alapján a kisszámú, de képzett harcosok feladatai közé tartozhattak a járőröző feladatok, mint a terület ellenőrzése, behatoló ellenség felderítése és megsemmisítése, emellett ügyek intézése a király nevében, illetve az uralkodó személyi védelme. Emellett Adils király nagy fontosságú és körültekintést igénylő feladattal is megbízta a harcosait. A történet

⁵⁷ TACITUS 1961: (6) 50.

⁵⁸ GRIFFITH 1995: 196–200.

⁵⁹ DALE 2022: 147.

⁶⁰ *Egils Saga* 2016: (9) 31.

⁶¹ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (12) 82.

elbeszélése szerint a skandináv uralkodó egy ünnepségre hívta Helgi királyt,⁶² akit az ünnepség után meg akart öletni. Terve az volt, hogy a vendéglátás után Helgit és kíséretét visszakíséri az út egy részén, majd ezután látszólag visszatér az erődjébe, majd az erdőben, a hajói felé tovább vonuló Helgi királyt lesből megtámadja az ott elrejtőzött 12 berserker. Feladatuk, hogy Helginek és katonáinak figyelmét magukra vonják, és feltartóztassák őket addig, amíg a titokban ismét megforduló Adils király meg nem jelenik a katonáival és hátbá nem támadja a harcban álló Helgi királyt és kíséretét.⁶³ A terv erősen épített a berserker harcosok képzettségére és hatékonyságára, rajtuk állt vagy bukkott a rajtaütés sikeres végrehajtása. Az elképzelés egyik gyenge pontja az volt, hogy Adils katonáinak nagyobb távolságra kellett visszavonulni, hogy Helgi ne fogjon gyanút. Helgi király katonai kísérete is valószínűleg gyakorlott, képzett harcosokból állhatott. Amikor a berserkerek támadtak, akkor Helgi testőrsége látta, hogy létszámfölnyben vannak, valószínűleg megpróbálták a berserkerek vonalát áttörni, hogy elérjék a hajókat és a királyt kimenekítsék. A rajtaütés legkockázatosabb része itt következett, mert ha a berserkerek nem lettek volna képesek tartani a pozíciójukat, akkor Helgi király elmenekült volna és később egy nagyobb sereggel tért volna vissza. A berserkerek azonban képesek voltak visszatartani Helgi harcosainak rohamát addig, amíg Adils meglepetésszerűen meg nem érkezett katonáival, és hátbá nem támadta Helgi csapatát. A berserkerek teljesítették a feladatot, Helgi király a csatában súlyos sérüléseket szerzett, amibe belehalt.⁶⁴

A *The Saga of King Hrolf Kraki* egy érdekes áttételes adattal szolgál a berserkerek csatában betöltött szerepéről. A történet beszámolója szerint a Hrolf király⁶⁵ és Hjorvard király közti összecsapásban,⁶⁶ miközben Hrolf király és katonai kísérete előretört, a csata egy pontján egy hatalmas medve érkezett Hrolf király pajzsfalához. A medve ezután végig a király mellett maradt, és több ellenséggel végzett a saga beszámolója szerint, mint a katonai kíséretének harcosai összesen. A történetből érdemes kiemelni, hogy a csatában nem látták a király legnagyobb bajnokát, Bodvar Bjarkit,⁶⁷ akit később a táborban a király szállásán találtak meg. Hrolf király szerint Bodvar Bjarki mindig úgy szolgálja őt, ahogy számára a leghasznosabb. Bodvar Bjarkit a király egyik harcosa, Hjalti kipurancsolja a csatába, ekkor a medve távozik.⁶⁸ Jóllehet, Bodvar Bjarkiról a saga nem mondja ki egyértelműen, hogy berserker lett volna, de a nevének jelentése, a csatában megjelenő medve, illetve Bodvar Bjarki egyik megjegyzése, hogy a tüzet és a vasat egyaránt elviselte és túlélte, egy berserkerre utalhat. A csata leírásában szereplő medve azt jelzi, hogy hasonlóan, mint a hafrsfjordi csatánál, a berserkerek a király mellett vannak, és fontos feladatot látnak el. Egyrészt az első sorban küzdenek, és elősegítik a másik pajzsfalának a megroppantását, másrészt ellátják az uralkodó személyi védelmét.

A korai középkorban szárazföldi és tengeri ütközetekben a berserker és ulfhedinn harcosok jól ki tudták egészíteni a harcoló erőket. A skandináv seregek gyakran kisebb

⁶² Mitikus dán uralkodó a 6. század elejéről, a Beowulf hőseposzból ismert Hrothgar testvére.

⁶³ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (12) 82–83.

⁶⁴ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (12) 83.

⁶⁵ Félig legendás 6. századi dán uralkodó, a Beowulf eposzban szereplő Hrothgar király unokaöccse.

⁶⁶ A csata pontos ideje és helye nem ismert.

⁶⁷ Kis Medve.

⁶⁸ *The Saga of King Hrolf Kraki* 1998: (33) 156.

harci csapatok egyesüléséből jöttek létre, amelyet egy jarl vagy a király vezetett, gyakran hosszú ideig együtt maradtak. Ezek a kisebb harci csapatok általában vagy rokonsági alapon, vagy társadalmi osztályok, rétegek szerint szerveződtek. E társadalmi osztályok, rétegek egyike volt az Odin kultuszához kötődő berserkerek és ulfhedinne.⁶⁹

A szárazföldi összecsapásokban a berserker és ulfhedinn harcosok tehát az írásos források szerint az alábbiak szerint tagozódhattak bele a harcrendbe. A pajzsfalal zárt, vízszintes vonalban felálló pajzsfalak első sorában a legképzettebb és legjobban felszerelt, általában pajzssal és karddal/egykezes bárdal harcosok küzdöttek. Ez a pozíció, ahogy korábban láthattuk, a berserker harcosok egyik lehetséges felállítási helye lehetett a csata folyamán. Amikor a zárt alakzat támadásba lendült, e harcosok fő feladata a szemben álló pajzsfal áttörése, belső rendjének szétzúzása lehetett.

Roderick Dale történész arra hívta fel a figyelmet, hogy a berserker gang mint kontrollálatlan harci düh nem működött volna eredményesen a korszak harcászatában. Véleménye szerint megbontani a saját pajzsfalat egyenlő volt a vereséggel. A berserker gang, állásfoglalása szerint inkább olyan lehetett, mint a maori haka,⁷⁰ amelynek a célja a társak lelkesítése, illetve az ellenség megfélemlítése.⁷¹ Ezzel szemben, bár nem konkrétan berserkerektől, de az *Egils sagá*ban láthattuk, hogy a harci eksztázis a támadásban komoly segítség lehetett az ellenfél zárt alakzatának áttörésében, legyen az egyes harcos, mint Thórolf esetében, vagy egy egész csapat, mint Kveldulf és Skalla Grim Sigtrygg elleni rohamánál.

A támadás mellett ezek a harcosok a védelemben is fontos szerepet játszottak. A csata során rész vettek a hadvezér személyi védelmében és a zászló oltalmazásában. A vezér védelme a testőrség szempontjából kiemelt fontosságú volt. Egyrészt, ha a vezető meghalt, az gyakran a sereg vereségével járt együtt, illetve Tacitus beszámolója szerint a testőrségre nézve a legnagyobb szégyen, ha valaki a vezért túlélve kerül vissza a csatából.⁷²

A következő harctéri alkalmazásuk a zártan, ék alakban felsorakozó „vadkanfej” formáció lehetett. Ebben az esetben vagy kisebb ékeket alkalmaztak, amelyek teljes egészében berserker harcosokból állhattak, vagy nagyobbakat, ahol az ék csúcsát képezhették. Az ék támadó alakzat, amelynek az a célja, hogy a szemben állók arcvonalát áttörje, kettészakítsa a lehető legkisebb személyi veszteség árán. A sereg többi részének ebben az esetben az a feladata, hogy a „vadkanfej” szárnyait fedezze, és sikeres áttörés esetén a rést kihasználva véglegesen szétszakítsa az ellenfél arcvonalát és felgöngyölítse harcrendjét.

Ha a korszak hagyományos harceljárásaival próbálja a támadó fél megtörni a védelmet, és nem sikerül rövid időn belül az áttörést elérnie, gyakran elhúzódó csatára, a defenzív fél esetleges ellentámadására és nagy veszteségre számíthatott. A támadó félnek további nehézséget okozott, hogy a védekező fél megerősítheti pozícióját a terepviszonyok vagy mesterséges akadályok segítségével, ennek következtében roham során a kezdeményező fél harci alakzata felbomolhat. További felmerülő probléma a rohamozó egységek fedezése és támogatása. Éppen ezért azt

⁶⁹ DALE 2022: 147.

⁷⁰ Tradicionális, csoportosan előadott polinéz harci tánc.

⁷¹ DALE 2022: 150.

⁷² TACITUS 1961: (14) 55.

láthatjuk, hogy a katonai vezetők különleges megoldásokat – mint a berserkereket – is alkalmaztak a siker érdekében.

Konklúzió

A kora középkori Skandináviában fontos szerepet játszottak a berserkerek és ulfhedinnek, akik a korszak hadviselésében különleges és nehéz feladatokat láttak el. Ezek a harcosok egy zárt katonai csoporthoz tartoztak, ahol sikeres próbatétel alapján történhetett meg a beavatás. A korabeli katonai vezetők több különböző feladatkörben is alkalmazták őket a hadszíntéren. Az első a hadvezér uradalmának és személyének a védelme, békében és háborúban egyaránt. Hasonlóan fontos és különleges feladat az ütközetekben a zászló megóvása. A csaták lebonyolítása során gyakran vettek részt olyan csapatokban, amelyek feladata az ellenfél harcrendjének megtörése volt, és az áttörés folyamán út nyitása az őket követő gyalogságnak. A tengeri ütközetekben hasonló feladatokat kellett megoldaniuk, különösen olyan esetekben, amikor a hajókat összekötötték és úgy harcoltak, mint a szárazföldi összecsapásokban. Emellett, mint Adils király kíséreténél is láthattuk, olyan veszélyes és nagy felkészültséget kívánó feladatokat is végrehajtottak, mint egy másik király elleni rajtaütés. A berserkerek és ulfhedinnek tehát olyan elit harcosoknak tekinthetők, amelyek sikereiket kiképzettségüknek, magas morális szintjüknek és különleges képességüknek, a berserker-gangnak köszönhettek.

Irodalomjegyzék

- Adam of Bremen (1959): *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*. Ford. Francis J. Tschan. New York: Columbia University Press.
- BACHRACH, Bernard S. – BACHRACH, David S. (2017): *Warfare in Medieval Europe c. 400 – c.1453*. London – New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315512655>
- BERNÁTH István (2015): *Skandináv mitológia*. Budapest: Corvina.
- BORDÁS Imre – TOMPA Anna (2006): *Mérgező növények, növényi mérgek*. Budapest: Országos Kémiai Biztonsági Intézet.
- CHRISTIANSEN, Eric (2008): *Vikingek*. Ford. Birkás Barabás Ábel. Szeged: Szukits.
- DALE, Roderick (2014): *Berserkir: Re-Examination of the Phenomenon in Literature and Life*. Nottingham: Nottingham University.
- DALE, Roderick (2022): *The Myths and Realities of the Viking berserkr*. London and New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429028434>
- DUMÉZIL, George (1971): *Mythe et Épopée II. Types épiques indo-européens. Un héros, un sorcier, un roi*. Paris: NRF-Gallimard bibliothèque des sciences humaines. Online: <https://doi.org/10.14375/NP.9782070277971>
- Egils saga Skalla-grímssonar – Kopasz Grim-fia Egil története* (2016). Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.

- FINLAY, Alison (2004): *Fagrskinna: A Catalogue of the Kings of Norway*. Leiden–Boston: Brill. Online: <https://doi.org/10.1163/9789047402404>
- FULK, Robert D. (2012): Þórbjörn Hornklofi, Haraldskvæði (Hrafnsmál). In WHALEY, Diana (szerk.): *Poetry from the King's Sagas 1: From Mythical Times to c. 1035*. Turnhout: Brepols, 91.
- GALAMBOSI Bertalan – LÉVAI Judit – GALLYAS Csaba (1987): *Mérgező növények*. Debrecen: Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat.
- Grettir's Saga* (2021). Ford. William Morris és Eiríkr Magnússon. Icelandic Saga Database, Online: www.sagadb.org/grettis_saga.en
- GRIFFITH, Paddy (1995): *Viking Art of War*. Philadelphia: Casemate.
- HÁVAMÁL – A Nagyságos szava (2015). In *Skandináv mitológia*. Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.
- KUBINYI Ágoston (1842): *Mérgező növények*. Buda: Magyar Királyi Egyetem.
- NICOLLE, David (2011): *European Medieval Tactics (1) – The Fall and Rise of Cavalry 450–1260*. Oxford: Osprey.
- POLYBIUS (2010): *The Histories*. Volume I. Ford. William Roger Paton. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- PRICE, Neil Stuppel (2002): *The Viking Way*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History.
- The Saga of King Hrolf Kraki* (1998). Ford. Jesse L. Byock. London: Penguin Books.
- SCHJØDT, Jens Peter (2011): The Warrior in Old Norse Religion. In STEINSLAND, Gro et al. (szerk.): *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*. Leiden–Boston: Brill, 269–295. Online: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004205062.i-408.53>
- SPEIDEL, Michael (2002): A History of Indo-European „Mad Warrior”. *Journal of World History*, 13(2), 253–290. Online: <https://doi.org/10.1353/jwh.2002.0054>
- STURLUSSON, Snorri (2011): *Heimskringla – Ynglinga saga*. Ford. Anthony Faulkes és Alison Finlay. London: University College.
- TACITUS, Publius Cornelius (1961): *Germania*. Ford. Borzsák István és Szabó Árpád. Budapest: Gondolat.
- TÓTH András (2021): Az Ódin-archetípus és jelenkori realizációs lehetőségei. In CLEARY, Collin: *Mi az Odinizmus?* Pécs: Varázsló Macska Kiadó, 5–80.
- Völsunga saga – A Völsungok története* (2015). Ford. Bernáth István. Budapest: Corvina.

Boda Mihály¹

Mi a hadtörténelem?

What is Military History?

Absztrakt

Amiként a történelem az élet tanítómestere, úgy a hadtörténelem is tanítómester. Minek a tanítómestere azonban a hadtörténelem? Mi a hadtörténelem kutatásának és oktatásának célja? A kérdéssel legalább a 19. század óta foglalkoznak katonai és civil szakírók. Véleményük szerint a hadtörténelem kutatásának és oktatásának többszörös célja van, így ide tartozik a hazaszeretet, a bátorság és a nemzeti öntudat erősítése, a katonai szakmai (hadászati és harcászati) ismeretek feltárása, illetve annak a folyamatnak a feltérképezése, amely a jelen társadalmi-politikai állapot kialakulásához vezetett. Ezekkel a célokkal együtt a hadtörténelem tárgya is többszörös lesz, amibe beletartozik csaták, hadjáratok, háborúk kutatása éppúgy, mint gazdasági és társadalmi összefüggések, vagy a háborúk okainak és következményeinek, illetve a katonáktól elvárt képességek kutatása.

Kulcsszavak: hadtörténelem, hazaszeretet, nemzeti öntudat, a hadászat és harcászat szabályai, katonai gondolkodás

Abstract

As history is the master of life, military history is also a master. Whose master is military history? What is the purpose of researching and teaching military history? This question has been attempted to be answered since the 19th century by military and civilian experts. According to them, military history has multiple aims, like strengthening courage, love of the country, and national identity, uncovering military professional knowledge (like the principles of strategy and tactics), and finally, explaining the

¹ Egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, e-mail: Boda.Mihaly@uni-nke.hu

development of the present social and political conditions. The subject of military history is also multiple, because it is based on these multiple aims and contains the researching of battles, operations and wars, as well as economic and social correlations, the causes and consequences of wars, and the demanded virtues of soldiers.

Keywords: military history, love of the country, national identity, rules of strategy and tactics, military thinking

Bevezetés

A „történelem” kifejezést kétféleképpen használjuk, utalunk vele a múlt eseményeire, illetve arra a tudományos kutatásra és oktatásra, amely a múlt eseményeivel foglalkozik. A „hadtörténelem” kifejezést ennek megfelelően szintén kétféleképpen használhatjuk, a háborúval kapcsolatos múltbeli eseményekre utalunk vele, illetve az ezekre irányuló tudományos kutatásra és oktatásra. A jelen tanulmány „Mi a hadtörténelem?” kérdésében a „hadtörténelem” az utóbbi értelemben szerepel. A tanulmány alapkérdése így, hogy: „Mi a hadtörténelmi kutatás-oktatás?”

A hadtörténelmi kutatás meghatározására törekedve eredmény lehet a kutatás céljának, tárgyának és módszerének a meghatározása is. Ezek első pillanatban a hadtörténelmi kutatás különböző részeit képezik, azonban valamilyen mértékben össze is kapcsolódnak. Ha ugyanis az egyiket meghatározzuk, akkor azzal a másik kettőt is meghatároztuk. Ha például valaki a csaták eseményeit kívánja kutatni (a kutatás tárgya), akkor ennek célja a katonai vezető szakmai döntéseinek a vizsgálata lesz, módszere pedig a parancsok és naplók tanulmányozása mellett a csatatér kutatása. Jelen tanulmány alapvetően a hadtörténelem céljára koncentrál, és így arra a pontosított kérdésre keresi a választ, hogy: „Mi a hadtörténelem kutatásának-oktatásának a célja?”

A hadtörténelmi kutatás kezdetét illetően több megközelítés létezik. Michael Howard angol hadtörténész (1922–2019) szerint az a 19. századra vezethető vissza, amikor a történelem kutatásának egyik formája a politikai döntéseket kikényszerítő katonai hadjáratoknak és az ahhoz szűken kapcsolódó elemeknek a katonai szerzők általi tanulmányozása volt.² Egy másik megközelítés szerint a hadtörténelmi kutatás már a történelemírás legkorábbi korszakától kezdve megfigyelhető, amikor az nem is volt más, mint hadtörténelem-írás.³ A két megközelítés különbségének az alapja a társadalom és a háború kapcsolatának változásában rejlik. Az ókorban és a középkorban ugyanis a közösségek alapvetően a háborúra szerveződtek, abban az értelemben, hogy azok mindennapi tevékenysége volt a háború. Ezzel szemben a 18–19. században a felvilágosult abszolutizmusok és a nemzetállamok létrejöttével a társadalmat békés intézményként képzelték el, és a háború egy különböző állapotnak minősült.⁴ Ennek megfelelően az ókorban és a középkorban minden történelmi kutatás egyben hadtörténelmi kutatás is volt (például Hérodotosz, Thuküdidész, Caesar esetén). A 19. században

² HOWARD 1988: 4.

³ STAGG 1988: 8.

⁴ BODA 2023. Az antik részt illetően lásd Platón, Arisztotelész és Cicero elméleteit (21–34), a középkort illetően a középkori igazságos háborús gondolkodást (111–126), a 19. századot tekintve pedig a társadalmiszerződés-elméleteket és a nemzetközi jogot (217–262).

azonban a hadtörténelmi kutatás csak egyike lett a különböző történelmi kutatásoknak, ezért a korábbi időszakokhoz képest leszűkült. A 20. században az első és a második világháború viszont megmutatta, hogy a politikai döntések kikényszerítése nem csupán a harctéren dőlhet el, hanem abban jelentősége van többek között a gazdaságnak, a technológiának, a politikai berendezkedésnek, a politikai ideológiának és a katonai morálnak is. A 20. században ezért a társadalmak ugyan békére szervezett közösségek voltak (és a háború nem volt része a mindennapoknak), azonban amikor háború volt, akkor abban az egész társadalom részt vett. A 20. században a hadtörténelmi kutatás ezért kiterjedt a szélesebb társadalmi tényezők megismerésére is, és így ismét kiszélesedett.⁵

A jelen tanulmány a címben szereplő kérdésre a 19–20. századi szerzők véleményét bemutatva keresi a választ. Elsőként a hadtörténelem gyakorlatát művelő szerzőket vizsgálja meg, azaz azokat, akik kisebb-nagyobb hadtörténelmi munkákat, összegzéseket készítettek, és ezen összegzések kapcsán foglaltak állást a kérdésben. Ezt követően pedig azokat a hadtörténelmi elméletet művelő szerzőket, akik szintén feltették azt a kérdést: „Mi a hadtörténelem?”

Válaszok a „Mi a hadtörténelem?” kérdésre: a gyakorlat

A 19–20. századi magyar és külföldi szerzők írásai több különböző véleményt tükröznek azt illetően, hogy mi a célja a hadtörténelmi kutatásnak. Ezek a vélemények, amelyek az összefoglaló művek előszavaiból és bevezetéseiből deríthetők fel a következők: a hazaszeretet, a bátorság, a közösségi öntudat előmozdítása, a háborúviselés katonai (hadászati és harcászati) elveinek a megismerése, illetve a jelen társadalmi-politikai állapot kialakulásának bemutatása.

A hadtörténelem a hazaszeretet és a bátorság példatára, a nemzeti öntudat forrása

A hadtörténelmi kutatással a vizsgált korszakban az elsők között⁶ foglalkozó Kiss Károly honvéd ezredes, akadémikus (1793–1866) a forradalom és szabadságharc előtt úgy vélte, hogy a hadtörténelmi kutatás célja a hazaszeretetből és bátorságból való példaadás, azaz: „Hazánkfijainak bátor, 's ditséretes magok' viseletjüket a 'Haza' oltárára áldozatul letenni, hogy azok a' jelen 's jövőendő kor' felbuzdítására például éjjenek.”⁷ Úgy látta, hogy mások szerint a tiszta hazaszeretet alapvetően a köztársaságok polgárainak az erénye, és minden más népnél a hazaszeretet csak eszköze lehet a hatalomnak. Szerinte azonban ez az elképzelés téves és csak a görögök és a rómaiak példája támasztja alá. Más népek, köztük elsősorban a magyarok története ugyanis azt mutatja, hogy a monarchikus államforma keretei között élők is képesek a tiszta hazaszeretetre, ha a nemzetet régi kötelekek kapcsolják a monarchia intézményéhez

⁵ HOWARD 1988: 5; CITINO 2007: 4.

⁶ ÁCS 2006: 137.

⁷ KISS 1827: 70; KISS 1847: 100–101.

és az uralkodóházhoz.⁸ Kora (leendő) katonáinak hazaszeretetéhez és bátorságához maga is hozzájárult, amikor többek között az 1598-as magyar kisháborúkról, Palota várának védelméről és a magyar „al-vitézek” bátor tetteiről értekezett. Ugyanakkor úgy vélte, hogy az újkori katonai szaktudás, a háborúviselés szabályai, különbözik az ókori szaktudástól és szabályoktól, azaz az újkori szabályok elsajátítására nem alkalmas a hadtörténelem.⁹

Kiss elmélete felvet legalább két kérdést. Az egyik, hogy vajon miért kapcsolódik a hadtörténelem a hazaszeretethez. Erre Horváth Mihálynál (1809–1878), az első áttekinthető jellegű hadtörténelmi munka szerzőjénél találunk választ. Horváth úgy vélte, hogy a hadtörténelem és tágabban a történelem azért kapcsolódik a hazaszeretethez, mert a dicsőséges és a szenvedésteli múltbeli hazával kapcsolatos tettek tanulmányozása olyan érzelmeket ébreszt a hadtörténelmet tanulmányozóban, mint a büszkeség vagy szomorúság, amelyek pedig érzelmi köteléket hoznak létre a hadtörténelmet tanulmányozó és a haza között.¹⁰

A második felmerülő kérdés, hogy vajon miért lehet a hazaszeretetet és a bátorságot elősegíteni a hadtörténelemmel, de a háborúviselés szabályainak jobb megismerését nem. Erre a kérdésre a francia Ardant du Picq ezredes (1821–1870) elméletében találunk választ. Du Picq szerint a hadseregek végső célja a csata megvívása, aminek az ember az elsődleges eszköze. A hadsereg viselkedését a csatában így leginkább az ember tanulmányozásával lehet befolyásolni, és nem a fegyverek vagy a szabályozások tanulmányozásával. Az ember természetének központi része az olyan szenvedélyek és ösztönök, mint az önmegőrzés, ami a történelmi korokon keresztül változatlan maradt. Az emberi természet háborúban való megnyilvánulásának tanulmányozására az ókori csaták alkalmasabbak, mint a modern csaták, mivel az ókori csaták egyszerűbbek és bennük az események világosabban megragadhatók, mint a modernekben.¹¹ Következésképpen, a hadtörténelmi kutatás lehetősége és célja az emberi természet vizsgálata abból a szempontból, hogy miként lehet az embert minél alkalmasabbá tenni a csatában való helytállásra, bátorságra.¹² Az emberi természettel szemben azonban a háború viselésének szabályai változtak a korról, azaz a társadalommal, a technikával, a gazdasággal, a háborús ideológiával stb. Ezeknek a szabályoknak a modern változatait így nem lehet a hadtörténelem segítségével tanulmányozni.

A hadtörténelem az olyan egyes erkölcsi értékek mellett, mint a hazaszeretet és bátorság az olyan komplex erkölcsi jelenség, mint a közösségi öntudat forrása is lehet. Ez a közösség a 19. században mindenekelőtt a nemzeti közösség volt. Horváth Mihály is úgy vélekedett, hogy a „történelem egyik legbecsesebb kincse a nemzeteknek. Minden nemzet, bár mi borús volt is hajdankora, kéjes érzelmekkel szorítja kebléhez múltja történetét”.¹³ Ennyiben a nemzetek olyanok, mint az egyének, mert az egyénekhez hasonlóan szeretik a múltjukat felidézni. A múltidézés ebben az értelemben

⁸ Kiss 1833.

⁹ Kiss 1826.

¹⁰ HORVÁTH 1868: 149.

¹¹ DU PICQ 1921: 39–40.

¹² DU PICQ 1921: 118.

¹³ HORVÁTH 1868: 149.

nem csupán időtöltés, hanem az egyének számára személyes identitás és öntudat, a nemzetek számára pedig a közösségi identitás és öntudat forrása.

A hadtörténelem céljául ezt a célt jelölte ki Bánlaky (Breit) József vezérőrnagy (1863–1945) is a két világháború között. Úgy vélte, hogy

„minden magyarnak elengedhetetlen kötelessége, hogy ezeréves hazánk történelmének és hadtörténelmének alapos áttanulmányozása révén megismerje őseink bámulatra méltó, gyakran majdnem emberfelettinek látszó és a világhistóriában is párját ritkító haditeljesítményét, hogy azok által inspirálva, ha majd a haza szent ügye ismét úgy kívánja, saját maga is hasonló vitézi tettek végrehajtására képessé váljék”.¹⁴

Bánlaky azonban nem csupán egy későbbi harc sikeres megvívásának a feltételét látta a hadtörténelem által elsajátítandó erkölcsi képességekben, hanem azt általában „az élet tanító mestereként” kezelte. Hasonlóan vélekedtek még a két világháború között a Pilch Jenő ezredes (1872–1937) által szerkesztett hadtörténelmi összefoglaló munka szerzői is: „nemcsak a katonai erények felfokozására szántuk e művünket, hanem, a nemzet új életének hajnalán, öntudatunk emelésére és megszilárdítására is.”¹⁵

A 20. század második felében Magyarországon a nemzeti orientáltságú gondolkodást a nemzetek feletti szintet megcélzó kommunista gondolkodás váltotta fel, a hadtörténelem célja azonban nem változott, maradt az öntudat erősítése. A kommunista öntudatban viszont új értékek kaptak szerepet. A külföldi szerzők közül az orosz Razin szerint a „szovjet hadtörténelem [...] a marxista-leninista elmélet alapján tanulmányozza és általánosítja a történelmi és korszerű harci tapasztalatokat, valamint a fegyveres erők szervezésének tapasztalatait”.¹⁶ A kérdéses marxista-leninista elmélet kulcstézise, hogy a háborúknak politikai jellege van, azaz azok igazságos vagy igazságtalan háborúk, amelyek közül az igazságos háborúk a (kommunista) haladást szolgáló háborúk, mert azok a nép vezetésével megsemmisítik az elnyomó társadalmi intézményeket.¹⁷ Ezzel összhangban írta Liptai Ervin (1927–) az általa szerkesztett kötet előszavában, hogy a kötet fő (de nem kizárólagos) célja a magyar nép honvédő, forradalmi, szabadságért és haladásért vívott harcainak, azaz igazságos háborúinak – a bemutatása, kitérve a harcok politikai és gazdasági hátterére is.¹⁸

A Razin által képviselt szocialista hadtörténelmi kutatásnak egy további jellemzője volt, hogy a Kiss Károly által elfogadott hadtörténelem-értelmezéssel szemben úgy vélte, hogy a hadtörténelem az öntudat forrása mellett a katonai gondolkodás forrása is, mivel az a történelmi korok vizsgálata során feltárja a korra jellemző hadművészet sajátos és általános jellemzőit is.¹⁹

¹⁴ BÁNLAKY 2001.

¹⁵ PILCH 1933: xiii.

¹⁶ RAZIN 1959: 64.

¹⁷ RAZIN 1959: 13.

¹⁸ LIPTAI 1984: 9.

¹⁹ RAZIN 1959: 64.

A hadtörténelem a katonai szakmai (hadászati és harcászati) ismeretek forrása

Az erkölcsi példaállítás és az öntudat erősítése mellett a hadtörténelem célja a katonai szakmai ismeretek biztosítása vagy megerősítése is. A szakmai ismeretek a hatékony háborúviselés szabályai, amelyek biztosíthatják a győzelmet a harc során. Annak tekintetében, hogy miként lehet ezeket a szabályokat megismerni, legalább háromféle megközelítés érdemel említést. Az egyik – Antoine-Henri de Jomini (1779–1869) nevéhez kapcsolódó – megközelítés szerint a háborúviselés szabályai örökké létező, változatlan és elvont szabályok, amelyek az ész segítségével ismerhetők meg, a matematikai ismeretekhez hasonlóan. A második megközelítés szerint, amely Carl von Clausewitz (1780–1831) nevéhez kapcsolódik, a háborúviselésnek nincsenek köbe vésett szabályai, hanem azt a katonai szemléletmóddal és a megfelelő döntési képességekkel rendelkező katonai vezetőnek az adott helyzetben hozott döntései jellemzik. Végül, a harmadik – eredetileg Niccolò Machiavellihez (1469–1527) kapcsolódó – megközelítés szerint a háborúviselés szabályai a hadtörténelem segítségével deríthetők fel.

Machiavellihez hasonlóan gondolkodott Rónai Horváth Jenő altábornagy (1852–1915), aki a magyar nemzet hadi eseményeit katonai szempontból kívánta bemutatni összefoglaló munkájában, amellyel a magyar történelem „hadtörténelmi ágához” kívánt hozzájárulni.²⁰ Hasonlóan vélekedett a német Hans Delbrück (1848–1929). Szerinte a tudás specializálódása a történelem területén kétféleképpen mutatkozik meg: a különböző korszakokra specializálódó tudásban, amely az adott korszak minden jelenségére kiterjed, illetve a különböző jelenségekre specializálódó tudásban, amely pedig az adott jelenség egész történetére kiterjed. Ez utóbbiak a történelem ágai, amelyek közül az egyik a hadtörténelem, azaz a hadászat és a harcászat története. A történelem ágai hatnak egymásra, és együtt alkotják az univerzális történelmet. Delbrück szerint a történelem különböző ágainak kutatásához különböző speciális technikai tudásra van szükség, amit a katonai szolgálaton keresztül lehet megszerezni.²¹

A 20. század közepén Basil H. Liddell Hart (1895–1970) is így gondolkodott. Úgy vélte, hogy a (had)történelem univerzális és közvetett tapasztalat a ma élők számára. Univerzális, mert nem egyetlen ember, hanem emberek sokaságának a közvetlen tapasztalatán alapszik, és közvetett, mert csak közvetítti számunkra a háború (közvetlen) tapasztalatát. A közvetett háborús tapasztalatnak kiemelkedő jelentősége van a katonai képzésben, mert a háborúk nem annyira gyakoriak, hogy mindenki rendelkezzen közvetlen háborús tapasztalattal, a békeidőben végzett gyakorlatok pedig csak „elméleti” tapasztalattal szolgálnak, és nem a tényleges háborúk gyakorlati tapasztalatával.

A hadtörténelmi kutatás és oktatás jelentette közvetett gyakorlati tapasztalat fókuszja azonban lehet szűk vagy tág. A szűk fókusz a közelmúlt egy-egy háborújára, hadjáratára vagy csatájára irányul, a tág fókusz pedig a múltbeli háborúk összességére. Hart a tág fókusz híve volt. Úgy vélte, hogy a háború fizikai tényezői háborúról háborúra változhatnak, ezért a szűk fókuszú kutatás és oktatás eredményessége nem

²⁰ RÓNAI HORVÁTH 1895: v–vi.

²¹ DELBRÜCK 1990: 11–12.

garantált. A tág fókusz ezzel szemben a hadviselés állandó és közvetett tapasztalatokon keresztül megérthető elveire irányul. Ez azért lehet sikeres, mert az emberi természetnek a veszélyre adott reakciói állandók, nem változtak a korokon keresztül, szemben a háború fizikai tényezőivel. Igaz ez az ember érzelmein és ösztönein alapuló erkölcsi természetére is (ahogyan azt du Picq gondolta), és a veszélyre adott higgadtabb, értelemhasználaton alapuló reakciókra is.²²

A hadtörténelem a jelen társadalmi-politikai állapot megismerésének a forrása

A hadtörténelem mint a hadászat és a harcászat története nem csupán azért fontos, mert a katonák számára elvekkel szolgál. Delbrücknél találunk utalást arra, hogy az „univerzális történelemnek szüksége van a hadművészet történetére. A háborúk, melyek nemzeteket hoznak létre és pusztítanak el, ugyanis igen nagy részt foglalnak el a történelem egészében”.²³ Ennek a megközelítésnek az értelmében a hadtörténelem tanulmányozása azért hasznos, mert hozzásegít bennünket a jelenlegi társadalmi-politikai állapot megismeréséhez.

A hadtörténelem célközönsége nem csak a katonák (vagy a lehetséges katonák), hanem annak a közösségnek minden tagja, amelyiknek a múltjára a kutatás irányul. Ebben az értelemben vállalkozott arra Bárczay Oszkár (1846–1898), hogy összefoglaló hadtörténelmi munkájával a hadtudomány elemeit a szélesebb közönséggel ismertesse meg. Úgy vélte, hogy az „egykor katonás magyar nemzetet jogász nemzetté formálták bizonyos körülmények, s ez új alakjában a zöld asztal mellett védelmezte meg azt, a mit hajdan a csatatéren szerzett”.²⁴ Ebben az önállóság és hadsereg nélküli állapotban a hadügy nem, vagy csak lassan fejlődött. A hadügy tudományos fejlődése azonban nem járt együtt a hadügy szélesebb körrel való megismertetésével, ezért szükség volt egy ilyen munkára. Ehhez hasonló véleményen volt a két világháború között Erdélyi Gyula ezredes (1892–1949) is, aki „a magyar hadtörténelem iránt fogékony közönség kezébe” kívánt letenni egy kézikönyvet, amelynek a célja annak megmutatása volt, hogy „a magyar tölgyet országot megrázó viharok sem dönthetik meg, mert *ennek a katonanemzetnek élnie kell, mert nagy volt és nagyra hivatott*”.²⁵

Végül, az angol Sir Edward Creasy és John Keegan is ezt az álláspontot fogadta el, az előbbi a 19. században, az utóbbi a 20. század második felében. Mindketten úgy vélték, hogy a hadtörténelem fontos kutatási témája a csaták leírása, mert azok komoly befolyással voltak a rákövetkező időszakokra. Creasy így írt a waterlooi csatáról: „»A békének is megvannak a maga győzelmei/Nem alábbvalóak a háborús diadaloknál«, és még soha egyetlen csatatér sem volt tanúja nemesebb győzelemnek, mint ez, amelyre Anglia, Uralkodónőjével és Királyi Hercegével az élen, a Föld népeit tanítja: arra, hogy legyőzzék önző előítéleteiket és az országaik közti viszályokat – egy nagy

²² LIDDELL HART 2002: 21–24.

²³ DELBRÜCK 1990: 11.

²⁴ BÁRCZAY 1895: v.

²⁵ ERDÉLYI 1933: 3–4.

ütközet érdekében, az emberiség buzgalmának és jólétének előmozdításáért.”²⁶ Creasy az ilyen jelentős politikai változásokat hozó csatákat „döntő csaták”-nak nevezte. Creasy-hez hasonlóan Keegan is elfogadta, hogy a csaták kitüntetett szereppel rendelkeznek a hadtörténelemben, azonban úgy vélte, hogy a csatákat nem politikai aspektusból kell vizsgálni, hanem többek között a csata által előidézett hosszú távú nemzeti és kulturális hatások szempontjából.²⁷

Válaszok a „Mi a hadtörténelem?” kérdésre: az elmélet

A hadtörténelmi kutatás célját meghatározni kívánó elméleti írások jellemzően vagy a politikai-társadalmi változásokat követően születtek, vagy a tudományos gondolkodás fejlődése során. Nézzük, hogy az elméleti megközelítések párhuzamosan haladtak-e a gyakorlati művekkel, vagy eltértek attól.

A hadtörténelem elmélete a 19. század elejétől 1914-ig

Az első tárgyalásra érdemes szerző a korszakban túlértékelhetetlen hatású Carl von Clausewitz (1780–1831). Clausewitz szerint a „történelmi példák mindent megvilágítanak, és emellett a tapasztalati tudományok területén a legnagyobb bizonyító erejük van. Ez különösen a hadművészetre áll”.²⁸ Clausewitz a történelmi példáknek négy funkcióját sorolta fel, amelyek közül azonban csak az utolsó kettő áll kapcsolatban a bizonyítással. A történelmi példa (a) vagy magyarázatként szolgálhat és egy már meglévő elvet tesz érthetőbbé; (b) vagy az elv alkalmazásának a szemléltetését nyújtja; (c) vagy az elv alkalmazásának lehetőségét bizonyítja; (d) vagy annak részletes elemzéséből bizonyos tanulság – egyféle általános igazság – vonható le, amit a példák bizonyítanak.²⁹ Az (a)–(b), illetve (c)–(d) esetek között az a különbség, hogy amíg az első kettő az elvekben megtestesülő elméletnek ad elsőbbséget a hadtörténelemben megtestesülő tapasztalattal szemben, addig a második kettő fordítva. Úgy tűnik, hogy a hadtörténelem használatát tekintve Clausewitz inkább az utóbbi megközelítést favorizálta, azzal a szűkítéssel, hogy

„mindig a hadtörténelem legújabb eseményeiből kell merítenünk [...] [mert a] régebbi korszakokban más viszonyok uralkodtak, más volt a hadvezetés is; a hadiesemények ezért kevésbé tanulságosak, és a gyakorlati értékük is kisebb. Az is kézenfekvő, hogy a hadtörténelemben [...] lassanként sok-sok apró vonás és körülmény megy veszendőbe [...]. A történelem így egyre jobban veszít színéből és élethűségéből, éppúgy mint az elmosódott, megfakult kép. Végül is csak körvonalak és netalán egyes vonások maradnak meg, amelyek ilyenképpen jelentőségükön felül esnek latba”.³⁰

²⁶ Idézi KEEGAN 2013: 70.

²⁷ KEEGAN 2013: 87–88.

²⁸ CLAUSEWITZ 1961: 174.

²⁹ CLAUSEWITZ 1961: 176.

³⁰ CLAUSEWITZ 1961: 179.

Clausewitz így a korábban említett szűk fókusz hívének tekinthető.

A hadtörténelmi kutatás mibenlétére elméleti szempontból reflektáló magyar szerzők közül a legelső a már említett Kiss Károly volt a 19. század közepén (1855-től).³¹ Kissnek már a forradalom és szabadságharc előtt is volt elképzelése a hadtörténelem céljáról, azonban az után némileg eltérő álláspontot képviselt.

Kiss szerint a hadtörténelem nem más, mint „a' harcok' folyamának, a' hadügy' rendszere' kifejlődésének, 's kölcsönösen egymásra ható, egymást kiegészítő viszonyainak történelmi alakbani hü előadása”.³² Kiss itt megkülönböztette a tényleges harci folyamatok – a háborúk történetének – tanulmányozását a hadügy történetének vizsgálatától. A hadügy története magában foglalja a hadászat és harcászat, az erődítés, a katonáktól elvárt személyiségjegyek, a háborúk politikai okainak és hatásainak a történetét. Kiss hangsúlyozta, hogy a kettő folyamatosan hat egymásra, és úgy vélte, hogy minden hadtudomány eredete a hadtörténelemben van.³³

Kiss szerint a hadtörténelem részben bölceleti, részben pedig történeti tudomány. Bölceleti szempontból a háborúról az mondható, hogy az „morális” – emberi – jelenség. Ez az állítás, amelyet Kiss nem fejtett ki bővebben, a korszakban népszerű bölceleti (és jogi) elmélettel, a természetjogi elmélettel a háttérben válik érthetővé. Az elmélet értelmében az ember természetes jogai védelme érdekében erőszakot alkalmazhat.³⁴ Történeti szempontból tekintve, a háború mint morális jelenség a különböző korokban különbözőképpen jelent meg, amely korszakok viszont elvezetnek a jelenhez.³⁵ Kiss szerint az ember számára természetes, hogy igyekszik megismerni saját és közösségének múltját, amennyiben az hozzájárult a jelent előidéző folyamathoz.³⁶ Ennyiben a történelem célja azoknak a múltbeli folyamatoknak a kutatása, amelyek hatást gyakoroltak a jelenre.

Kiss szerint azonban nem csupán a jelen szorul rá a múltra, hanem „Valamint a hajdan világlító fényt terjeszt a jelen korra, úgy ez is világot vet vissza a rég múlt idők eseményeire”.³⁷ A történelem ugyanis annyira összetett, hogy csak egy isten képes abszolút igaz történelmet írni, az ember azonban válogat a múlt eseményei között.

A hadtörténelem a történelmen belül, a történelem egyik ágaként kap helyet Kiss gondolkodásában, mint ami a „harcias eseményeket” vizsgálja. A hadtörténelem feladata, hogy adatokat gyűjtsön, hogy a történész képes legyen az ország történetének a felfedezésére.³⁸ A (had)történelemnek ezért nem példák gyűjteményének kell lennie, hanem az „emberi nem sürge életének eleven rajz[á]”-nak.³⁹ Ez azt jelenti, hogy a (had)történelemnek a nemzet keletkezésétől kell kezdeni, és végig kell haladni azon az „ösvényen”, amelyen a nemzet a jelenbe elért.

³¹ Kiss 1855; Kiss 1856.

³² Kiss 1855: 45.

³³ Kiss 1855: 45; Lásd még PINTÉR 1908: 370–371.

³⁴ Maga a „had” kifejezés a „hadtörténelem”-ből a 19. században az emberek közötti konfliktust (erőszakoskodás, ellenségeskedést) jelentett, legyen szó akár egyének, akár országok közötti konfliktusról. Lásd „Had” szócikk. In *Közhasznú esmeretek tára* 6. kötet. 1833: 6. Vö. BÁRCZAY 1895: 1; BODA 2023: 248–251.

³⁵ Kiss 1855: 45.

³⁶ Kiss 1856: 223.

³⁷ Kiss 1856: 226.

³⁸ Kiss 1856: 222.

³⁹ Kiss 1856: 227.

A hadtörténelmet Kiss szerint ugyan csak a hozzáértők számára szabad írni, és ezért semmilyen részletet sem szabad abból kihagyni, amely szükséges a történelmi értelmezéshez, azonban Kiss azt is fontosnak tartotta, hogy minden adózó állampolgár képes legyen megérteni a hadtörténelmi munkákat. A hadtudomány, benne a hadtörténelem ugyanis hozzásegíti az állampolgárt hazája, jogai és fejedelme megvédéséhez, és így a hazaszeretet kiterjesztett formájának forrásává válik.⁴⁰ A hadtörténelem által leírható egy vár vívása, egyes ütközetek, egy egész hadjárat, és egy egész háború. Az utóbbi két esetben szerepet kell kapnia a politikai viszonyok és az erkölcsi-morális összetevők leírásának is.⁴¹ A hadtörténelmi kutatás pusztán leírhatja a múlt eseményeit, de bírálhatja is azokat azzal a céllal, hogy a jelen számára tanulságot mutasson fel.

Az elméleti munkák következő szerzője Salamon Ferenc, aki a *Hadtörténelmi Közlemények* első számába írt a hadtörténelemről 1888-ban.⁴² Salamon Kisshez hasonlóan a történelem és a hadtörténelem viszonyára fűzte fel gondolatmenetét, azonban összességében tőle különböző véleményt fejtett ki. Úgy vélte, hogy „a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadi eseményekről és hadügyről, s a tanult katona belátja, hogy némely dolgot saját szakjából meg nem érthet, ha annak múltját nem ismeri”.⁴³ A hadtörténelem így a történelem és a hadtudomány szerelemgyereke.⁴⁴ Salamon szerint a hadtörténelem célja az, hogy „a politikai történet íróit és olvasóit felvilágosítsa a fegyvernemek, a tactica, a hadszervezet alapos ismeretének világánál a kimenetel [ti. a csata kimentelének] döntő momentumairól, s így a laikusnak bepillantást engedjen a hadtudományi elvek változhatatlan voltába”.⁴⁵ A hadtörténelemnek azonban nem csupán a csaták eseményeit kell megvilágítani a hadtudomány szempontjából, hanem a békének azokat az intézményeit is, amelyek összefüggésben állnak a háborúval és a csatával, azaz a politikai, a gazdasági, a kulturális és a társadalmi viszonyokat. Ez azt jelenti, hogy a hadtörténelem nem annyira a történelem egyik ága, hanem inkább segédtudománya.

A hadtörténelem elmélete a két világháború között

A két világháború között Berkó István vezérőrnagy (1880–1958), Markó Árpád ezredes (1885–1966) és Timon Béla ezredes is foglalkozott a hadtörténelem mibenlétének a kérdésével.⁴⁶ Berkó és Markó egyet értettek abban, hogy a hadtörténelem főként a kiemelkedő személyek tetteinek kutatásában és példájának bemutatásában áll,⁴⁷ amíg azonban Markó a hadtörténelemnek a tudományos tárgyilagossággal való kutatásáról beszélt, addig Berkó a hadtörténelem katonáknak való tanításáról.

⁴⁰ Általánosságban hasonló véleményen volt Pilch Jenő ezredes, akadémikus is: PILCH 1908: 5.

⁴¹ KISS 1856: 253–254.

⁴² SALAMON 1888.

⁴³ SALAMON 1888: 1.

⁴⁴ Ehhez hasonló PINTÉR 1908: 377.

⁴⁵ SALAMON 1888: 4.

⁴⁶ BERKÓ 1930; MARKÓ 1930.

⁴⁷ BERKÓ 1930: 845; MARKÓ 1930: 32.

Markó átvette Hóman Bálintnak (1885–1951) a történelem átértékeléséről alkotott elméletét⁴⁸ és alkalmazta azt a hadtörténelemre. Markó (és Hóman) szerint a hadtörténelmi jelenségeket szükséges átértékelni, amennyiben vagy bővül a vonatkozó forrásanyag, vagy új módszertant fogadnak el. A 19. századi hadtörténelmet tekintve Markó úgy látta, hogy akkor a korábbi történetírók nézeteinek kritikátlan elfogadása dominált, amelyekkel főként a daliás magyar fegyverforgatást és hadi dicsőséget igyekeztek alátámasztani, az ellenség esetleg pozitív értékű tettei pedig egyáltalán nem voltak érdekesek.⁴⁹ Markó szerint ezeknek a véleményeknek az átértékelését a tudományos módszerek szigorúbb alkalmazásával, például levéltári forrásokra és egyéb számszerű forrásokra való hivatkozással, mindkét fél tetteit számba véve kell megtenni. Így írt: „Egy csataleírás szerény véleményem szerint csak akkor éri el célját, ha azt magasabb katonai szempontok szerint bírálva – sine ira et studio – állítjuk össze, úgyszólván a csatatér felett, semleges, olyan ponton állva, ahonnan egyaránt bepillantunk a magyarok és az ellenség arcvonaláiba.”⁵⁰ Az átértékelésnek nem célja, hogy a valódi nagyságokat eltiporja, hanem az érdemtelen dicsőség elvétele és a megérdemelt dicsőséggel való felruházás a feladata.⁵¹

Berkó ezzel szemben a hadtörténelem katonáknak való oktatásáról beszélt, és nem tartotta kívánatosnak, hogy hallgatókból hadtörténelem-tudósokat neveljenek. A hadtörténelem ugyanis szerinte igen összetett tudomány, amelynek minden része – idő hiányában – nem oktatható a katonai iskolákban. Valamilyen hadtörténelem-oktatás azonban mindenképpen szükséges, mivel a hadtörténelemből a leendő katonatisztek ösztönzőerőt meríthetnek és intellektuálisan – a katonai elmélet szempontjából – épülhetnek.⁵²

A hadtörténelmet Berkó szerint úgy kell oktatni – és ennek megfelelően a tanároknak kutatni is –, hogy az részben az oktatók által átadott csatavázlatokat, évszámokat és egyéb számbeli adatokat foglalja magában, részben pedig támaszkodjon a hallgatók magánolvasmányaira. A hallgatók a magánolvasmányok segítségével szerezhetnek igazi-logikus tudást és érthetik meg a tanulmányozott háborút. A magánolvasmányok a naplók, memoárok és monográfiák lehetnek, amelyek tükrözik vagy bemutatják a csata időszakának társadalmi szellemét és gazdaságát.

Így értelmezve, a hadtörténelem a hadtudomány segédtudományává válik, mert az a régebbi háborúk kutatásával bemutatja az állandó hadászati elveket, az újabb háborúk kutatásával pedig a változó harcászati szabályokat.⁵³ A harcászatot ugyanis befolyásolják a koronként változó szállítási módszerek, a terep, a fegyvertechnika és a háború viselésének erkölcsi szabályai, azaz hogy ki ölhető meg a háborúban. Ez utóbbi az embernek tulajdonított erkölcsi értéktől függ, ami pedig például a korra jellemző fegyelem (hogy a szigorra vagy a nevelésre és a kötelességérzetre épít-e), a katonák általában vett civilizáltságának, a hadsereget általános védkötelezettség- vagy kényszerorozott-jellegének és a háborús cél népszerűségének a függvénye.

⁴⁸ HÓMAN 1930.

⁴⁹ MARKÓ 1930: 24–26.

⁵⁰ MARKÓ 1930: 27.

⁵¹ MARKÓ 1930: 32. Részben hasonló véleményt fogalmaz meg GYALÓKAY 1928: 208–209.

⁵² BERKÓ 1930: 845–846.

⁵³ BERKÓ 1930: 848–849.

Ezek összességében a történelmi–társadalmi–politikai–kulturális feltételek, amelyek tekintetében az ember változik a korokon keresztül. Ezek a feltételek azonban nélkülözhetetlenek a hadtörténelem tanulmányozásából, mivel „[m]agukat a háborúkat ezek nélkül a tényezők nélkül sokszor talán nem is lehet megérteni, s egyes csaták eseményeinek oka igen gyakran ezekben a lelki momentumokban keresendő”.⁵⁴ A csata (és az annak megvívásához tartozó katonai élelmezés, felszerelés és a parancsnoklás eszközei) és a történelmi–társadalmi–politikai–kulturális feltételek kutatása így együtt adják az igen összetett hadtörténelmet. Az összetettség okán a hadtörténelem egészét ugyan nem lehet átadni a hallgatóknak, a példák szintjén azonban igen érdekesen lehet számukra oktatni.

Timon Béla 1941-ben – egyedül a vizsgált szerzők közül – könyvhosszúságú munkában tárgyalta a hadtörténetírás alapelveit.⁵⁵ Timon is – Markóhoz hasonlóan – a hadtörténelem tudományos kutatásának a szükségessége mellett foglalt állást. Úgy vélte, hogy a háború kétféle meghatározásának köszönhetően a hadtörténelemnek és a hadtörténetírásnak is két típusa különböztethető meg. A háború részben önmagában, egyedülálló emberi jelenségként a létért való küzdelem megnyilvánulása, részben azonban „a világtörténelem alkotó különféle lelki- és természettani elemi megnyilvánulások egyik” láncszeme.⁵⁶ Ennek megfelelően a hadtörténelem és a hadtörténetírás lehet a hadvezetés általános elveit magában foglaló hadművészet-történet, illetve a világtörténelemhez kapcsolódó – a háborúkról összefogó képet adó – általános hadtörténelem is.⁵⁷ Timon szerint a kétféle megközelítés közül az általános hadtörténelem a hadseregszervezés, a kiképzés, a katonai közigazgatás, az ellátás, a fegyverzet története és a tágran értett politikai történet mellett⁵⁸ magában foglalja a változatlan hadművészeti elvek alkalmazásának történeteként értett hadművészet-történetet is. Az általános hadtörténelem a történettudomány rész tudománya.⁵⁹ A történelem a nemzeti és az emberi fejlődést kutatva a műveltség emelését és a nemzet nevelését célozza, amihez a hadtörténelem a háborúval kapcsolatos események, és a háborúra ható erők és tényezők kutatásával járul hozzá.⁶⁰ Timon szerint a történelem és a hadtörténelem a „nemzetnevelő” feladatot akkor tudja ellátni, ha nem csupán az erényeket és a kimagasló eseményeket, hanem a bűnöket és a történeti mélypontokat is megmutatja.⁶¹ Timon álláspontja így jelentősen különbözik Markó és Berkó véleményétől. Timon Kiss Károlyhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a hadtörténelem a történettudomány mellett a filozófiának is a része. Ugyan Timon számára is fontos volt, hogy a (had)történelem az emberi fejlődéssel foglalkozik, azonban azt is hangsúlyozta, hogy a (had)történelem annak a valóságnak egy szeletét kutatja, amelynek a többi részével a többi tudomány foglalkozik, az egészével pedig a filozófia. A tudományok összességének és a filozófiának a tartalma és módszerei így azonosak egymással.⁶²

⁵⁴ BERKÓ 1930: 854.

⁵⁵ TIMON 1941.

⁵⁶ TIMON 1941: 8–9.

⁵⁷ TIMON 1941: 12.

⁵⁸ TIMON 1941: 56–57.

⁵⁹ TIMON 1941: 53.

⁶⁰ TIMON 1941: 55–56.

⁶¹ TIMON 1941: 27.

⁶² TIMON 1941: 16.

A hadtörténelem elmélete a második világháború után

A második világháborút követően ismét elérkezett a hadtörténelem feladatai megszabásának az ideje, amit többek között Borus József főhadnagy végzett el az újrainduló *Hadtörténelmi Közlemények* első számában.⁶³

Borus azonos alapálláson állt Markóval abban a vélekedésben, hogy a hadtörténelem által közvetített értékeket szükséges átértékelni, amennyiben egy új tudományos módszertant fogadnak el. Borus számára ez az új tudományos módszertan a marxizmus-leninizmus politikai ideológiája volt. A hadtörténelem borusi átértékelése mögött így nem csupán a tudományos módszertan megváltozása állt, hanem az azt megalapozó politikai változás is. A politika, a tudomány és a hadtörténelem közötti kapcsolat Borus szerint azzal indokolható, hogy a hadtörténelem része a történelemtudománynak, amely pedig a társadalomtudománynak, és azzal az osztályharc és az azt vezető kommunista politika eszköze. Az osztályharcon alapuló társadalomban nem lehetséges elfogulatlan társadalomtudomány, sőt Borus egyenesen a történelmi pártosság fontosságáról beszél.⁶⁴

Borus szerint az átértékelés részben a múlt háborúinak a kiemelkedő személyek perspektívájából való szemléletét célozza. A kiemelkedő személyek helyett a háborúkat szerinte elsősorban a nép (a munkásosztály) és a gazdasági-társadalmi feltételek szempontjából kell vizsgálni.⁶⁵ Másodlagos jelleggel a kiemelkedő személyeknek is marad szerepük a hadtörténelemben, különösen, ha alacsonyabb sorból származtak. Ennek oka, hogy a kommunizmus a háborút mint osztályharcot, a történelmet pedig mint osztályharcok történetét igyekszik megérteni, amelyekben az egyik fél mindig a gazdasági-társadalmi értelemben elnyomó osztály, a másik fél pedig az elnyomott nép.

A háborúnak azok a típusai, amelyekben a nép főszerepet kap a jobb létért, a szabadságért (a honvédelemért), a függetlenségért (az elnyomás ellen) és a szocialista-kommunista haladásért (az előbbi célokért az önállóan vagy más népekkel együtt) vívott háborúk. Ezzel összefüggésben a hadtörténelem feladata, hogy erősítse a szocialista hazaszeretetet, azaz olyan tetteket és összefüggéseket mutasson be, amelyek a közös, nemzeteken átnyúló szocialista értékeket (vagy azok előképét) tükrözik. Borus alapvetően a katonák hazaszeretetről beszélt, azonban tekintve, hogy a szocialista hadsereg a nép hadserege, elképzelésében a hadtörténelem mindenki számára hasznos a hazafias nevelés szempontjából.⁶⁶

Borus szerint a hadtörténelem fő célja a hazafias nevelés, azonban emellett a hadtörténelemnek szakmai szempontból is jelentősége van. Az ugyanis képes bemutatni, hogy mi a nép szerepe a honvédelemben, a hadsereg kötelékében és azon kívül is.⁶⁷

Végül említést érdemel Michael Howard véleménye, aki szerint a hadtörténelemnek négy használata különböztethető meg. Úgy véli, hogy a „hadtörténelem tanulmányozása nemcsak hogy képessé tenné a civileket arra, hogy megértsék a háború természetét és annak szerepét a társadalom formálásában, hanem közvetlenül fejleszti a tisztek

⁶³ BORUS 1954.

⁶⁴ BORUS 1954: 87. Lásd még SZIKLAI 1954: 5.

⁶⁵ BORUS 1954: 82.

⁶⁶ BORUS 1954: 72–73.

⁶⁷ BORUS 1954: 72.

szaktudását is".⁶⁸ E felhasználási célok mellett Howard még megemlíti a propaganda- és mítoszgyártást, illetve a bábáskodást.⁶⁹ Ez utóbbi két cél ellentétes egymással, így Howard is csak az utóbbit fogadja el a hadtörténelem legitim céljaként. A mítoszgyártás, azaz hogy bizonyos nemzet katonáit bátornak, hűnek, a katonai vezetőit pedig rátermettnek mutatja be a hadtörténelem, ugyanis szerinte olyan illúziókat hoz létre a tapasztalatlanabb katonákban, amelyek aztán felkészületlenné teszik őket a háborúban való részvételre, és ezzel végeredményben csökkentik a hadsereg harci értékét és hatékonyságát. A bábáskodással ezzel szemben a hadtörténelem kutatásának és oktatásának az a célja, hogy felkészítse a katonákat a háború brutális valóságára. Így ebben az értelemben a hadtörténelemnek arra kell irányulnia, hogy lerombolja a misztifikált bátorságba, hűségbe és vezetői képességbe vetett hitet, és ki kell mutatnia, hogy mi is történt valójában. Például, hogy az adott nemzet katonái nem bátrabbak, mint az ellenség katonái, a katonai vezetői nem kompetensebbek, mint az ellenség tisztjei, akiknek ráadásul sok esetben csupán szerencséjük volt.⁷⁰

Az elméleti megközelítések összegzése

A gyakorlati megközelítéseket három kategóriába lehetett besorolni, amelyek szerint a hadtörténelem célja lehet a hazaszeretet, a bátorság és a nemzeti öntudat erősítése, a katonai szakmai ismeretek megszerzése, illetve a jelen társadalmi-politikai állapotot létrehozó folyamat megismerése. Az elméleti megközelítésekben ezek mindegyike megjelent, azonban feltűnt egy olyan elem is, amellyel a gyakorlati megközelítésekben nem találkoztunk. Ez a hadtörténelmi átértékelés, amely egyaránt feltűnt Markó Árpádnál, Borus Józsefnél és Michael Howardnál. Különbözik-e az átértékelésnek ez a három formája egymástól, illetve az átértékelés a hazaszeretet, bátorság és nemzeti öntudat erősítésétől?

A háromféle átértékelés közül a Markó-féle a megfelelő forrásokkal alátámasztható bátor, hazaszeretetet kifejező viselkedést igyekezett példaként felmutatni a hadtörténelemben (illetve a nem alátámasztható bátorságot és hazaszeretetet kritizálni), és ezzel továbbra is erősíteni a nemzeti öntudatot. A Borus-féle átértékelés a háborúnak az elméletét igyekezett átfogalmazni, mivel azt igyekezett elfogadtatni, hogy a háborút nem a (mégoly kiemelkedő) egyesek, hanem a tömeg, a nép vívja, és ezzel egy új perspektívájú értékrendet kívánt meghonosítani. A szocialista átértékelési kísérlethez érdemes hozzátenni, hogy a szocialista katonai irodalomban az értékekről való beszéd egyre inkább háttérbe szorult, mert azt egyre inkább felváltotta az emberi viselkedés tudományos (például pszichológiai) megközelítése.⁷¹ Mindazonáltal, ezzel együtt is fontos volt, hogy a múltbeli tettekről való számadás a megfelelő pszichológiai motiváció kiváltására irányuljon. Az öntudat erősítése így továbbra is fontos volt. Végül, Michael Howard szerint az átértékelés (vagy bábáskodás) célja az illúziók szétozlatásával annak a helyzetnek a tényszerű ábrázolása, amelyre a katonának fel

⁶⁸ HOWARD 1981: 14.

⁶⁹ HOWARD 1981: 9–10.

⁷⁰ HOWARD 1981: 10–11.

⁷¹ BODA 2022a: 108–109.

kell készülnie. Így szerinte a hadtörténelmi átértékelés célja éppen az, hogy értékmentesen, és ezzel minden propagandától, mítosztól is mentesen lehessen bemutatni a háborús szituációt.

Ezek alapján első pillantásra a háromféle átértékelés különbözik egymástól, ez a különbség azonban nem olyan nagy. Mindhárom átértékelésnek ugyanis az volt a szándéka, hogy a valóságot leírva mutassák be a hadtörténelmet (ezért mind-egyikben van kritikai él is) a katonáknak és a civileknek, tehát mindegyik mítoszokat akart lerombolni. Emellett mindhárom megközelítés, még a Howard-féle is, erősíti az értékeket, például a bátorságot, még ha a bátorság különböző formáját is. A Markó-féle értékrendben a nemzeti öntudaton alapuló erkölcsi bátorságnak van szerepe,⁷² a Borus-félében a kommunista öntudaton alapuló tömeges bátorságnak,⁷³ és a Howard-félében pedig a szakmai felkészültségen és fegyelmezettségen alapuló mesterséges bátorságnak.⁷⁴ A különböző bátorságtípusok különböző öntudattípusokkal függenek össze. Így amíg Markó a nemzeti öntudat erősítésére koncentrált, addig Borus a kommunista – emberi – öntudat erősítésére, Howard pedig inkább a katonai-szakmai öntudat erősítésére. Howard így hiába szeretné teljesen értékmentessé tenni a hadtörténelmet, a példák tanulmányozása és kritikai elemzése végeredményben a (mesterséges) bátorságot építi. Továbbá, a bátorságtípusok ugyan különböznek egymástól, ám amennyiben a hadtörténelem oktatásában főként a nemzeti hadtörténelem példatárát használják, akkor annak lesz a nemzeti öntudatot erősítő funkciója is, ahogy az látható a szocialista hazafiság esetében.⁷⁵ A nemzeti öntudat erősítése akkor lenne kiküszöbölhető a hadtörténelemből, ha abban nagyrészt más nemzetek, illetve ENSZ- és NATO-missziók példái szerepelnének.

Ezzel együtt a túlkapásokat el lehet és el is kell kerülni, amiként arra Markó is felhívta a figyelmet, és talán Howard célja is csak ezek kiküszöbölése volt. Kettejük közös véleménye így az, hogy a szélsőséges, forrásokkal, tényszerűleg és kritikai szempontból nem megalapozott propaganda és mítoszteremtés nem lehet célja a hadtörténelemnek.

Összegzés és konklúzió

Amiként a történelem nem pusztán önmagában értékes tudás, hanem az élet tanító-mestere, úgy a hadtörténelem is tanító-mester. A tanulmány arra a kérdésre kereste a választ, hogy mit tanít a hadtörténelem, vagy a tanulmány elején feltett formában: „Mi a hadtörténelem kutatásának-oktatásának a célja?”

A tanulmány rövid válasza – és konklúziója – az, hogy a hadtörténelmi kutatásnak és oktatásnak nem célja, hanem céljai vannak, jelesül a katonák és a társadalom más tagjainak hazafias nevelése és motiválása, a katonák és a történészek szakmai okítása, illetve az ország polgárainak felvilágosítása. A hadtörténelem ugyanis képes közvetíteni az ország érdekeiért való múltbeli harc által kifejezett értékeket, megismertetni

⁷² BODA 2022b: 181.

⁷³ BODA 2022a: 109.

⁷⁴ BODA 2021: 74–76.

⁷⁵ BODA 2022a: 104–105.

a múltbeli háborúkban alkalmazott katonai vezetési, hadszervezési és egyéb elveket, illetve az ország történelmének azokat az eseményeit, amelyeknek jelentősége volt az ország jelenbeli társadalmi-politikai állapotának kialakulásában. A hadtörténelmi kutatás és oktatás hazafias funkciója mellett állt ki a tárgyaló szerzők közül Kiss Károly (több esetben is), Horváth Mihály, Ardant du Picq, Bánlaky József, Markó Árpád, Berkó István, Razin, Borus József és Liptai Ervin. A katonai szakmai tudás megszerzését is többen tartották fontosnak, akiknek azonban a véleménye megoszlott abban a kérdésben, hogy a hadtörténelemnek és a szakmai tudásnak a katonatisztek nevelésében van szerepe, vagy a történelemtudomány egészén belül. Carl von Clausewitz, Berkó István, Basil H. Liddell Hart és Michael Howard az előbbi véleményt képviselte, Hans Delbrück, Kiss Károly, Salamon Ferenc és Timon Béla az utóbbit. Végül, a jelenbeli társadalmi-politikai feltételek kialakulásának ismertetéseként képzelte el a hadtörténelmet Bárczay Oszkár, Erdélyi Gyula, Edward Creasy, Timon Béla, John Keegan, Borus József és Michael Howard is.

A kiinduló kérdés megválaszolása mellett az álláspontok bemutatásából legalább még egy következtetés levonható, ami a hadtörténelem tárgyára vonatkozó következtetésként összefüggésben áll a hadtörténelem többszörös céljával. Ez a következtetés, hogy a hadtörténelem összetett tudomány, amely álláspontot főként Kiss Károly és Berkó István képviselte. Kiss megkülönböztette a tényleges harci folyamatokat – a háborúk történetét – a hadügy történetétől, úgy hogy az utóbbi magában foglalja a hadászatot és harcászatot, az erődítést, a katonáktól elvárt személyiségjegyeket, a háborúk politikai okait és hatásait is. Berkó ehhez hasonlóan különbséget tett a csatavázlatok, évszámok és egyéb számbeli adatok, illetve az igazi-logikus tudás között, amely utóbbi nyújtja egy tanulmányozott háború megértését. A megértést nyújtó tudás kiterjed a háború és csata időszakának társadalmi szellemére és gazdasági viszonyaira.

Ez azt jelzi, hogy a háborúra már a 19. század közepén és a 20. század első felében sem csak olyan egyszerű jelenséggént tekintettek, mint amely egy döntő csatából áll, hanem annak megértéséhez szükséges volt érteni a társadalmi-politikai feltételeket is, mindenekelőtt a nemzetállam megszervezésének és fenntartásának a folyamatát. Így akármelyik korszak hadtörténelem-írását is vesszük, az ókorét és a középkorét, az újkorét, vagy a második világháború utáni korszakét, azt láthatjuk, hogy a hadtörténelem mindhárom korszakban összetett tudomány volt, amely részben azzal foglalkozott, hogy milyen vezetési elveket alkalmaztak a vizsgált korszakban, részben azzal, hogy miként indokolták és motiválták a harcosoknak és a katonáknak a háborúban való részvételt, részben pedig azzal, hogy miként érthető meg a jelen társadalmi-politikai állapot a múlt segítségével.

Irodalomjegyzék

- Ács Tibor (2006): A hadtörténetírás és dilemmái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119(1), 134–152.
- BÁNLAKY József (2001): *A magyar nemzet hadtörténelme. A szerző előszava*. Arcanum Adatbázis Kft. Online: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0001/1.html>

- BÁRCZAY Oszkár (1895): *A hadügy fejlődésének története. Első kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- BERKÓ István (1930): Hadtörténelmi ismereteink. *Magyar Katonai Közlöny*, 18(9), 845–861.
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények*. Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2022a): Katonai erények a szocialista Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 15(2), 99–114. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2022.2.6>
- BODA Mihály (2022b): Katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135(1), 165–199.
- BODA Mihály (2023): *A háborús ideológiák története*. Budapest: Ludovika.
- BORUS József (1954): A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1(1), 64–90.
- CITINO, Robert M. (2007): Military Histories Old and New: A Reintroduction. *The American Historical Review*, 112(4), 1070–1090. Online: <https://doi.org/10.1086/ahr.112.4.1070>
- CLAUSEWITZ, Carl von (1961): *A háborúról* I. kötet. Budapest: Zrínyi.
- DELBRÜCK, Hans (1990): *History of the Art of War. Volume I. Warfare in Antiquity*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- DU PICQ, Ardant (1921): *Battle Studies*. New York: The Macmillan Company.
- ERDÉLYI Gyula (1933): *A magyarok hadművészete*. Budapest: [k. n.].
- GYALÓKAY Jenő (1928): Hadtörténetünk mai állapotáról. *Magyar Szemle*, 3(5–8), 205–212.
- HÓMAN Bálint (1930): Történelmi átértékelés. *Napkelet*, 8(3), 244–255.
- HORVÁTH Mihály (1868): A magyar honvédelem történeti vázlata. In *Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. Első kötet*. Pest: Ráth Mór, 147–245.
- HOWARD, Michael (1981): The Use and Abuse of Military History. *Parameters*, 11(1), 9–14. Online: <https://doi.org/10.55540/0031-1723.1251>
- HOWARD, Michael (1988): What is Military History...? In GARDINER, Juliet (szerk.): *What is History Today ...?* Basingstoke–London, Macmillan, 4–6. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-19161-1_2
- KEEGAN, John (2013): *A csata arca*. Budapest: Akadémiai.
- KISS Károly (1826): Az Ó- és Újkor Csatarendje. *Tudományos Gyűjtemény*, 10(1), 27–37.
- KISS Károly (1827): Magyar al-vitézek' hős-tettei az újabb üdöszakban. *Tudományos Gyűjtemény*, 11(12), 70–78.
- KISS Károly (1833): Hazafuság. In *Közhasznu esmeretek tára A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva. 6. kötet*. H. Pest: Jynx, 140–141.
- KISS Károly (1847): Hadi ügyünk a nemzet átalakulása korszakában nagy figyelmet érdemel. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 7(5), 100–101.
- KISS Károly (1855): Olvasmányok a haditörténelemből I. *Akadémiai Értesítő*, 15. 41–65.
- KISS Károly (1856): A hadi történelem. *Új Magyar Múzeum*, 6(1), 222–232. és 250–264. *Közhasznu esmeretek tára A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva 6. kötet* (1833). H. Pest: Jynx.
- LIDDELL HART, Basil (2002): *Stratégia*. Budapest: Európa.
- LIPTAI Ervin szerk. (1984): Előszó. In *Magyarország hadtörténete I*. Budapest: Zrínyi.

- MARKÓ Árpád (1930): A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben. *Magyar Szemle*, 10(9), 24–32.
- PILCH Jenő (1908): A katonai szellem ébresztése és fejlesztése. *Magyar Katonai Közlöny*, 1(1), 5–29.
- PILCH Jenő szerk. (1933): Előszó. In *A magyar katona vitézségének ezer éve*. Budapest: Franklin Társulat.
- PINTÉR Jenő (1908): A hadtörténelem rendszeres művelése és hazai történetírás. *Magyar Katonai Közlöny*, 1(4), 369–386.
- RAZIN (1959): *A hadművészet története I.* Ford. Szentesi Ede. Budapest: Zrínyi.
- RÓNAI HORVÁTH Jenő (1895): *A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története*. 1. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- SALAMON Ferencz: Általánosságok a hadtörténelemlről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888), 1. 1–11.
- STAGG, J. C. A. (1988): What is Military History...? In GARDINER, Juliet (szerk.): *What is History Today ...?* Basingstoke–London, 8–10.
- SZIKLAI Sándor (1954): Hadtörténetírásunk feladatai a Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1(2), 3–15.
- TIMON Béla (1941): *Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez*. Budapest: A M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke.

Csíkos Imre¹

A küldetésorientált vezetés lehetőségei napjaink komplex fegyveres konfliktusaiban

The Potential of Mission Command in Today's Complex Armed Conflicts

Absztrakt

A 21. század komplex biztonsági környezete és a modern technológia térnyerése új kihívások elé állítja napjaink hadseregeit nemcsak az erőalkalmazás, hanem a vezetés szempontjából is. Reneszánszát éli a küldetésorientált vezetés mint megoldás az erők vezetésére és az egyre összetettebb hadszíntéren való alkalmazásra. Azonban szükséges ismernünk alkalmazásának alapelveit, hogy az eredményes legyen. Növekvő tendenciát mutat a modern hadseregek vezetési struktúrájában a számítógépes vezetési rendszerek és a mesterséges intelligencia alkalmazása, de ezzel egy időben továbbra is fokozott figyelmet kell szentelni a humán tényezőre. Jelen publikáció célja, hogy támpontot nyújtson abban, miért szükséges továbbra is e vezetési filozófia alkalmazása a 21. század modern haderői szempontjából.

Kulcsszavak: küldetésorientált vezetés, komplex környezet, 21. század

Abstract

The complex security environment of the 21st century and the use of modern technology create new challenges for today's armies not only in the use of force, but also in leadership. This leads to the renaissance of mission command as a solution for leadership in a modern army on the increasingly complex battlefields. It is

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: csikosimre@gmail.com

necessary to know the basic principles of the application of this leadership model, in order to apply it effectively on the battlefield. The use of computer systems and artificial intelligence in the leadership of modern armies are a growing trend, but at the same time it must still be necessary to pay increased attention to the human factor. The purpose of this publication is to provide background why the application of this leadership philosophy is still necessary for the armed forces of the 21st century.

Keywords: mission command, complexity, 21st century

Bevezetés

A csatatéren semmi sem kiszámítható teljes pontossággal, hiszen minden folyamatosan változik, ezért az újításokat folyamatosan adaptálni kell, és bármennyire is nehéz, mindig az ellenség előtt kell járni legalább egy lépéssel. Hiába a kidolgozott tervek, a begyakorolt harceljárások, ha az ellenség másként gondolkodik, mint mi, akkor már dobhatjuk is el őket.

A háborúk és haderők fejlődéstörténete során mindig feltűnik a hadvezér, a parancsnok, aki a seregeket irányítja, vezeti és a szükséges döntéseket meghozza, amelyeken az adott csata vagy háború kimenetele múlhat. Ezek a parancsnokok a legtöbb esetben a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő személyek voltak, később az arisztokrácia soraiból kerültek ki, majd a szervezett haderők kialakulásával a ranglétrán felkapaszkodva már az alacsonyabb társadalmi rétegből is jutottak fel a megfelelő adottsággal rendelkező személyek a hadvezéri pozícióig.

A jellemzően jól működő centralizált, autokrata vezetési stílus az 1700-as évekre a harmadik generációs hadviselés térnyerésével² már nem, vagy csak nagy veszteségek árán hozta meg a vágyott sikert a háborúban. Nagy létszámú, jól felszerelt haderők alakultak meg, amelyeket vezetni, irányítani kellett, és ekkora szervezeteket egy csata során egy parancsnok már nem tudott időben és térben folyamatosan átlátni, az adott szituációkra gyorsan és eredményesen reagálni, ami a legtöbb esetben egy-egy csata végkimenetelét is befolyásolta. Szükségessé vált a parancsnoki jogkörök delegálásával egy decentralizált vezetési filozófia kialakítása, ahol a parancsalapú vezetés mellett, a parancsnoki állomány rugalmas döntéseivel az eredeti szándék mentén vezethette a csapatokat, így alakulhatott meg a küldetésorientált vezetés.

A kezdetek

A küldetésorientált vezetést a világ több hadereje is a sajátjának vallja, de kialakításában elvitathatatlanok a porosz–német gyökerek, hiszen a porosz haderőben bevezetett, nemcsak a vezérkarral kapcsolatos reformok, hanem a katonai vezetők kiválasztásával³ és felkészítésével kapcsolatos újító gondolatok is kiemelendők.⁴

² Kis 2016: 23–27.

³ Ujházy 2019: 101.

⁴ Jomini 2007.

Az 1806-os jénai és auerstädti vesztes csata volt az a történelmi fordulópont, amely után a porosz katonai vezetésben megfogalmazódott egy új vezetési filozófia kialakításának, kidolgozásának és bevezetésének szükségessége.⁵ A vereség egyik jelentős tapasztalata volt, hogy az autokratikus, centralizált vezetés nagyban befolyásolja a parancsnokok reagálási képességét és reakcióidejét, amelyet a legtöbb esetben az adott szituáció negatív kimeneteléhez vezet. További tapasztalat, amit Moltke is megfogalmaz: „Egy terv sem éli túl az ellenséggel való első találkozást”,⁶ így az egyik legnagyobb hiba, amit egy katonai vezető elkövethet, hogy a tervet forгатókönyvként kezeli, és ahhoz mereven ragaszkodik a végrehajtás során.⁷

A megoldás a nagyobb hatáskör delegálása volt a vezető állomány részére, így az azonnali döntések meghozatala esetén nem kellett az előljáró jóváhagyására várni, hanem a harcászati cél szem előtt tartása mellett az adott parancsnok maga dönthet az erők alkalmazásáról. Itt az egyik legfontosabb tényező az idő, amely a cselekvés sikerességét befolyásolja, a másik az adott szituációra jellemző azon pillanatnyi értékelés, amely alapján a helyszínen lévő rangidős parancsnok hatékonyan tud dönteni a szükséges további tevékenységről. Így válik biztosítottá térben és időben az a mozgá szabadság, amely a küldetésorientált vezetést leginkább jellemzi.

Kiemelten fontos a parancsnok szerepe, akinek magabiztosnak kell lennie, ehhez pedig megfelelő gyakorlattal és nagy fokú önállósággal, kezdeményezőképeséggel kell hogy rendelkezzen, és a vezetett csapatnak is kiválóan összekovácsolt és magas szintűen kiképzett egységnek kell lennie, megfelelő morállal. Mindezekon felül kiemelném, hogy a parancsnoknak nagy fokú bizalommal kell rendelkeznie a vezetettjei iránt, mivel a különböző szituációkban a műveleti tempó vagy a kommunikációs nehézségek miatt a legtöbb esetben jellemzően nincs folyamatos összeköttetésben, ezért helyzetképe sokszor időben eltolódhat.

Már Clausewitz is utal rá *A háborúról* című művében, hogy „a háború a bizonytalanság birodalma”,⁸ és éppen ezért fontos, hogy a parancsnok olyan tulajdonságjegyekkel és képességekkel rendelkezzen, amelyekkel ebben a környezetben képes mozogni. A parancsnokok kiválasztására kiemelten nagy hangsúlyt kell fektetni, fontos a személyiség, valamint, hogy nyugodt, cselekvés- és döntésképes legyen az alany. Erre az alapra kell felépíteni azt a tudásbázist, amely alapján a csapatokat hatékonyan vezetni lehet. Ennek a tudásbázisnak az átadására alakulnak szerte Európában a különböző hadiakadémiák – az elsők között Poroszországban az 1801-ben alapított, majd Schnarhorst⁹ gondnoksága alatt újjászervezett Porosz Hadiakadémia. Maga a vezetési filozófia a Moltke¹⁰ által vezetett vezérkar idejében tisztult le és épült be a porosz haderő felkészítési és kiképzési rendszerébe.

Már az 1808. évi magyar országgyűlés is kimondta, hogy hadiakadémiát kell létrehozni, ez azonban csak hosszú évtizedek múlva, 1872. november 21-én valósul meg, amikor is megnyitja kapuit a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia.¹¹

⁵ OETTING 1993: 62–68.

⁶ LENGYEL 2020.

⁷ ADP 6-0 2019.

⁸ CLAUSEWITZ 2014.

⁹ Gerhard Johann David von Scharnhorst az első porosz vezérkari főnök.

¹⁰ Helmuth Karl Bernhard von Moltke.

¹¹ 1808. évi VII. törvénycikk.

Megjelenése a 20. és 21. század fegyveres konfliktusaiban

Az első világháború európai hadszíntérének megemlézése esetén a köztudat részéről elsősorban az állásháború és a lövészárkok jutnak eszébe, amely formáját tekintve nyilvánvalóan nem kedvez egy kezdeményező jellegű, a döntés- és mozgásszabadságot előnyben részesítő vezetési formának. Azonban az észak-olaszországi hadszíntéren a harcok során találkozhatunk e vezetési filozófia megjelenésével. Erre nagyon jó példa Ervin Rommel tevékenysége az olasz fronton, ahol egy viszonylag kis erővel, a parancsnoki szándékot mindvégig követve olyan mélységbe hatolt be az olasz erők arcvonala mögé, hogy saját belátása szerint kellett cselekednie.¹² A siker teljes történetéhez hozzátartozik azonban, hogy Rommel egy olyan csapattal érkezett, amely előtte többhónapos intenzív hegyi kiképzés során kovácsolódott össze és vált így a harcmezőn a parancsnok hatékony eszközévé.

A vezetés és kiképzés terén a második világháborúig a németek hosszú utat jártak be, de következetesen képezték katonai vezetőiket és haderejüket, ebben a versailles-i békeszerződés korlátozásai alatt a Szovjetunióval 1922-ben megkötött rapallói egyezményen¹³ alapuló megállapodások nagyban segítettek Németországot e céljának elérésében. Így mikor sor került a Wehrmacht 1935-ös felállítására, Németország már egy erős és jól felszerelt haderővel rendelkezik, ahol megjelenik a páncélos erők mellett az önálló légiere is. A második világháború során ez a német haderő a rendelkezésére álló, jól felszerelt és kiképzett katonákkal és az élükre kiválasztott parancsnokok vezetésével átütő sikereket ért el a háború kezdetén, majd később a keleti és észak-afrikai frontokon is.

A következő nagyobb konfliktusok, amelyeket kiemelnék a 2001 és 2021 között zajló afganisztáni háború, valamint a 2003-as második Irak elleni offenzíva, ahol az Amerikai Egyesült Államok hadereje alkalmazta ismét sikerrel ezt a vezetési filozófiát. Afganisztánban a folyamatosan változó környezet, a konkrétan nem azonosítható ellenség, valamint a széles körű nemzetközi szövetséges rendszer szükségessé tette egy rugalmas vezetési rendszer alkalmazását, így került ismét reflektorfénybe az amerikai haderőben is a küldetésorientált vezetés.¹⁴ Szintén a Közel-Keleten Irakban, a főváros, Bagdad elfoglalására irányuló hadműveletek során a 2003 áprilisában végrehajtott két Thunder Run említendő meg, ahol a küldetésorientált vezetési filozófia mind a hét, amerikai által meghatározott alapelve megjelenik és teljesül is.¹⁵ Az amerikai megközelítést azonban mégsem nevezhetjük tisztán küldetésorientált vezetésnek, hiszen valahol a parancsalapú vezetés részeként aposztrofálják, és csupán mintegy parancsadási irányelvként tekintenek rá.¹⁶

¹² VÁRADI 2019.

¹³ Németország és a Szovjetunió által kötött közös kereskedelmi megállapodás, amely keretén belül fedetten a szovjet területen képezték ki a német haderő tagjait (pl. pilótákat, harckocsizókat).

¹⁴ ADP 6-0 2019.

¹⁵ WRIGHT 2013: 105–118.

¹⁶ DUDÁS 2021.

A küldetésorientált vezetés „újrafelfedezése”

A 21. században ezt a vezetési filozófiát gyakorlatban alkalmazó országok közül kiemelhetjük Németországot és az Amerikai Egyesült Államokat. A német út a második világháború befejezését követően a wehrmacht gyökerektől és hagyományoktól való éles elhatárolódás, a haderő orientációjának újragondolása és a katona a társadalomban való helye és szerepe újradefiniálásának kérdésein keresztül vezetett. Ennek eredményeként jött létre az „Innere Führung”, amely mintegy hidat képez az állampolgár és a katona, a politikai és katonai vezetés között, alapokat teremt az új német haderő, a Bundeswehr részére.¹⁷ Ebbe az új rendszerbe építették be a küldetésorientált vezetést¹⁸ mint vezetési szemléletet, amely a korábban lerakott alapokra építve határozza meg a német haderő szervezeti kultúráját.

Németországhoz hasonlóan, az Amerikai Egyesült Államok hadereje a 21. század első évtizedében végrehajtott katonai műveletek¹⁹ tapasztalatait feldolgozva létrehozta és kiadja 2012 júliusában az erre vonatkozó szabályozását, amelyben meghatározza az alapelveket,²⁰ majd a folyamatosan beérkező tapasztalatokat feldolgozva folyamatosan frissíti az ezzel kapcsolatos doktrinális szabályzókat.

Mindkét haderő alkalmazza a küldetésorientált vezetést, azonban látszik, hogy megvannak azok a nemzeti sajátosságok, amelyeknek megfelelően a részletes szabályzókat kialakították. Az eredményes gyakorlati alkalmazhatóság tekintetében azonban mindkét esetben jelentős hangsúlyt helyeznek a vezetők kiválasztására és felkészítésére, valamint a csapatok kiképzésére.

Hogy hazai példát is említsünk, a jelenleg érvényben lévő, Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájában²¹ konkrétan meghatározzák, hogy a Magyar Honvédség vezetése a küldetésorientált vezetés alapelvein kell nyugodjon, minden szinten biztosítva ezzel az önállóságot, kezdeményezőképeséget, felelősségvállalást és megfontolt kockázatvállalást alapuló vezetést.

A kiképzés mint a siker kulcsa

Nagyon fontos, hogy lefektetik azokat az alapokat, amelyek e vezetési filozófia eredményes alkalmazásának feltételei, úgymint a jól kiképzett és felkészített haderő, valamint a magas szintű tudással rendelkező parancsnoki állomány. Természetesen ezenfelül kiemelten fontos a kiképzéshez szükséges infrastruktúra, valamint szabályzórendszer megléte, ezzel biztosítva a küldetésorientált vezetés alapelveinek megfelelő feltételrendszert.

Már a 17. században megfogalmazta Raimondo Montecuccoli a háborúkkal kapcsolatosan, hogy „a háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz, pénz”.²² Természetesen ha csak

¹⁷ Deutscher Bundestag 2017.

¹⁸ Auftragstaktik a német terminológiában.

¹⁹ Az iraki és az afganisztáni háború.

²⁰ ADP 6-0 2019.

²¹ 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat.

²² MONTECUCCOLI 2019: 24.

napjaink költséges technikai eszközeit nézzük, el kell fogadnunk, hogy ez az alapvetés nemcsak magára a háborúra, hanem az arra való felkészülésre, magára a kiképzésre is érvényes. Eme költség csökkentése érdekében a modern haderők a klasszikus, terepen levezetett harcászati gyakorlatok mellett nagy számban hajtanak végre felkészítéseket szimulációs rendszerek segítségével és vezetnek le különböző – akár számítógépes rendszerekkel támogatva – parancsnoki és törzsgyakorlásokat, hadijátékokat.

Ez mindenképpen jó alapot nyújt az elméleti felkészítés terén mind a katonák, mind a parancsnokok részére, de amíg a döntő ütközeteket a katonák vívják meg a harctéren, addig továbbra sem tekinthetünk el a klasszikus, terepen levezetett kiképzési rendezvényektől.

A küldetésorientált vezetés alapelvei

Ha egy mondattal próbálnám leírni azt a vezetési filozófiát, akkor Heinz Guderian idézném, miszerint: „A parancs egy jegyet ad a célállomásra”²³ – tehát a célt meghatározhatjuk, azonban a végrehajtást ennek a célnak a szem előtt tartásával a parancsnok egyéni döntéseire kell bízunk.

Pont ezért a parancsnoknak bíznia kell a beosztottjaiban, mivel a különböző szituációkban a műveleti tempó vagy a kommunikációs nehézségek miatt nincs folyamatos összeköttetésben, ezért helyzetképe sokszor időben eltolódhat. Ennek működése érdekében viszont a parancsnoknak magabiztosnak kell lennie, megfelelő gyakorlattal, nagy fokú önállósággal és kezdeményezőképeséggel kell rendelkezzen, nem utolsósorban pontosan ismernie kell a beosztottjai képességeit és korlátait. Ennek megfelelően a vezetett csapatoknak összekovácsoltnak és igen magas kiképzettségi szintűnek kell lenniük.

Napjainkban talán az amerikai doktrinális háttér a legnaprakészebb²⁴ azzal kapcsolatban, miszerint ahhoz, hogy ez a vezetési stílus eredményesen működhessen, az alábbi hét alapvetet kell szem előtt tartanunk:

- kompetencia – a feladatok végrehajtására;
- kölcsönös bizalom – a parancsnok és a beosztottak között;
- közös helyzetkép – az egységes helyzetértékeléshez;
- a parancsnok szándéka – a művelet céljának világos és tömör megfogalmazása;
- parancsok – irányelvek meghatározása az alárendeltek részére, hogy mit kell csinálni és nem hogyan;
- kezdeményezés – a parancsnok szándékának szem előtt tartásával, a kívánt végállapot elérése céljából;
- kockázatvállalás.²⁵

²³ WALDE 1977: 19.

²⁴ Mission Command.

²⁵ ADP 6-0 2019.

A 21. század kihívásai a fegyveres konfliktusok megvívása szempontjából

A 20. század második felére jellemző, hogy a fegyveres konfliktusok jellege nagyban változott a hidegháború után a kétpólusú világrend megszűnésével. A Szovjetunió felbomlásával az egyik meghatározó katonai tömb szétesett, az így kialakult hatalmi vákuumban pedig az egykori tagok igyekeztek megtalálni a számukra kedvező szövetségeseiket. Ezzel egy közel negyedszázados katonai szembenállás ért véget, és az ehhez a világrendhez igazított haderők és eljárások – ha nem is teljes mértékben – hirtelen, ha nem is elavulttá, de indokolatlanná váltak.

A 20. század utolsó évtizedében a sorozott tömeghadseregek felszámolásával egy időben megjelenik a negyedik generációs hadviselés,²⁶ ahol már nem csak kimondottan a haderők a hadviselő felek. A harcmező már további dimenziókra is kiterjed (kibertér, világűr), a hadviselés, jellegét tekintve, pedig alacsony intenzitású és jellemzően aszimmetrikus, és nem feltétlenül egy katonai cél megvalósítása a siker kulcsa. A győzelmi kritériumok elérése leegyszerűbben megfogalmazva is bonyolult, mindamelllett ezt a legtöbb esetben nem közvetlenül katonai erővel érik el. Egy ilyen környezetben való hadviselés során a parancsnoknak annyi szempontot és faktort kell figyelembe vennie, hogy az egyszerű döntések meghozatala is bonyolult előkészítő munkát igényel, hiszen szinte minden hatással van mindenre. Egyes szerzők már vizionálják az ötödik generációs hadviselés megjelenését, sőt tudományos elemzések, összefoglalók jelentek meg a tárgyban,²⁷ azonban ennek a hadviselési formának a megjelenése, elkülönülése a negyedik generációs hadviselési formától, meglátásom szerint, teljes mértékben még nem igazolható. A hadviselés generációs fejlődésében megjelennek új végrehajtási formák, mint például az osztott műveletek, amelyek végrehajtása során a vezetés mindenképpen decentralizálttá válik, és a döntési jogkör akár egészen alacsony parancsnoki szinten manifesztálódhat.²⁸

Az afganisztáni háború²⁹ tapasztalatai alapján megjelent a hatásalapú művelet fogalma, amely során a katonai erő által érnek el hatásokat, amelyek a célok eléréséhez közvetetten vezetnek, ehhez már megjelennek a speciális katonai képességek, mint például a civil-katonai kapcsolatok³⁰ és a pszichológiai hadviselés.³¹ A hadviselés e nem kinetikus formája azonban csak speciális helyzetekben alkalmazható – ilyenek lehetnek a békefenntartói feladatok –, a hagyományos konvencionális szabályok szerint végrehajtott műveletek csak egy kis részében és támogató céllal járulhatnak hozzá a sikerhez. Természetesen a műveleti területen a civil lakossággal és a különböző kormányzati és nem kormányzati szervekkel fontos a kapcsolattartás, de nem lehet egy katonai műveletet e faktoroknak alárendelni és csak ezekre alapozva végrehajtani.

A 21. század első két évtizedében végrehajtott katonai műveletek által alátámasztott hadviselés generációs fejlődési analógiájával szinte teljesen szembe megy, hogy

²⁶ SOMKÚTI 2009.

²⁷ АВБОТТ 2010.

²⁸ KISS 2020.

²⁹ 2001–2022 között.

³⁰ CIMIC – Civil-Military Co-operation.

³¹ PSYOPS – Psychological Operations.

2022-ben az orosz–ukrán konfliktus már ismét erősen a harmadik generációs hadviselésre jellemző jegyeket mutat. Itt megemlíteném, hogy az ukrán haderő, mindamellett, hogy bizonyítottan használt modern harcvezető rendszereket a műholdas internetes eszközök segítségével, mégis a 2022. őszi ellentámadás harcéljárásait tekintve³² – figyelembe véve azt, hogy orosz oldalról a kommunikáció zavarását, ukrán oldalról pedig a részt vevő nagyszámú alegységet – mindenképpen jelen kellett lennie valamilyen szinten a küldetésorientált vezetésnek. A harcok intenzitása, az erők széttagoltsága és a részt vevő alegységek nagy száma nem teszi lehetővé – még akár a modern számítógépes vezetési rendszerek használatával sem – az erők ilyen szintű eredményes alkalmazását centralizált vezetés mellett. Mindezekkel szemben azt, hogy az áttörést, a későbbi előrenyomulást és további sikereket az ukrán haderő a parancsnokok tudatos felkészítésével és a művelet ilyen irányú tervezésével érte el, vagy csupán a kezdeti siker kifejlesztése érdekében az erők jelentős koncentrálásával, azt sajnos a rendelkezésre álló források hiányában, jelenleg még nem lehet megállapítani. Ez az esemény, illetve az ukrán haderő későbbiekben végrehajtott műveletei mindenesetre nagyon jó példa lehet a küldetésorientált vezetés alkalmazására napjaink katonai konfliktusaiban.

Az orosz–ukrán konfliktushoz kapcsolódóan, de attól függetlenül is mindenképpen említést kell tenni az úgynevezett katonai magánvállalatokról,³³ amelyek már a 2000-es évek elején megjelentek a közel-keleti hadszíntéren,³⁴ és azóta is aktívan részt vesznek a világ fegyveres konfliktusaiban. Jellemükből adódóan nem tartoznak a reguláris haderő kötelékébe, ezért nem is kötik őket a nemzetközi hadijog szabályzói, illetve jellemzően nem feltétlenül konvencionális módon vesznek részt a fegyveres küzdelemben, ilyen napjainkban közzismert szervezet például az orosz gyökerekkel rendelkező Wagner csoport.

Az elmúlt 20 évben ezek a szervezetek jelentős evolúción mentek keresztül, a kezdeti biztosítási feladatokból kinőtték magukat, és akár a hagyományos haderőhöz hasonló feladatok végrehajtására is képessé váltak, mindemellett a negyedik generációs hadviselésben is jelentős szerep jut nekik. Nagyon jó példa erre a jelenleg is folyó orosz–ukrán konfliktus, ahol a Wagner csoport erői fontos szerepet vállalnak az orosz oldalon a harcokban. A hadszíntér többszereplős lett, ennek kapcsán megemlíthetjük még a haderők nem konvencionális alkalmazását, vagy akár a NATO által alkalmazott többnemzeti műveleteket is.

Innováció és modern technika a vezetés támogatásában

A technikai eszközök fejlődésének üteme évről évre hatványozottan nő, azok az eljárások, amelyek néhány évvel ezelőtt elképzelhetetlennek tűntek, a mai modern eszközökkel már napi rutinfeladatokká váltak. Megemlíthetjük itt egyrészt a haditechnikai eszközök és fegyverek folyamatos fejlődését, modernizációját, másrészt az informatika jelentős térnyerését, mind az eszközökben, a végrehajtott állomány tevékenységének támogatásában, mind pedig a különböző vezetési rendszerek létrejöttében, amelyek

³² SABLES 2022.

³³ PMC – private military company.

³⁴ Ilyen vállalat például az amerikai Blackwater, amely aktívan részt vett a 2003-as második iraki háborúban.

a parancsnokok és törzsek munkáját segítik. E rendszerek elterjedésével és a vezetés digitalizálásával már a küszöbön áll a mesterséges intelligencia alkalmazása a hadászatban is.

A probléma ott jelentkezik, hogy amíg az innováció a technológiai szektorban folyamatosan és meghatározóan jelen van, addig a hadászat és harcászat terén sajnos még mindig nem tudják kellő ütemben implementálni az új dolgokat az eljárásrendekbe, többnyire csak akkor, amikor az adott eljárás általánosan elfogadottá válik, esetleg már a következő generációs eszköz megjelenik.³⁵ Nagyon jó példa erre a drónok alkalmazása a fegyveres konfliktusokban, hiszen ezek az eszközök a kereskedelmi forgalomban már a 2000-es évek elején széles körben megjelentek, fejlettebb katonai változataikat egyes nyugati hadseregek már korábban is alkalmazták. A kezdeti katonai alkalmazás azonban jelentősen csak a nagyobb teljesítményű eszközökre korlátozódott, amelyek több időt tudtak a levegőben tölteni, ezáltal nagyobb hatótávolsággal rendelkeztek és nagyobb méretű fegyverrendszerek hordozására voltak alkalmasak.

A kisebb eszközök alkalmazhatóságának nagyszerűségére és ezzel a technikai előny adaptálására a harcéljárásokba nagyon jó példával szolgálhat az azeri–örmény konfliktus,³⁶ ahol a támadó fél jelentős számban alkalmazott kisebb drónokat célfelderítésre és tűzérési célmegfigyelésre. A konfliktus végkimenete bizonyítja, hogy amíg az egyik fél aktívan kihasználta a technika adta lehetőségeket, addig a másik félnek pont amiatt, hogy nem követte ezeket a folyamatokat és készült fel megfelelő ellentétekenységgel, súlyos következményekkel kellett számolnia.

A haditechnikai eszközök folyamatos modernizációjával már megjelennek olyan digitális vezetéstámogató rendszerek, amelyek célja egyrészt a parancsnok részére olyan műveleti helyzetkép biztosítása, amellyel át tudja tekinteni alárendeltjei tevékenységét és helyzetét, illetve más alrendszerek – például a felderítés, tűztámogatás – integrálásával az ellenség és a baráti csapatok tevékenységére is teljesebb rálátást kaphat.

A fenti tényezők megjelenése alapján is kijelenthető, hogy a hadviselés olyan szinten mozdult el a komplexitás irányába, hogy az eredményes vezetéshez csupán a katonai felkészítés nem lehet elegendő. Egy parancsnoknak olyan szerteágazó területen kell megfelelnie, mint például a média kezelése, a nem konvencionális fenyegetések elleni fellépés vagy akár a helyi nem katonai erővel való együttműködés, mindezt a katonai műveletek vezetése mellett. Ahhoz, hogy ezeket a „többletfeladatokat” is eredményesen tudja kezelni, bizonyos jogköröket, feladatokat mindenképpen delegálnia kell alárendelt parancsnokai részére a küldetésorientált vezetés elvei alapján.

A modern harcvezetés és az ezzel kapcsolatos kihívások

A technikai fejlődéssel és digitalizációval elkerülhetetlenné vált, hogy a harcvezetés is – legalábbis bizonyos elemeivel – a kibertérben történjen, felgyorsítva ezzel a kommunikációt és a koordinációt a parancsnokok és a beosztottak között. A fejlett harcvezető rendszerek lehetővé teszik a felhasználók részére, hogy egyrészt valós

³⁵ PORKOLÁB 2019.

³⁶ *The Nagorno-Karabakh Conflict* 2023.

időben információkat biztosítsanak a saját és ellenséges csapatok helyzetéről, másrészt az éppen bekövetkező eseményekre reagálva ezeken keresztül a parancsnok képes legyen azonnali parancsokkal irányítani alárendeltjeit. Amennyiben ezeknek a rendszereknek a használatát a küldetésorientált vezetés szempontjából vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a legnagyobb előny, amelyre ezek segítségével juthatunk, az egyben a legnagyobb hátlütője is lehet alkalmazásuknak, ez pedig a túl sok vagy a túl kevés információ rendelkezésre állása.

Maga a rendszer valós időben viszonylag nagy mennyiségű információval látja el a parancsnokot, további alrendszerek összekapcsolásával – például felderítő, tűztámogató – a parancsnok sok esetben teljesebb helyzetképpel rendelkezik, mint a végrehajtó állomány. Itt a legnagyobb kockázat, hogy ha a végrehajtás során az alegység nem pontosan úgy tevékenykedik, mint ahogy a parancsnok elképzelte, akkor nagyon könnyen mikromenedzsmentbe csaphat át a harcvezetés, amikor is a parancsnok az eredeti tervhez képest folyamatos parancsokkal terelgeti az alárendeltet a jobbnak vélt harcászati helyzet kialakításának irányába. Ilyen módon pedig a küldetésorientált vezetési filozófia alapja – miszerint a döntési szabadság a parancsnoki szándék szem előtt tartásával folyamatosan fent áll – szinte azonnal elvész, és egyből az elérni kívánt cél ellenkezőjét érzük el, vagyis parancsalapú vezetésre állunk vissza.

A szándék akár helyes is lehet az adott szituációban, azonban a legnagyobb probléma az, hogy ha a parancsnok ilyen módon folyamatosan magához ragadja a vezetést, a beosztottjait ezáltal bizonytalanná teszi mind szándékával, mind pedig vezetési stílusával kapcsolatban. Ez már rövidtávon következtelenséghez vezet, nagymértékben rombolja a morált, a beosztottak parancsnokba vetett bizalmát és nem teszi lehetővé a gyors döntések meghozatalát, ami viszont a mozgásszabadság megőrzése szempontjából elengedhetetlen. A beosztott parancsnokok elveszítik kezdeményező képességüket, az eljárástól való függetlenségüket, a parancsnokok pedig egyszemélyi vezetőkké válnak, a döntési jogkörök alacsonyabb szintre delegálása nélkül. A parancsnok megszokja, hogy folyamatosan valós idejű információk birtokában van, elfelejtve azt, hogy a háború köde folyamatosan a harcmező felett lebeg.³⁷ Ezek a rendszerek csak akkor működhetnek hatékonyan, ha rendelkezésre áll megfelelő mennyiségű és minőségű információ. Az ellenséggel való közvetlen harcérintkezés időszakában a jelentések jellemzően időben elcsúszva és nem az elvárt pontossággal érkehetnek meg. Nagyon könnyen téves információ kerülhet a rendszerbe, vagy hiányosan, pontatlanul jelennek meg az adatok.

Szintén ide sorolhatjuk a különböző dezinformációs folyamatokat, vagy azokat az eseteket is, amikor az ellenség juttat hamis adatokat a harcvezető rendszerekbe. Ekkor jelentősen megnő a kockázata, hogy a parancsnok nem rendelkezik valós idejű és pontos információkkal a saját és ellenséges csapatok tevékenységéről, így a téves információk alapján téves következtetésre jut, és a végrehajtás közben akár az eredeti szándékától eltérő parancsokat is adhat!

A kevés információnál is rosszabb, amikor túl nagy mennyiségű információ érkezik be, hiszen ezek folyamatos szűrésére és értékelésére a parancsnok még szakértő

³⁷ CLAUSEWITZ 2014: 73.

törzs segítségével sem képes olyan tempóban, ahogy a harcvezetés megköveteli, erre a jövőben nagyon jó eszköz lehet a mesterséges intelligencia.

Jelentős zavart okozhat egy technikai meghibásodás, amikor akár a saját eszközök kiesése vagy az ellenséges erők általi elektronikai zavarás hatására az információs csatornák nem működnek. A folyamatos kapcsolat megléte a parancsnok és az alárendelt között továbbra is szükséges, hiszen hiába egy tökéletes elgondolás vagy parancs, ha a folyamatosan változó harcmezőn elvész az információ, amely a sikeres végrehajtáshoz szükséges. A modern vezetési rendszerek használata mellett ennek a kommunikációnak, információáramlásnak a kiesése akár teljesen megfoszthatja a parancsnokot a valós idejű helyzetképtől, és a túl kevés információ rendelkezésre állása – a túl sokhoz hasonlóan – a korábban megfogalmazottaknak megfelelően, akár téves következtetések meghozatalához is vezethet. Ezért fontos a végrehajtás során a vezetés decentralizálása, ahol az alárendelt parancsnokok kezében marad az eredeti szándék megtartása melletti irányítási jogkör, illetve az, hogy a parancsnok rendelkezzen olyan szintű tapasztalattal és nem utolsósorban türelemmel és bizalommal a beosztottak iránt, hogy ezeket a helyzeteket eredményesen kezelni tudja.

Még kell említeni, hogy a korszerű, számítógép alapú vezetési rendszerek alkalmazása a küldetésorientált vezetés szempontjából csak abban az esetben lehet sikeres, ha mind a beosztott, mind a parancsnoki állomány fel van készítve rá, hogyan használja eszközként a műveleti vezetés során. A parancsnok kihasználhatja, sőt ki kell használnia e rendszerek előnyeit, de az alárendeltjei részére csakis úgy adhat konkrét parancsokat, hogy nem fosztja meg őket döntési szabadságuktól.

Lehetőségek és kihívások

Ugyanúgy, mint a piaci szereplőknek, a haderőben is lépést kell tartani a technikai fejlődéssel, és itt nemcsak a technikai területre kell koncentrálni, hanem ezzel párhuzamosan a kognitív képességek terén is fejlődni kell. A haderők szempontjából az egyik elsődleges terület pedig a vezetéssel kapcsolatos ismeretek, eljárások fejlesztése és beépítése az eljárásokba.

Amikor vezetésről beszélünk, mindenképpen figyelembe kell venni, hogy mind a vezető, mind a vezetett emberből van, tehát a humán faktor fontos szerepet játszik a teljes folyamat során. Téves következtetés lenne azt mondani, hogy a vezetés teljes mértékben automatizálható az informatikai rendszerek és akár a mesterséges intelligencia által. A teljesítményt nagyban befolyásolják – negatív vagy akár pozitív irányba is – olyan emberi tényezők, mint például a morál, illetve az emberi elme képes olyan megközelítésére egy adott problémának, amelyre a gép jelenleg még nem. Természetesen a korról haladni kell, az innovációt be kell építeni a haderők vezetésszemléletébe, de el kell fogadnunk azt a tényt, hogy ezen eszközök, rendszerek kiesése esetén továbbra is a vezetők képességeire kell támaszkodnunk. A történelem bizonyította, hogy a hadviselés evolúciós fejlődésével a korábbi hadviselési formákat nem szabad elfelejtenünk, hiszen ezekhez a felek bármikor visszatérhetnek, ha az újabb eljárások nem működnek elég hatékonyan.

Erre az esetre ez a vezetési filozófia talán a legalkalmasabb, tökéletes működéséhez viszont egy olyan szervezeti kultúra megléte szükséges, amely nemcsak az elveket, hanem az egész rendszer működésének alapjait is támogatja. Alapok alatt értjük a vezetők kiválasztását és képzését, a magas szintű, gyakorlatcentrikus kiképzést, illetve nem elhanyagolható a megfelelő mennyiségű és minőségű felszerelés megléte sem. Amennyiben ezek a tényezők adottak, akkor tudja hatékonyan – a kor követelményeinek megfelelően – alkalmazni egy haderő a küldetésorientált vezetést napjaink komplex környezetében.

Irodalomjegyzék

- ABBOTT, Daniel (2010): *The Handbook of Fifth-Generation Warfare*. Ann Arbor: Nimble Books.
- ADP 6-0, *Mission Command* (2019). Online: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN34403-ADP_6-0-000-WEB-3.pdf
- CLAUSEWITZ, Carl von (2014): *A háborúról*. Ford. Szabó Júlia. Budapest: Zrínyi.
- Deutscher Bundestag (2017): *Die Konzeption der „Inneren Führung“ der Bundeswehr Entstehungsgeschichte – Inhalte – Herausforderungen*. Online: www.bundestag.de/resource/blob/513082/da6d3a256102e8fd1325d0c580981561/WD-2-041-17-pdf-data.pdf
- DUDÁS Éva (2021): A Bundeswehr vezetési filozófiája. *Honvédségi Szemle*, 149(2), 64–84. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.2.6>
- JOMINI, Antoine-Henri (2007): *The Art of War*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- KIS Álmos Péter (2016): *Háború a nép között: Esettanulmányok a negyedik generációs hadviselés történetéből*. Budapest: Zrínyi.
- KISS Roland (2020): A rajzó hadviselés és az osztott műveletek kialakulása. *Honvédségi Szemle*, 148(6), 3–15. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2020.6.1>
- LENGYEL Ádám (2020): Egy haditerv sem éli túl az ellenséggel való találkozást – Helmuth von Moltke élete és munkássága. *Újkor*, 2020. október 26. Online: <https://ujkor.hu/content/egy-haditerv-sem-eli-tul-az-ellenseggel-valo-talalkozast-helmuth-von-moltke-elete-es-munkassaga>
- MONTECUCCI, Raimondo (2019): *A magyarországi török háborúkról*. Ford. Domokos György. Budapest: Dialóg Campus.
- OETTING, Dirk Walther (1993): *Auftragstaktik. Geschichte und Gegenwart einer Führungskonzeption*. Frankfurt am Main – Bonn: Report Verlag.
- PORKOLÁB Imre (2019): Szervezeti adaptáció a Magyar Honvédségben. Küldetésalapú vezetés 2.0 a digitális transzformáció korában. *Honvédségi Szemle*, 147(1), 3–12.
- SABLES, Tom (2022): Explaining the tactics behind Ukraine's rapid counter-offensive. *Forces*, 2022. szeptember 23. Online: www.forces.net/ukraine/strategy-explained-behind-ukraines-great-counter-offensive
- SOMKÚTI Bálint (2009): A 4. generációs hadviselés. *Hadtudományi Szemle*, 2(2), 42–51.
- SZÚCS László (2016): Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program kezdődik. *Honvédelem*, 2016. december 20. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/honvedelmi-es-haderofejlesztesi-program-kezdodik.html>

- The Nagorno-Karabakh Conflict: A Visual Explainer* (2023). Online: www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer
- UJHÁZY László (2019): Tisztjelöltek kiválasztása a Brit Szárazföldi Erőknél. *Honvédségi Szemle*, 147(2), 100–108.
- VÁRADI Norbert (2019): A Nagy Háború és Olaszország: Az olasz front 1917 őszén. *Újkor*, 2019. május 20. Online: <https://ujkor.hu/content/caporetto>
- WALDE, Karl J. (1977): Generaloberst Heinz Guderians Kunst der Panzerführung. *ASMZ: Sicherheit Schweiz: Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift*, 143(1), 19.
- WRIGHT, Donald P. (2013): *16 Cases of Mission Command*. Kansas: Combat Studies Institute Press US Army Combined Arms Center. Online: www.armyupress.army.mil/Portals/7/Primer-on-Urban-Operation/Documents/Sixteen-Cases-of-Mission-Command.pdf

Jogi források

1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról
1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról

Fazekas Ferenc¹

A küldetésorientált vezetés és a mesterséges intelligencia²

Mission Command and Artificial Intelligence

Absztrakt

A katonai vezetés egyik alapvető megközelítése a küldetésorientált vezetés filozófiája. A küldetésorientált vezetés megvalósulásának több alapelve van, amelyek mindegyike szükséges, nélkülük nem valósulhat meg teljes mértékben. Ezek az alapelvek a következők: a résztvevők közötti bizalom, a kölcsönös megértés, az előljáró egyértelműen közvetített szándéka, a decentralizált végrehajtás és az időben meghozott döntések. A mesterséges intelligencia fejlődése és térnyerése a jövőben a vezetés teljes folyamatát befolyásolni fogja: új döntési helyzetek jelenhetnek meg, az ember-gép együttműködés új viszonyokat teremthet. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a küldetésorientált vezetés azonosított alapelvei tudnak-e ugyanúgy érvényesülni a mesterséges intelligencia által átszőtt műveleti környezetben, mint a hagyományos viszonyok között.

Kulcsszavak: vezetéstudomány, küldetésalapú vezetés, mesterséges intelligencia, jövő

Abstract

One fundamental approach to military leadership is the philosophy of mission command. Mission command is supported by several principles and all of them are essential, without those it cannot be fully applied. These principles are the mutual trust between participants, the understanding, and the clearly articulated intent of the superior, the decentralised execution and the timely-made decisions. As the

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadászati Tanszék, e-mail: fazekas.ferenc@uni-nke.hu

² Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3-II-NKE-3 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alaphól finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Artificial Intelligence is progressing and gaining ground, it will influence the entirety of the military command and control process: new decision situations will arise and the human-machine cooperation may create new relationships. This paper scrutinizes whether the identified principles of mission command can be applied the same way in the artificial intelligence-infused operational environment as it can be among traditional circumstances.

Keywords: leadership, mission command, artificial intelligence, future

Bevezetés

A katonai kötelekek hatékony alkalmazásának kulcsa a megfelelő vezetés. A különböző korok katonai vezetői mind saját koruk és kultúrájuk kontextusából merítették azokat az eszközöket és módszereket, amelyeket a vezetési aktuáik során felhasználtak. A hadviselés fejlődése során elkerülhetetlenül a bevált módszerek maradtak meg és fejlődtek tovább, amelyeket az új tudományos eredmények hatásai befolyásoltak. Ezek szimbiózisából született meg a küldetésorientált vezetés gondolatrendszere, amely alapjaiban meghatározza a katonai vezetés mibenlétét. A küldetésorientált vezetés komoly történelmi gyökerekkel rendelkezik, és jelenleg a NATO doktrínái a szövetség alapvető vezetési filozófiájaként tartják számon. Ennek megfelelően a Magyar Honvédség 2023 februárjában érvényes szabályzói is a küldetésorientált vezetést veszik alapul a katonai műveletek vezetésének tárgyalása során.

Maga a küldetésorientált vezetés kifejezés az angol „mission command” fordításaként született meg, viszont – ahogy ez sajnálatos módon jellemző az angoltól származó terminológia esetében – a különböző kiadványok más-más módon fordítják magyarra, illetve a fordítások eltérő írásos formában jelenhetnek meg akár ugyanazon kiadványon belül is. Az összhaderőnemi doktrína Ált/44. jelzésű 4. kiadása a „küldetés orientált”, „feladatközpontú” és a „küldetésorientált” vezetés változatokat használja.³ Az Ált/219. jelzésű Magyar Honvédség Szárazföldi Műveletek Doktrína alapvetően a „küldetés-orientált vezetés” formát alkalmazza.⁴ A Magyar Honvédség terminológiai adatbázisa a „küldetésalapú vezetés” fordítást tartalmazza mint hivatalos fordítást, azonban az általam ismert legfrissebb adatbázis alapján ennek a fordításnak újratárgyalását kezdeményezték. A szócikkek tekintetében a különböző szerzők is különböző változatokat preferálnak. Személyes véleményem szerint hazánkban Porkoláb Imre, Lippai Péter és Czeglédi Mihály írtak meghatározó munkákat a témában. Az első szerző a küldetésalapú vezetés, a többiek a küldetésorientált vezetés változatokat preferálták eddigi műveikben.⁵ Én a magam részéről az összhaderőnemi doktrínával és a fent említett szerzőkkel egyetértésben a „küldetésorientált vezetés” változatot fogom alkalmazni.

A küldetésorientált vezetés kialakulása még jóval az információs forradalom előtt történt, annak megszületésekor még rádiókészülékek sem álltak a vezetők rendelkezésére. A modern kor számítógépekkel megtöltött vezetési pontjainak és digitális

³ Ált/44. 2018: V-1 és V-6.

⁴ Ált/219. 2015: 1-62.

⁵ A teljesség igénye nélkül lásd PORKOLÁB 2019; LIPPAI 2009 és CZEGLÉDI 2021.

úton, rövid idő alatt végrehajtott feladatszabásainak világában a vezetési felfogásnak is változnia kell a korrallal. A NATO a saját vezetési szemlélete kialakításakor igyekezett figyelemmel lenni korunk új realitásaira, viszont jelenleg olyan informatikai forradalom kibontakozása előtt állunk, amely alapvetően megváltoztathatja az általunk ismert világot. A mesterséges intelligencia kutatásának újabb és újabb eredményei korábban el nem képzelt, drasztikus változásokat hoznak – itt elég csak a napjainkban széles körben ismert ChatGPT hatását említeni. A probléma tehát, amely a kutatást indukálta, a mesterséges intelligencia egyre szélesebb körű megjelenése a civil és katonai alkalmazásban egyaránt.

Munkám célja megvizsgálni azt, hogy a küldetésorientált vezetés jelenlegi alapelveire és alkalmazásukra milyen hatással lehet az egyre inkább teret nyerő mesterséges intelligencia katonai alkalmazása. Ennek érdekében a munkám első részében a küldetésorientált vezetés alapelveit ismertetem, a további fejezetek megalapozásául. Ezt követően a mesterséges intelligencia jelenlegi és perspektivikus jövőbeli katonai alkalmazását mutatom be. Az alapvetések tisztázása után a mesterséges intelligencia küldetésorientált vezetésre gyakorolt lehetséges hatásait vizsgálom. A kutatási probléma vizsgálata dokumentumelemzés módszerével történik, amely során a releváns magyar és angol nyelvű szakirodalmat dolgozom fel.

A küldetésorientált vezetés alapvetései

A küldetésorientált vezetés egy alaposan kutatott témakör, számos kiváló magyar nyelvű publikáció született már mind a múltjával, mind a jelenével és a jövőjével kapcsolatban. Munkámnak nem célja a küldetésorientált vezetés kialakulásának részletes bemutatása, ezt a terjedelmi korlátok sem tennék lehetővé, viszont néhány alapvetés ismertetését fontosnak tartom. A magyar katonai környezetben használt küldetésorientált vezetés értelmezési kereteit elsősorban az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi fegyveres erőinek (U.S. Army) és tengerészgyalogságának (U.S. Marine Corps) különböző szabályzatai adják, bár már a két világháború között is megjelennek a gondolat csírái, elsősorban német hatásra.⁶

Az amerikai⁷ szabályzatokban a „mission command” kifejezés szolgál a mi küldetésorientált vezetésünk megfelelőjeként. Ezek a szabályzatok részletesen taglalják a küldetésorientált vezetés elméleti alapvetéseit és gyakorlati megvalósítását, illetve utalást tesznek annak eredetére is. A 2019-ben kiadott ADP 6-0 Mission Command című kiadvány – a korábban kiadott hasonló témájú szabályzatokhoz hasonlóan – az amerikai küldetésorientált vezetés gyökereit a porosz-német „Auftragstaktik” megközelítéshez vezeti vissza.⁸ Ricardo Herrera elemzésében ugyanakkor rámutat arra, hogy a német és amerikai koncepció összekapcsolása szükségtelen és történelmi tévedéseket is tartalmaz.⁹ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy ugyanúgy „mission command” néven

⁶ CZEGLÉDI 2015: 94–96.

⁷ Az „amerikai” jelzőt a továbbiakban az „Amerikai Egyesült Államok fegyveres erőivel kapcsolatos” értelemben használom.

⁸ ADP 6-0 Mission Command 2019: vii.

⁹ HERRERA 2022: 53-66.

a brit hadsereg is hasonló vezetési filozófiát vezetett be az 1990-es években. A kétezres évek folyamán a NATO is a küldetésorientált vezetés mellett tette le a voksot. Az érvényben levő NATO-doktrínák egymáshoz képest eltérően fogalmazznak ugyan a küldetésorientált vezetésről, de alapvető lényegi különbségek még sincsenek. Abban minden érvényes NATO-doktrína egyetért, hogy a küldetésorientált vezetés a NATO alapvető vezetési filozófiája, ebből következően több mint egy vezetéses technika vagy vezetés-irányítási eljárásrendszer.

A 2022 februárjában kiadott NATO AJP-3.2 jelzésű szárazföldi műveleti doktrína elvei szerint a küldetésorientált vezetés alapja a parancsnok egyértelműen kifejezett szándéka, az alárendeltek cselekvési szabadsága, illetve a cselekvés szükségessége még akkor is, amikor az eredetileg meghatározott feladatok már nem megvalósíthatók, vagy nem megfelelőek. Az AJP-3.2 a küldetésorientált vezetés öt alapvető fogalmát fogalmazza meg: a felelősség, a végeredmény egysége, a cselekvés szabadsága, a bizalom és a kölcsönös megértés. A felelősség alapvető lényege a parancsnoki szándék tiszta kifejezésének szükségessége minden szinten. A végeredmény egysége számos tényezőn múlik, többek között az azonos doktrinális elvek és harceljárások, a magas színvonalú kiképzések, illetve a prioritások megfelelő meghatározása. A cselekvés szabadságának elve biztosítja az alárendeltek számára azt, hogy joguk és kötelességük a lehetőségek megragadása, a helyzetek kihasználása. Ahhoz, hogy az eddigi alapelvek érvényesüljenek, szükség van a művelet résztvevői közötti kölcsönös, kétirányú bizalomra, akárcsak a kölcsönös megértésre. Ezek kialakulása időt vesz igénybe, és csak közös kiképzés és/vagy feladatvégrehajtás során születnek meg.¹⁰

A 2022 decemberében megjelent NATO AJP-01 összhaderőnemi doktrína a küldetésorientált vezetésről a négy doktrinális elv egyikeként határozza meg. A doktrína szerint a küldetésorientált vezetésnek két alapeleme van: a bizalom és a kölcsönös megértés. A bizalom tekintetében kiemeli, hogy a vezetés alapfeltétele minden vezetéses szinten, és alapvetően határozza meg a beosztottak tevékenységét, cselekvési hajlandóságát. A kölcsönös megértés akkor alakul ki, amikor a gondolati folyamatok és a cselekedetek magas szintű egységességét éri el egy adott köteléken belül. Mind a megértés, mind a bizalom kialakítása sok időt igényel, csak közös tapasztalatok és felkészítések során érhető el. A doktrína három alapvető sorolást tartalmaz, amelyek a küldetésorientált vezetés megvalósításához elengedhetetlenek: az erőfeszítés egysége, az időbeli és hatékony döntéshozatal, illetve a decentralizált végrehajtás. Az erőfeszítés egysége biztosítja a rendelkezésre álló erő és eszközök hatékony felhasználását, a jól meghatározott célok elérése érdekében. Ezt hatékony és időbeli döntéshozattal lehet elérni minden vezetéses szinten. A döntések időbelisége biztosítja a kezdeményezés megragadását és megtartását. Néha az információhiányos helyzetben hozott gyors döntések kevesebb kockázattal járnak, mint a várakozás több információra, hiszen az több időt és cselekvési lehetőséget biztosít a szemben álló fél számára. A decentralizált végrehajtás lehetővé teszi azt, hogy a központilag megtervezett és eldöntött műveletek során az alárendeltek a saját kereteiken belül, az előírt szándékának megfelelően ragadják meg a lehetőségeket és használják ki a helyzeteket.¹¹

¹⁰ AJP-3.2 2022: 41–44.

¹¹ AJP-01 2022: 84–87.

A 2015-ben kiadott magyar Ált/219. jelzésű szárazföldi műveletek doktrína a küldetésorientált vezetés fő jellemzőiként a közös erőfeszítést, a decentralizált vezetést, a bizalmat, a kölcsönös megértést és az időben meghozott döntéseket sorolja fel. Jelentősebb különbség a NATO-doktrínához képest talán annyi, hogy míg azokban decentralizált végrehajtásról, a magyar szabályzóban decentralizált vezetésről van szó, amely eltérő tartalmat hordoz. A magyar szárazföldi műveletek doktrína ezek mellett beszél a küldetésorientált vezetés megvalósításához elengedhetetlen tényezőkről, amelyek: az előljáró szándékának megfogalmazása, az alárendelt kezdeményezőképesége, a műveleti terv/parancs tartalmi előírásai, illetve az erőforrások elosztása.¹²

A küldetésorientált vezetési filozófia egy elterjedt nézet szerint mintegy alternatívaként jelent meg a „hagyományos”, úgynevezett parancsorientált,¹³ vagy angol nyelven „detailed command”¹⁴ vezetési megközelítés mellett, de ez éles sarkítás. A parancsorientált vezetési megközelítés alapja a rend, a kapott feladatok fegyelmezett végrehajtása. A műveletek megtervezése alatt bár komoly koordináció folyik, de a végrehajtás során az alárendelteknek minimális lehetőségük van a tervektől való eltérésre az előljáró jóváhagyása nélkül. Ebből következően ez a megközelítés kevésbé alkalmas a kezdeményezés megtartására vagy megragadására a gyorsan változó helyzetekben, vagy ha nincs összeköttetés a csapatok között. Ezeknek a hátrányoknak a kezelésére hivatott a küldetésorientált vezetés, amely nem kell hogy minden esetben felváltsa a parancsorientált vezetést, hanem esetenként a helyzetnek, illetve a vezető és a vezetettek képességeinek megfelelően ki kell egészítse azt.¹⁵ Tiszta küldetésorientált vezetés és tiszta parancsorientált vezetés a körülmények miatt ritkán fordulhat elő. Ebből az is kitűnik, hogy a magyar szárazföldi műveletek doktrína megfogalmazása, amely szerint a két vezetési felfogás egymás ellentettjeként is felfogható, nem a legszerencsésebb, lévén a különböző megközelítésekhez tartozó alkalmazott technikák összemósódhatnak, keverten jelentkezhetnek.

A fenti rövid ismertetés alapján kijelenthető, hogy a NATO- és a magyar szabályzók lényegileg nem térnek el egymástól a küldetésorientált vezetés mibenlétét tekintve. A szabályzók által ismertetett elveket áttekintve megállapítható, hogy a küldetésorientált vezetés alapvető elemei az előljáró tiszta és érthető szándéka, az alárendelt és előljárók közötti kölcsönös megértés és kétirányú bizalom megléte, az időben meghozott megfelelő döntések, illetve a decentralizált végrehajtás. Mindezek azonban még nem elegendek a sikeres feladatvégrehajtáshoz: a küldetések teljesítéséhez erőforrásokra van szükség.

Ennek következtében a küldetésorientált vezetés egyik alapvető kérdése az erőforrások elosztása. A decentralizált végrehajtás érdekében, a kölcsönös megértés és a bizalom jegyében a parancsnokok jogköröket delegálnak az alárendelteknek, elsősorban a meghatározott keretek közötti mozgás szabadságát. A jogkörök delegálása azonban még nem elég a küldetés teljesítéséhez. A küldetésorientált vezetés filozófiája szerint a parancsnokok egyértelmű szándékokat közölnek az alárendeltjeikkel, és ezek teljesítése érdekében tisztán érthető küldetést/küldetéseket adnak számukra, illetve

¹² Ált/219. 2015: 1-62-1-65.

¹³ Ált/219. 2015: 1-63.

¹⁴ ATP-3.2.2. 2016: 1-7.

¹⁵ ATP-3.2.2. 2016: 1-7.

az ezek sikeres teljesítéséhez szükséges erőforrásokat az alárendelt rendelkezésére bocsátják. Az erőforrások itt széleskörűen értelmezhetők: erők, eszközök, anyagi készletek, információ és az idő is ide értendő. A magyar és a NATO (valamint az Amerikai Egyesült Államok Szárazföldi Haderőneve) szabályzói között ebben a kérdésben nem teljes az összhang. Mindegyik doktrína úgy fogalmaz, hogy az alárendelt a saját döntéshozatali eljárása során meghatározza a szükséges erőforrásokat. Ez egyértelmű feladat, a küldetéselemzés egyik fontos része. A NATO-szabályzó értelmében, ha az alárendelt úgy látja, hogy nem kapott elég erőforrást a küldetés teljesítéséhez, akkor értesítse a parancsnokát.¹⁶ A parancsnoknak több lehetősége is van, ahogy azt az egyik amerikai szabályzó tétélesen fel is sorolja: kockázatot vállal és nem változtat, több erőforrást biztosít, vagy megváltoztatja az elhatározását.¹⁷ A magyar doktrína értelmében azonban a szükséges erőforrások meghatározása után „az alárendelt által megigényelt erőforrásokat [...] az előljáró az alárendelt rendelkezésére bocsátja”.¹⁸ Ez a megfogalmazás, illetve a gondolatok sorrendisége zavaró, mert azt az érzetet keltheti, hogy az előljáró csak azután ad erőforrásokat, miután az alárendelt azt kéri. Ezzel szemben az előljáró a saját döntéshozatali folyamata során gondosan megtervezi az erőforrások elosztását, tehát nagyobb igények jelentkezése esetén alapvető tervezési hibáról vagy a kölcsönös megértés hiányáról lehet szó. Amikor az előljáró feladatot szab, azzal egy időben biztosítja a feladatok végrehajtásához szükséges azon erőforrásokat is, amelyeket ő feltétlenül szükségesnek tart.

A küldetésorientált vezetési filozófia egyik alapvető célkitűzése az úgynevezett mikromenedzsment elkerülése, azaz annak megakadályozása, hogy a felsőbb szintű parancsnok olyan dolgokba szóljon bele, amelyeket egy vagy több szinttel lejjebb célszerű felügyelni. Ezzel a parancsnok a teljes képre tud fókuszálni, a beosztottak pedig gyakorolni tudják jogköreiket a felkészítésüknek megfelelően, valamint tapasztalatokat tudnak gyűjteni. A mikromenedzselés kerülése azonban nem jelenti azt, hogy az előljáró ne ellenőrizhetné az alárendelt feladatvégrehajtását, sőt közbe is avatkozhat, ha úgy látja, hogy a tevékenység iránya eltér az ő szándékaitól.

A mesterséges intelligencia katonai alkalmazása

A mesterséges intelligencia katonai jellegű alkalmazása elég sokrétű és messzire visszanyúló folyamat. Az is kijelenthető, hogy a modern, digitális technológiát használó mesterséges intelligencia kutatása már a kezdetektől összefonódik a katonai alkalmazással, lévén, hogy a korai digitális számítógépeket elsősorban a második világháború alatt a hadseregek anyagi forrásainak segítségével fejlesztették ki, a háborús erőfeszítések megkönnyítése érdekében. A mű keretei nem teszik lehetővé azt, hogy a mesterséges intelligencia kutatási folyamatának fejlődését részleteiben ismertessem,

¹⁶ ATP-3.2.2. 2016: 2-5.

¹⁷ ADP 6-0 2019: 2-9.

¹⁸ Ált/219. 2015: 1-65.

így a legfrissebb és a téma szempontjából releváns kutatási eredmények ismertetésére törekszem.¹⁹

Már a mesterséges intelligencia mibenlétének meghatározása sem egy egyszerű kérdés, a probléma számos különböző aspektusból közelíthető meg. Ennek értelmében nem lehetséges egy egységesen elfogadott definíció felállítása a mesterséges intelligencia meghatározására. Jelen munkámban a mesterséges intelligencia alatt digitális technológiai megoldásokat értek, amelyek funkciója különböző folyamatok – az emberi teljesítményt jóval meghaladó gyorsasággal és pontossággal történő – végrehajtása, és amelyek képesek a saját viselkedésük célszerű, reprodukálható megváltoztatására. A jelenleg figyelembe vehető mesterséges intelligencia alapú rendszerek bizonyos folyamatok automatizált végrehajtását végzik, amelynek hatékony megvalósításához nagy bejövő adatigény párosul. A mesterséges intelligencia megvalósítása tekintetében két fő kategóriába sorolható: a szabályalapú eljárásokat használó, illetve a gépi tanulást alkalmazó változatokra.

A világ hadseregei két fő alkalmazási területen veszik igénybe a mesterséges intelligencia nyújtotta lehetőségeket: autonóm rendszerek, illetve döntéstámogató és döntési rendszerek fejlesztésében. Az autonóm rendszerek esetében elég széles a paletta, számos változatuk áll már rendszerben, és számos irányban folyik a fejlesztés. Az elsősorban gépi tanuláson alapuló mesterséges intelligenciát alkalmazó önvezető járművek, harctéri szállító robotok, önálló célfelderítésre és csapásmérésre képes fegyverek, illetve különböző szárazföldi vagy légi drónok fejlesztésén világszerte számos katonai kutatóintézet és hadiipari cég dolgozik. Ezek a rendszerek bár képesek lennének önálló feladatvégrehajtásra, etikailag nem engedhető meg, hogy az emberekkel egy szinten kezeljük őket.²⁰ A jelenlegi rendszerek egyik alapvető követelménye, hogy ha emberi kezelő nem is irányítja közvetlenül az eszközt, de képes legyen bármikor közbelépni és a gép döntéseit felülbírálni.

A döntéstámogató és döntési rendszerek fejlesztése nagy múltra tekint vissza, a nagyobb pénzügyi forrásokkal rendelkező haderők a korai időszakoktól kezdve igyekeztek a mesterséges intelligencia kutatásainak eredményeit a maguk javára fordítani, és a döntés-előkészítést megkönnyítő számítógépes rendszereket kidolgozni. Az Amerikai Egyesült Államokban kidolgozott rendszerek viszonylag jól dokumentáltak, így azok alapján képet kaphatunk arról, hogyan folytak, illetve hozzávetőlegesen hol tarthatnak a jelenlegi rendszerek képességei. A kezdetekben a fő hangsúly a felderítési információk kinyerésén volt, így a képfeldolgozás már az 1960-as években kiemelt kutatási területnek számított.²¹ A képek feldolgozása mellett a szövegfeldolgozás és beszédfelismerés is virágzott, fontos áttöréseket elérve. A kezdeti kutatási eredményeket felhasználva mind egyre hatékonyabb rendszerek születtek meg. Az Amerikai Egyesült Államokban a katonai döntéshozatal támogatására a műveletek minden szintjén rendelkezésre álltak különböző mesterségesintelligencia-megoldásokat

¹⁹ A mesterséges intelligencia katonai alkalmazásának rövid összefoglalóját lásd KRAJNC–JOBBAGY–FAZEKAS 2021: 15–24; illetve a mesterséges intelligenciáról részletesen Németh András – Virág Krisztián szerzőpáros cikksorozatát, amely *Mesterséges intelligencia és haderő* címmel a *Haditechnika* című folyóirat 56. és 57. évfolyamában, folytatódólagosan jelent meg 2022–2023 folyamán.

²⁰ NÉGYESI 2021: 136–137.

²¹ NILSSON 2010: 98–108.

használó rendszerek, a logisztikai tervezés²² megkönnyítésén át a különböző szintű cselekvési változatok kidolgozásáig.²³

A mesterséges intelligenciával szemben a megjelenése pillanatától minden terület komoly elvárásokat támasztott: a katonai szakemberek egykor a műveletek gombnyomásra történő automatikus megtervezését várták el. Erre a rendszerek még nem képesek, viszont a nagy mennyiségű beérkező adat információkká alakítására igen, méghozzá nagy hatékonysággal, tehermentesítve ezzel az értékes humán erőforrást. Ezért jelenleg még a mesterséges intelligencia katonai vezetés területén való alkalmazása főleg a fejlettebb haderők döntéselőkészítő-döntéstámogató rendszereiben történik, ahol a feladatuk a megalapozott döntéshez szükséges információk előállítására. Egy 2019-es adat szerint egy átlagos ember egy másodperc alatt 1,7 Megabyte digitális adatot – lábnyomot – generál,²⁴ ami már magában is elképzelhetetlen mennyiségű információt jelent. Ha a katonai alkalmazásra fejlesztett információgyűjtő szenzorok adatait és a különböző forrásokból érkező felderítési jelentéseket vesszük alapul, akkor akkora mennyiségű adattal kell egy-egy parancsnokságon dolgozni, aminek hatékony és időben való feldolgozásához elengedhetetlen a mesterséges intelligencia használata.

Az automatizált fegyverrendszerek és vezetési rendszerek alkalmazásának egy működő példája az izraeli Vaskupola („Iron Dome”) rendszer. Ez nagyon leegyszerűsítve egy védelmi célból épült rendszer, amely az Izrael felé tartó lövedékeket – rakétákat, gránátokat, aknagránátokat – érzékelve kiszámítja azok pályáját, és ha lakott területeket veszélyeztetnek, akkor elhárító rakétákkal megsemmisíti azokat. A rendszer alapvetően teljesen automatizált, a vezérlését végző mesterséges intelligencia alapú rendszer képes az előre beprogramozott veszélyekre megfelelően reagálni. A rendszer persze nem tökéletes, és a szemben álló felek folyamatosan próbálnak új megoldásokat találni a védelem kijátszására. Ettől függetlenül a mesterséges intelligencia különböző felhasználási területeinek katonai alkalmazására a Vaskupola egy hosszabb ideje működő példa.²⁵

A kezdeti tendenciák, amikor is a mesterséges intelligencia kutatásához állami és katonai erőforrásokra volt szükség, mára megváltoztak. Napjainkban a civil szféra által elért eredmények katonai környezetbe való átültetése vált jellemzővé. Nonprofit, illetve üzleti alapon működő vállalatok egyaránt dolgoznak különböző mesterséges-intelligencia-megoldásokon, ezek közül a legismertebb talán az OpenAI. Az OpenAI célja egy általános célú mesterséges intelligencia létrehozása, amelynek működése megkülönböztethetetlen az emberi agy működésétől.²⁶ Az OpenAI legismertebb, 2022 végén bemutatott terméke a ChatGPT egy beszélgetések lefolytatására képes automata, amely képes összefüggő társalgásra. A rendszer egy hatalmas adatbázist elemez ki gépi tanuló algoritmusok felhasználásával, és ebből meríti az információit, illetve alakítja a válaszait a beszélgetés irányának megfelelően. A ChatGPT megjelenése mintegy sokként hatott a világra, egyesek a mesterséges intelligencia túlzott térnyerésétől és munkahelyek megszűnésétől, mások a gépek önálló életre kelésétől

²² Például a DART és a JADE rendszerek, bővebben lásd BRANCH 2018: 26–28. és NILSSON 2010: 373.

²³ Többek között pl. a CADET, ICCES és APF rendszerek, bővebben lásd HAWKINS-KOTT 2022 és KASE et al. 2022.

²⁴ DEAR 2019: 19.

²⁵ VAN DER MERWE 2021.

²⁶ Hivatalos OpenAI honlap blog.

tartanak. Bár a ChatGPT eredményei látványosak, a mögötte levő technikai megoldások korántsem annyira szofisztikáltak, hogy önálló gondolkodásra legyen képes. Kritikusai szerint az egész rendszer egy automatikus szövegkiegészítőhöz hasonlatos, amely hatalmas adatbázist és fejlett keresést valósít meg, így igazából csak egy zsákutcát jelent az önállóan gondolkodni képes mesterséges intelligenciához vezető úton.²⁷

A mesterséges intelligencia katonai alkalmazása tehát sokrétű: az adatok feldolgozása, a döntések előkészítése és kidolgozása, valamint különböző rendeltetésű eszközök vezérlése terén is alkalmazzák. Ezeket a feladatokat hatékonyan és gyorsan tudja végrehajtani, egyes esetekben akár az emberi életek kockáztatása nélkül is. Mindazonáltal sok előnye ellenére a mesterséges intelligencia számos buktatót rejt magában, és még nincs egyértelmű nemzetközi szabályozása sem. A különböző nemzeti és államszövetségi szabályozások fontosnak tartják a mesterséges intelligencia biztonságos, felelős és etikus használatát, átlátható fejlesztését, ugyanakkor nincs konszenzus arra vonatkozóan, hogy ezeket hogyan kellene elérni.²⁸

A küldetésorientált vezetés átalakulása

A küldetésorientált vezetés nem modern kori találmány, a gondolatisága ösztönösen, már igen korai időktől fogva jelen lehetett a hadviselés történetében, míg intézményesített formában a 19. század végétől, de legkésőbb a 20. század első felétől létezik. Ez a vezetési filozófia meghatároz bizonyos elveket, amelyeket követve a katonai szervezet hatékonyan vezethető. Az elvek alkalmazását azonban befolyásolják a lehetőségek, amelyek a folyamatosan fejlődő technikai eszközöknek köszönhetően egyre szélesednek. A korábbiakban bemutattam, hogy a küldetésorientált vezetés kulcsfontosságú elemei az *előljáró tiszta és érthető szándéka, az alárendeltek és előljárók közötti kölcsönös megértés és kétirányú bizalom megléte, az időben meghozott megfelelő döntések, illetve a decentralizált végrehajtás*. A mesterséges intelligencia megjelenése mindegyik tényezőre hatással lehet.

A küldetésorientált vezetés alkalmazásának egyik alapvető célja az, hogy biztosítsa az alárendelteknek a cselekvés lehetőségét akkor is, amikor elvesztik a kapcsolatot az előljárójukkal, illetve a számukra meghatározott feladat végrehajtása nem hatékony, de más módszerrel, a rendelkezésre álló erőforrások eltérő felhasználásával elérhető az előljáró célkitűzése. A modern eszközökkel támogatott döntéshozatal azonban olyan sebességet és komplexitást érhet el, amelyekre csak megfelelő méretű és megfelelően képzett törzsek lehetnek képesek. Az alacsonyabb szintű parancsnok rendelkezésére nem állhat megfelelő méretű és technikai feltételekkel rendelkező törzs, sőt lehetséges, hogy törzse sincs. Ennek következtében az információhiányos környezetben meghozott döntések bár időben megtörténhetnek, de a műveleti környezet megfelelő szintű ismerete nélkül, hibás feltételezéseken alapulva akár végzetesek is lehetnek. Az előre kidolgozott tervektől eltérésre kényszerített döntéshozók a saját, korlátozott tapasztalataikhoz vagy a szabályzatok sematikus megoldásaihoz nyúlva leszűkíthetik

²⁷ CHOMSKY 2023.

²⁸ SHAPIRO–COTA 2023.

saját lehetőségeiket. A számítógépek és mesterségesintelligencia-megoldások által felgyorsított döntési környezetben az szerez előnyt, aki gyorsabban hoz megalapozott döntéseket, így egyfajta fegyverkezési verseny indulhat el a jobb döntéstámogató rendszerek, illetve a stabilabb, gyorsabb kommunikáció kialakítását célozva. Ennek a döntéscentrikus hadviselési formának a célja a küldetésorientált vezetés hatékonyabbá tétele olyan vezetési rendszer létrehozásával, amelyben az emberek döntenek és vezetnek, de a sebesség fenntartása miatt a mesterséges intelligencia irányít.²⁹

Az egyik, az Amerikai Egyesült Államok fegyveres erői által finanszírozott kutatás az úgynevezett „mozaik hadviselés” koncepcióját vizionálja: az emberi vezetés által hozott elhatározáshoz egy mesterséges intelligencia alapú vezetési rendszer rendel hozzá a rendelkezésre állók közül a megfelelő erőforrásokat, és osztja szét a feladatokat. A rendelkezésre álló erőforrások lehetnek hagyományos, katonák által feltöltött kötelékek, működtetett eszközök, de ugyanígy megjelenhetnek automatizált, akár mesterséges intelligencia által működtetett fegyver- vagy szenzorrendszerek.³⁰ Ebben az esetben az embereknek és a gépeknek képesnek kell lennie együtt dolgozni a legkülönbözőbb összetételben és körülmények között úgy, hogy a döntést bár ember hozza, de a feladatokat egy gép osztja el. Az a lehetőség, hogy a feladatok elosztását, alkalmi kötelékek kialakítását egy mesterséges intelligencia végezheti, felveti azt a kérdést, hogy kialakítható-e a szükséges bizalom az ember és az irányító gép között? Minden esetben megértheti-e az ember a gép által közvetített szándékot? Vajon, ha a mesterséges intelligencia által szabott feladatot nem lehet az adott körülmények között teljesíteni, akkor a küldetésorientált elveket alkalmazó, a kezdeményezést megragadó és cselekvő alárendelt parancsnok tevékenységeinek hatásával képes lesz-e időben számolni a feladatokat felügyelő-elosztó mesterséges intelligencia?

A mozaik hadviselés elméleti koncepciójának gyakorlati megvalósítása harcászati szinten már folyamatban van: a jelenleg Ukrajnában folyó konfliktus kiváló teret nyújt a különböző haditechnikai fejlesztések tesztelésére, új technológiák kipróbálására. Nem feltétlenül szükséges az, hogy a mesterséges intelligencia a hadviselő feleknél legyen, alkalmazása anélkül is megoldható. Az Amerikai Egyesült Államok védelmi minisztériuma számos céggel van együttműködésben, amelyek a rendelkezésre álló műholdfelvételek elemzését végzik mesterséges intelligencia segítségével, és így számos, emberi erővel kinyerhető, vagy éppen kinyerhetetlen információkat szolgáltatnak, többek között a csapatmozgásokról, a műveletek előkészületeiről, a veszteségek értékeléséről. Ezek közül az információk közül néhányat szinte valós időben meg is osztanak az ukránokkal. Ez komoly segítséget jelent a műveletek tervezésében és vezetésében, mivel olyan előnyhöz juttathatják azt, aki időben fel tudja dolgozni és ki tudja használni a megfelelő információkat, amilyen még nem fordult elő a háborúk történetében.³¹

A védelmi iparral szoros együttműködésben levő amerikai techcégek közül több is nyíltan együttműködik az ukrán fegyveres erőkkal. A Palantir Technologies, az egyik legnagyobb szereplő a piacon több olyan eszközt is a rendelkezésükre bocsát, amellyel teljesen megreformálják a harctéri vezetést. A Palantir különböző megoldásai képesek nagy mennyiségű információ kinyerésére katonai és civil hasznosítású érzékelőkből,

²⁹ CLARK-PAT-SCHRAMM 2020: v-vi.

³⁰ CLARK-PAT-SCHRAMM 2020: 35-40.

³¹ FONTES-KAMMINGA 2023.

ezek adatai alapján egy komplex képet összeállítani, amelyeket titkosított csatornán továbbítva szinte valós időben tudnak a felsőbb döntéshozók, illetve az alsóbb szintű végrehajtók elérhetővé tenni. Az ukrán harcmezőkön célkezelés rendszerének forradalma zajlik: mesterséges intelligenciát alkalmazó számítógépek derítik fel és értékelik a célokat, illetve tesznek javaslatot arra, hogyan lehet azokat a leghatékonyabb módon megsemmisíteni. A javaslat történhet emberi szakértők alkalmazásával, vagy anélkül is.³²

A küldetésorientált vezetés alapelveit látszólag nem rombolja le a mesterséges intelligencia ilyen jellegű alkalmazása. Az előjáró szándéka tisztán és érthetően közvetíthető elektronikus úton, a valós idejű helyzetképnek köszönhetően nagyobb eséllyel valósul meg a kölcsönös megértés, a titkosított kommunikációnak és a megalapozott döntésnek köszönhetően erősödhet a bizalom. A decentralizált végrehajtás elve azonban csorbulhat akkor, ha a felsőbb szint az azonnali kommunikációs lehetőségeivel felülbírálja az alsóbb szinteket, illetve ha gyors egymásutánban változtatja-pontosítja az elhatározást. Ebben az esetben az alsóbb vezetési szint egy önálló, kezdeményező entitásból pusztán végrehajtó-felügyelő szintre degradálódik.

A NATO különösen fontos területként kezeli a mesterséges intelligencia kérdését. Egy az adatkezelésért és mesterségesintelligencia-irányelvekért felelős szakértő szerint már nemcsak a jövőbeli, hanem a jelenlegi konfliktusok kimenetele is a harctéren alkalmazott mesterséges intelligencia alapú megoldások sebességén és hatékonyságán fog múlni.³³

A jelenleg rendelkezésre álló vezetési rendszerekben belátható időn belül változás fog beállni, azaz a technikai fejlesztések következtében a feladatok továbbítása várhatóan gyorsabb és hatékonyabb lesz, kevesebb időre lesz szükség a döntéshozatalhoz. Mindez párosul azzal, hogy a technológia fejlődésével egyre olcsóbbá és elérhetőbbé válik, a fejlesztése is egyre több szereplő számára válik hozzáférhetővé. A küldetésorientált vezetés a maga modern távközlési korszakot megelőzően kialakult alapvetéseivel és a mesterséges intelligencia alapú rendszerek a maguk még teljesen ki nem ismert potenciáljukkal két korszak találkozását jelentik. Véleményem szerint valaminek változnia kell ahhoz, hogy a kettő hatékonyan működhessen együtt: vagy a küldetésorientált vezetés filozófiáját kell a gépekkel való együttműködéshez igazítani, vagy a mesterséges intelligenciát alkalmazó rendszereket kell úgy kialakítani, hogy teljesen megfeleljenek a követelményeknek. Előbbi esetben a fő probléma a megértés és bizalom elérésének kérdése lehet, amely újszerű kiképzési és felkészítési módszerekkel kezelhető lehet. Az utóbbi esetben a mesterséges intelligencia programozása és tanítása során szükséges olyan szintű etikai szabályozás és fejlesztési transzparencia, amely a hiányzó szabványok miatt a jelenlegi rendszerekben még nem található meg.

A mesterséges intelligencia segítségével működő döntéstámogató rendszerek más veszélyt is hordoznak magukban, mint pusztán a meg nem értés és az ember-gép közös feladatvégrehajtás nehézsége. Ahogy fentebb már utaltam rá, a témérdek beérkező információ, a rendszerbe kötött harctéri rendszerek olyan valós idejű, szinte tökéletes helyzetképet alakíthatnak ki, amelynek birtokában a felsőbb vezetők ellenállhatatlan

³² IGNATIUS 2022.

³³ MCGEE-ABE 2022.

készítést érezhetnek a mikromenedzselésre, azaz az alárendeltjeik alárendeltjeinek, vagy még alacsonyabb szintű kötelékek, esetlegesen egyes harcosok „kézi vezérlésére”, megkerülve azok közvetlen előljáróit. A jövőt kutató koncepciók az elkövetkező idők műveleti környezetében a saját erőket egy hatalmas kommunikációs hálózatban összekötött kötelékek és eszközök rendszereként képzelik el. Egy ilyen teljesen összekötött rendszerben sokkal egyszerűbb lesz „átnyúlni” a parancsnokokon, és közvetlen utasításokkal manipulálni az adott elemeket, akár csak egy hatalmas sakktáblán. A technikai vívmányok ennek feltételét megteremtik, viszont ennek bekövetkezése esetén már nem beszélhetünk küldetésorientált vezetésről, sőt igazából parancsorientált vezetésről sem, hiszen ebben az esetben a teljes helyzetképpel rendelkező vezető figyelmen kívül hagyhatja a vezetési struktúrát. Ez hatalmas veszélyeket rejt magában és mindenképpen kerülendő, viszont ha a nyomás alatt levő felsőbb szintű vezetőnek lehetősége nyílik az azonnali beavatkozásra – és ezáltal az előnyszerzésre –, akkor valószínűleg meg is fogja tenni, mint ahogy azt történelmi példák is mutatják.³⁴

Ezektől függetlenül is előfordulhat, hogy a küldetésorientált vezetési filozófia háttérbe szorul, és feláldozzák a sebesség és a hatékonyság oltárán. Ez egy történelmi hagyományok alapján kidolgozott és a hatékonyak bizonyult módszerek folyamatos integrálásával fejlesztett megközelítés, amely más technológiai realitások világában született és fejlődött. Amennyiben egyre több autonóm rendszer és egyre kevesebb ember alkotja a hadseregeket, akkor nem feltétlenül a küldetésorientált vezetés lesz a fő vezetési eljárás, legalábbis nem jelenlegi formájában.

A mesterséges intelligencia kutatásának és katonai fejlesztésének egyik legvalószínűbb következő állomása az lesz, hogy a piacon jelenleg is megtalálható rendszerek integrálásával vagy másolásával egy olyan vezetés-irányítási automatizálást megvalósító rendszer fog születni, amely a küldetésorientált vezetés alapelveinek megvalósulását nem befolyásolja alapjaiban. Mindazonáltal ahhoz, hogy ennek a perspektivikus rendszernek az alkalmazása sikeres legyen, az emberi résztvevőknek elfogadónak és nyíltnak, a mesterséges intelligencia alapú rendszereknek pedig megmagyarázhatóan működőknek és ellenőrizhetőeknek kell lenniük. Az Amerikai Egyesült Államok fegyveres erői, illetve a NATO által adaptált multitér műveletek megközelítés olyan szintű helyzetismeretet és döntési sebességet kívánnak, amelynek eléréséhez egy hasonló, mesterséges intelligencia alapon működő döntéstámogató rendszer jelenléte elengedhetetlen.³⁵

Fontos azonban megjegyezni azt, hogy a jelenlegi nagy teljesítményű és hatékonyságú mesterséges intelligencia alapú rendszerek rendkívül erőforrás-igényesek, azaz nagy számítási teljesítményt és tárhelyet igényelnek, amelyek biztosítása kisebb parancsnokságokon nem költséghatékony, és nem feltétlenül lehetséges a jelenlegi technológiai színvonalon. Emiatt kulcsfontosságú a stabil, titkosított adatkapcsolat, amely bár elméletileg létezik, a gyakorlatban a történelem során a legtöbb titkos kommunikációt sikerült feltörni. Az adatok továbbításának zavarása is fennakadást okozhat. Új forradalmat hozhat azonban a hatékony, kis méretű kvantumszámítógépek

³⁴ PAYNE 2015.

³⁵ SCOTT-MICHELL 2022: 74–76, 80–82.

megjelenése, ami a mesterséges intelligenciával kombinálva alapjaiban rengetheti majd meg a ma ismert világunkat.

Összegzés

A küldetésorientált vezetés a NATO és Magyarország fegyveres erőinek alapvető vezetési filozófiája, amely a 19. században gyökerező elvek 20. században történt többszöri megújításának gyümölcse. A küldetésorientált vezetési filozófia leírása és meghatározása országonként változhat, de a lényege mindenhol ugyanaz: az alárendelt felhatalmazást kap, hogy a parancsnok szándékában meghatározott cél elérése érdekében, a megadott keretek között a rendelkezésére álló erőforrások leghatékonyabb alkalmazásáról önállóan döntsön. Extrém esetben teljesen eltérő feladatokat hajthat végre, mint amelyeket az előjáró számára meghatározott. Ez akkor lehetséges, ha valamilyen okokból kifolyólag azok nem végrehajthatók, vagy olyan lehetőség nyílt, amely új utakat nyitott az előjáró céljának eléréséhez. A küldetésorientált vezetési filozófia alapfeltételei a felek közötti kölcsönös megértés és bizalom, amelyek lehetővé teszik a gyors döntések meghozatalát, illetve a hatékony decentralizált végrehajtást.

A mesterséges intelligencia katonai alkalmazása és kutatása megközelítőleg már 70 évre nyúlik vissza, ezen időszak alatt számos innováció született, de eddig még egyik sem váltotta be azt a reményt, hogy a mesterséges intelligencia képes lesz emberi módon gondolkodni és cselekedni, viszont egyre inkább képesek ezt tenni az emberi döntések mintáit felhasználva. Ennek megvalósulása jelenlegi ismereteink szerint még mindig távoli kilátás. A civil szféra egyre fejlettebb és hatékonyabb megoldásai utat találnak a katonai rendszerekbe is, így egyre fejlettebb mesterséges intelligencia alapú rendszerek állnak rendelkezésre az eszközök vezérléséhez, illetve a döntések támogatásához.

A mesterséges intelligenciát alkalmazó automata fegyverrendszerek alapvető befolyással lehetnek majd a küldetésorientált vezetésre olyan szempontból, hogy a szükséges bizalom eléréséhez több időre és tapasztalatra lehet szükség. Az innovatív alkalmazási koncepciók, mint például a multitérműveletek eredményeit is figyelembe vevő mozaik hadviselés, olyan mesterséges intelligenciát alkalmazó rendszereket vizionálnak, amelyek képesek lesznek az egyszemélyi parancsnok szándékának és elhatározásának megfelelően elosztani a feladatokat az emberek és a gépek között, attól függően, hogy ki van optimálisabb helyzetben a megfelelő hatás kiváltásához. Ez a lehetőség a kölcsönös megértés és a bizalom kérdését tovább feszegeti.

A kutatásom során azt a megállapítást tettem, hogy a mesterséges intelligencia növekvő mérvű alkalmazása elkerülhetetlen a jövő hadviselésében, hiszen ez az egyik alapfeltétele annak, hogy az ellenfélhez képest döntési előnyben maradjunk. Aki döntési előnyben van, az kényszerítheti rá akaratát a másikra, tarthatja meg a kezdeményezést. Ahhoz viszont, hogy a perspektivikus, fejlesztés alatt álló mesterséges intelligencia alapú döntéstámogató vagy vezetési rendszerek hatékonyan alkalmazhatók legyenek, egyrészt a jogi és etikai szabályzó rendszer alapos kimunkálására, másrészt pedig a technikai megoldások finomítására, újabb technikai innovációk kutatására van szükség.

A fentiek alapján megállapítottam, hogy a küldetésorientált vezetés alapvető elveit a mesterséges intelligencia nem változtatja meg, ezek ugyanúgy érvényesülnek egy vegyes ember-gép kapcsolatrendszerben is, azonban azok megvalósításához más jellegű, a modern technikai fejlesztésekhez illeszkedő felkészítésekre, illetve a mesterséges intelligencia korlátok közé szorítására lehet szükség. A gépesítés és a mesterséges intelligencia fejlesztésének még magasabb fokát elérve előfordulhat, hogy ember már csak mint döntéshozó szerepel egy katonai műveletben, és a harcot önműködő gépek vívják majd meg. Ebben az esetben a küldetésorientált vezetés mint olyan átalakul, az algoritmikusan beépített kölcsönös megértés és bizalom nem lesznek többé tényezők. Addig a talán nem is olyan távoli jövőben levő pontig viszont szükséges a küldetésorientált vezetés további fejlesztése, illetve kulcsfontosságú a személyi állomány ilyen irányú felkészítése.

Irodalomjegyzék

- ADP 6-0 *Mission Command* (2019). Washington, D.C.: Department of the Army.
- AJP-01 *Allied Joint Doctrine* (2022). Brussels: NATO Standardization Office.
- AJP-3.2 *Allied Joint Doctrine for Land Operations* (2022). Brussels: NATO Standardization Office.
- Ált/219. *Magyar Honvédség Szárazföldi Műveletek Doktrína* (2015). Budapest: Magyar Honvédség.
- Ált/44. *Magyar Honvédség összhaderőnemi doktrína 4. kiadás* (2018). Budapest: Magyar Honvédség.
- ATP-3.2.2. *Command and Control of Allied Land Forces* (2016). Brussels: NATO Standardization Office.
- BRANCH, William A. (2018): *Artificial Intelligence and Operational-Level Planning: An Emergent Convergence*. Diplomamunka. School of Advanced Military Studies.
- CHOMSKY, Noam (2023): The False Promise of ChatGPT. *The New York Times*, 2023. március 8. Online: www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chat-gpt-ai.html
- CLARK, Bryan – PATT, Dan – SCHRAMM, Harrison (2020): *Mosaic Warfare*. Washington, D.C.: Center for Strategic and Budgetary Assessments.
- CZEGLÉDI Mihály (2015): A küldetésorientált vezetés kialakulása. *Hadtudományi Szemle*, 8(3), 89–100.
- CZEGLÉDI Mihály (2021): A küldetésorientált vezetési szemlélet kialakulását befolyásoló tényezők. *Honvédségi Szemle*, 149(1), 75–88. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.1.6>
- DEAR, Keith (2019): Artificial Intelligence and Decision-Making. *The RUSI Journal*, 164(5–6), 18–25. Online: <https://doi.org/10.1080/03071847.2019.1693801>
- FONTES, Robin – KAMMINGA, Jorrit (2023): Ukraine a Living Lab for Warfare. *National Defense Magazine*, 2023. március 24. Online: www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/3/24/ukraine-a-living-lab-for-ai-warfare
- HAWKINS, Thom – KOTT, Alexander (2022): Beyond the Hype: Why We're Closer to AI-Enabled Mission Command than You Think. *Modern War Institute*, 2022. április

5. Online: <https://mwi.usma.edu/beyond-the-hype-why-were-closer-to-ai-enabled-mission-command-than-you-think/>
- HERRERA, Ricardo A. (2022): History, Mission Command, and the Auftragstaktik Infatuation. *Military Review*, 102(4), 53–66.
- Hivatalos OpenAI honlap blog. Online: <https://openai.com/blog/planning-for-agi-and-beyond>
- IGNATIUS, David (2022): How the Algorithm Tipped the Balance in Ukraine. *The Washington Post*, 2022. december 19. Online: www.washingtonpost.com/opinions/2022/12/19/palantir-algorithm-data-ukraine-war/
- KASE, Sue E. et al. (2022): The Future of Collaborative Human-Artificial Intelligence Decision-Making for Mission Planning. *Frontiers in Psychology*, 13. Online: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.850628>
- KRAJNC Zoltán – JOBBÁGY Zoltán – FAZEKAS Ferenc (2021): Az átfogó művelettervezés kihívásai a multitér műveletek és a mesterséges intelligencia alkalmazásának tükrében. *Hadtudomány*, 31 (4). 3–26. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2021.31.4.3>
- LIPPAI Péter (2009): A küldetésorientált vezetés lehetőségei és korlátai. *Seregszemle*, 7(2), 30–44.
- MCGEE-ABE, Jason (2022): NATO: Future Conflicts May Be Won or Lost by AI. *Tech Informed*, 2022. július 1. Online: <https://techinformed.com/nato-future-conflicts-may-be-won-or-lost-by-ai/>
- NÉGYESI Imre (2021): A mesterséges intelligencia felhasználásának társadalmi kérdései. *Honvédségi Szemle*, 149(1), 133–144. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.1.10>
- NILSSON, Nils J. (2010): *Quest for AI*. New York: Cambridge University Press.
- PAYNE, Kenneth (2015): Artificial Intelligence versus Mission Command. *Defence in-Depth*, 2015. november 25. Online: <https://defenceindepth.co/2015/11/25/artificial-intelligence-versus-mission-command/>
- PORKOLÁB Imre (2019): Szervezeti adaptáció a Magyar Honvédségben: Küldetésalapú Vezetés 2.0 a digitális transzformáció korában. *Honvédségi Szemle*, 147(1), 3–12.
- SCOTT, Benjamin – MICHELL, André (2022): Enhancing Situational Understanding through Integration of Artificial Intelligence in Tactical Headquarters. *Military Review*, 102(6), 74–83.
- SHAPIRO, Jordan – COTA, Jillian (2023): A New Overview of Global AI Regulation, and What's Next. *Progressive Policy*, 2023. március 8. Online: www.progressivepolicy.org/blogs/an-overview-and-of-global-ai-regulation-and-whats-next
- VAN DER MERWE, Joanna (2021): Iron Dome Shows AI's Risks and Rewards. *CEPA*, 2021. június 1. Online: <https://cepa.org/article/iron-dome-shows-ais-risks-and-rewards/>

Füleki Réka¹

A tisztavatás hagyománya Magyarországon

The Tradition of Inauguration of Military Officers in Hungary

Absztrakt

A történelem során megannyi magyarságszimbólum alakult ki, amelyek egyértelműen ki nem nyilatkoztatott módon egyesítik a nemzetet. Számos nemzeti szimbólum és jelkép a Magyar Honvédség kötelékében szolgáló katonák életében erősebb kapcsolattal rendelkezik, mint amit ezek az átlagember számára jelenthetnek, hiszen a katonai (tiszt) eskü letételekor saját igényeiket háttérbe szorítva a haza védelmére esküdnek fel.

Tanulmányomban a tisztképzés, valamint a Magyar Honvédség talán legkiemelkedőbbnek mondható momentumának, a tisztavatásnak a jelkép- és szimbólumrendszerét vizsgálom meg. A magasztos eseményt az emlékezet, a hagyományok, a jelképek, valamint a protokolláris elemek vizsgálatán keresztül kívánom bemutatni annak érdekében, hogy megpróbáljam megfejtetni, mivel járul hozzá a katonai hivatás értéktartalmához.

Kulcsszavak: tisztavatás, Ludovika, hagyományok, kulturális emlékezet, katonai jelképek

Abstract

Throughout history, many Hungarian symbols have emerged that unite the nation in ways that are not clearly stated. Many national symbols and emblems have a stronger hold on the lives of soldiers serving in the Hungarian Defence Forces than they

¹ PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: reka.fuleki.91@gmail.com

might have on the average person, as they swear an oath to defend their homeland by pushing their own demands into the background when taking a military (officer) oath. In my study, I examine the system of symbols of military officer training and perhaps the most prominent moment of the Hungarian Defence Forces, the inauguration. I intend to present the sublime event through an examination of memory, traditions, symbols, and protocol elements in order to try to decipher what contributes to the value of the military profession.

Keywords: inauguration, Ludovika, traditions, cultural memory, military symbols

Jelképek, emlékezés, tisztavatás

Számos jelkép és szimbólum szorosan kötődik mindennapjainkhoz; meghatározzák nem csupán személyes, de nemzeti identitásunkat, szociális és kulturális emlékezetünket. A minket körülvevő jelek, nemzeti szimbólumok állandó jelenléte szociális hatással van a kollektív nemzeti identitás és egység érzetének erősítése tekintetében. A német származású egyiptológus, Jan Assmann kulturális emlékezettel foglalkozó művében úgy fogalmazott, hogy „minden kollektív struktúra alapelve az ismétlés”.²

Assmann megállapítását alapul véve kinyilatkoztathatjuk, hogy az immáron 144. éve íródó magyarországi tisztképzés meghatározó, szokásjellegű szimbolikus jelentőségű eseménye, a katonai hivatás tényleges kezdetét jelentő tisztavatás, más néven kibocsátó ünnepség a katonai identitás egyik fundamentális eleme.

A történelem alakulása során a katona mindig egy cél, egy közös akarat, egy nemzet érdekeit szem előtt tartva harcolt, esküjében a haza védelmére kötelezte el magát. Ez a feltétel nélküli elköteleződés nem csupán érzelmi síkon nyilvánul meg: látható a szakavatatlan, civil szempár számára is, hiszen alakias megnyilvánulási formát is ölt, amelynek egyik kiemelkedő ünnepi eseménye a tisztavatás. A magyar tisztképzés látványos ünnepsége tekinthető egyfajta szertartásként, amely

„bizonyos ünnepélyes cselekményeknél megtartandó alakiságoknak összessége. A Sz. [szolgálat – F.R.] az államjog s a nemzetközi jog terén s a fejedelmi udvaroknál nagy szerepet játszik, habár jelentősége a múlt időkhöz képest csökkent. A közSz.-okban részvevő katonaságnak Sz.-i tekintetben való vezetése a térparancsnokságokat illeti meg. [...] A szertartások módjait a szolgálati szabályzat írja elő”.³

A szertartás egyfajta beavatás, egy tanulási folyamatnak a lezárása, a vizsgált témában a tisztjelölt tisztté, a Magyar Honvédség teljes értékű tagjává válását jelenti. A kibocsátóünnepség alkalmával megjelennek állami, nemzeti jelképeink, a magyarság szimbólumai, amelyek a társadalom nemzetépítési és identitásépítési mechanizmusát aktiválják, a kulturális és kollektív emlékezést mint érzelmi katalizátorként szolgáló eszközt segítségül hívva. A tisztavatáson megjelenő jelképek a kultúra építőköveit alkotó azon értékek összessége, amelyek a társadalmi normák és szabályzók által

² ASSMANN 2018: 17.

³ Szertartás szócikk: https://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/revai17_2.pdf

elfogadott alapelvek. „Érvényesülésüket szolgálják a normák, tudatosítását (többek között) az ünnepek, példaképek állítása, megőrzését a szokásjellegű szimbolikus cselekvések és szimbólumrendszerek világa, átörökítését a fennálló intézményeken belüli és az azon kívüli szférák »értékkövető« csatornáin.”⁴ Szertartásos jellegét tekintve a tisztavatás kettős rendeltetésű esemény. Mindenekelőtt a tisztjelöltek életszakaszának lezárásaként, a Magyar Honvédség hivatásos állományának testületébe való belépést, integrálódást jelenti, másrészt a magyar társadalom értékrendszerére, kulturális emlékezetére alapozva a nemzeti identitástudat erősítésére szolgál, egységesítő szereppel felruházott esemény.

Tisztavatás a Ludovika Akadémián, illetve a ceremónia rendjében tapasztalható módosulások az évek alatt

A 18. század végi nemesi reformelképzelések egyik jelentős célkitűzésévé vált a magyar tisztképzés életre hívása, amelynek eredményeképpen megszületett a gondolat az önálló magyar tisztképzés megalapításáról. Ezáltal nem csupán a nemzeti önállóság megvalósulása válhatott lehetővé, de azzal az elképzeléssel is felruházták, hogy a nemesi ifjak számára a katonai pályán való előre jutáshoz, hadi szolgálatra kiképzésre is biztosítottá váltak a szükséges feltételek.⁵

Az önálló katonai iskola létrehozása első ízben az 1790/91. évi országgyűlésen került napirendre, majd a francia háború miatti veszteségek okán az 1807. évi országgyűlésen ismét tárgyalták a katonai akadémia felállításának szükségességét.⁶ A következő évben továbbra is aktuális maradt a nemzeti katonai oktatás kérdésköre, amelyről az 1808. évi 7. törvénycikkben rendelkeztek a Ludovika Akadémia megalapításáról. Lehetővé vált nemcsak a jelenre, de a jövőre irányozva is egy olyan katonai intézmény létrehozása, amely nemcsak erővel, de a tudománnyal is a hazát szolgálja, s „Ő szent felsége iránti hódolatuk és honszerelmők érzelmeitől indítatva, önkéntes ajánlataikból jelentékeny alapot gyűjtöttek össze, melyből az országban nemzeti katonai akadémiát állítani és a hadi tudományokat fejleszteni lehessen”.⁷

A Ludovika Akadémia a 19. század végén meg is kezdte működését; a 14-16 éves ifjak négy éven át tartó, széles spektrumon megvalósuló oktatása és nevelése kibocsátóünnepséggel zárult. Az első tisztavatásra 1887. augusztus 20-án került sor, amely az azt megelőző este a tiszti kar részvételével, búcsúestélylyel vette kezdetét. Az első tisztavatás lefolyásának rendje az alábbiak szerint zajlott:⁸

- avatási jegyzőkönyv felolvasása;
- 08:00 – istentisztelet;
- sorakozó az Akadémia előtt;
- honvédeskü felolvasása;
- díszmenet;

⁴ KANYÓ 2021: 117.

⁵ 1792. évi IX. törvénycikk.

⁶ CSIKÁNY 2008.

⁷ 1808. évi VII. törvénycikk.

⁸ RADA 1998: I. kötet, 70.

- új rendfokozatnak megfelelő egyenruhák felöltése;
- díszbéd.

Amint az a rövid ütemtervből is látszik, e korszakban a kibocsátóünnepség maga is katonás, a lényegi elemekre szorítkozik, velős tartalma révén magyarázatot nem igényel. Egy gondolat erejéig viszont mindenképp érdemesnek tartom megemlíteni a tisztavatás előestéjén tartott díszvacsorát, amelyen a tiszti kar állománya is részt vett. A fegyveres testületbe való integrálás szempontjából ezt a programpontot tekinthetjük egy igen fontos mozzanatnak, hiszen függetlenül attól, hogy a növendékek még a tisztavatás ceremóniája előtt álltak, talán első ízben érezhették magukat a hadsereg teljes jogú tagjának.

A következő években újabb elemekkel, valamint kisebb módosulásokkal ment végbe a kibocsátóünnepség. Az eseményt az uralkodó, I. Ferenc József király születésnapjához igazították, ily módon jelezvén a tiszteletet és hűséget az uralkodó személye iránt, aminek okán a fiatal tisztek felavatására augusztus 18-án került sor. 1888-tól a III. és IV. évfolyamos növendékeket kivezényelték a Vérmezőre, ahol részt vettek a tábori istentiszteleten, valamint a díszmeneten is.⁹

A tisztavatás körülményeiben bekövetkezett jelentősebb változást a Monarchiától való függetlenedés hozta, ekkor érthető módon szakítottak az augusztus 18-i nappal. A ceremónia 1920-tól az augusztus 20-ai Szent István napi ünnepi eseménysorozattal fonódott össze, ezzel is adózva államalapító Szent István emlékének. A tisztavatás időpontját a kialakult hagyománynak megfelelően igyekeztek betartani és tiszteletben tartani, bár a két világháború közti időszak eseményei vagy előre nem látott alakulásai okán előfordult, hogy más időpontban kellett hogy megtartsák.

A 19. századi lefolyásrendhez képest, a *Pesti Hírlap* 1927. augusztus 23-ai lapszámában közölt hír és tudósítás tartalmát alapul véve megállapíthatjuk, hogy a kibocsátóünnepség kezdeti katonás, puritán forgatókönyve jelentősen hosszabb lett, számos protokolláris elemmel bővült. A fellelhető források alapján a hagyományos Szent István napi tisztavatás – a Ludovika Akadémia parkjában, 07:00 kezdettel – forgatókönyve a következők szerint tevődött össze:

Ludovika tisztavatás:

- kinevezések kihirdetése a Ludovika díszteremben;
- hálaadó istentisztelet – a tábori lelkész áldást mond az avatandó tisztekre;
- alapítványi jutalom átadása a rangidős hadnagyok számára;
- felsorakoznak az akadémikusi alakulatok, az avatandó hadnagyok, a tiszti- és tanári kar;
- kürtszó és Himnusz;
- Horthy Miklós kormányzó és kísérete érkezése;
- a kormányzó díszelgéssel való fogadása, díszszemle;
- a kormányzó fogadása;
- „*Pihenj!*”;
- az akadémia katolikus lelkésze beszél;
- az akadémia protestáns lelkésze szól;

⁹ RADA 1998: I. kötet, 71.

- az akadémia parancsnoka mond beszédet;
- „Vigyázz!”;
- új hadnagyok eskütétele;
- a rangidős búcsúbeszéde;
- frissen avatott hadnagyok kardot rántanak: „*A hazáért mindhalálig!*” (Egy időben: „*Istennel a nemzetért, a hazáért, a Nagy-Magyarországért!*”);
- a kormányzó beszéde;
- tisztelgés és kézfogás (a kormányzó és az újonnan avatott hadnagyok szónoka);
- akadémikus századok díszmenete.¹⁰

Az avatások ceremóniarendje évről évre hasonlóan alakult, csupán két nagyobb változás figyelhető meg. 1924-től a táborigi mise elmaradt,¹¹ majd pedig 1930-tól, az akadémia alapkövetésének 100. évfordulóját követően a hagyományos tisztavatási forgatókönyv kiegészült az akadémia elvégzését igazoló oklevelek kiosztásával, amely eseményre az istentisztelet előtt került sor.

A kibocsátóünnepség lefolyásának rendjében 1949-ig nagyobb változtatások nem történtek, mindaddig a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia kertjében, a mai Orczy-kertben rendezték meg. Ezt követően a helyszín több ízben is módosult: a Parlament előtt, a Kossuth téren, később a Hősök terén, majd ismét a Kossuth téren esküdtek fel a haza védelmére. Nem csupán a helyszín, de a tisztavatás menete is változott: a Rákosi- és Kádár-korszakban a Himnusz mellett az Internacionáléval egészült ki a program, 1986-tól a történelmi zászlók is helyet kaptak az eseményen, valamint a politikai változásoknak megfelelően az eskü szövege is változott.

A tisztavatás eseménye a 19. századtól napjainkig számos alkalommal módosult az adott politikai változásokra reagálva, ám a fő eszmei eleme, a haza védelmére való felelősség mindig meghatározó és központi eleme maradt. Az eltérő korszakokban tapasztalható politikai irányultság formálta a kibocsátóünnepség során megjelenő szimbólumokat, amelyek a magyarságtudatot, a haza iránti elhivatottságot igyekeztek erősíteni, a kollektív kulturális emlékezetet mint közvetítőeszközt felhasználva.

Állami, nemzeti és katonai jelképek szerepe

A szimbólumok, jelképek kialakulása az emberi létforma megjelenésétől eredeztethető. A jelek és jelképek használata alapvető funkciója szerint személyek, családok, népek, országok egymástól való elkülönítésére és megkülönböztetésére szolgált. A szimbólumok értelmezése kapcsán a kutatók körében azt lehet mondani általános megállapítás, hogy a fizikai megjelenésen túl rejtett, egzakt jelentéstartalommal is rendelkeznek, amelynek értelmezése konkrét módon nem egyértelműsíthető. Továbbá mindenképp egy embercsoporttal azonosítható, valamint üzenete nem kizárólag az értelemhez, hanem az emberhez szól, ezáltal megértése perzeptuális és élményszerű.¹²

¹⁰ Pesti Hírlap. 1927. augusztus 23. Lásd: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1927_08/?pg=525&layout=s

¹¹ BACHÓ-SZINAY 1930: 836.

¹² BRUGGER 2005: 394–395.

Egy nemzet legfontosabb nemzeti jelképének zászlaját tekinthetjük, amely megannyi üzenetet hordoz magában. Színei minden esetben különféle érzelmekhez, pozitív erkölcsi értékekhez köthetők. Egyes nemzetek zászlajában helyet kapott egy növény vagy állat, amely az adott csoportra reflektál. A magyar zászló egyike Magyarország nemzeti jelképeinek, s egyben a Magyar Köztársaság hivatalos állami jelképe is. A trikolór a magyar katonai értéktradíció egyik kiemelkedő eleme, amely hosszú fejlődés során alakult ki, s nyerte el mai napig ismert és használatban levő formáját, kinézetét. Történelmi ismereteink fényében kimondhatjuk, hogy Európában talán egyedülálló a fejlődéstörténete, amelyre tanúbizonyságul szolgál a 23 zászlóból álló történelmi zászlósor, amely a magyar katonai múlt legjellemzőbb zászlótípusait, valamint a magyar hadtörténelem legismertebb korszakait fémjelző zászlókból tevődik össze.

A történelmi zászlósor használatát a 2004. évi CV. törvény – amely a honvédelemről és a Magyar Honvédségről rendelkezik – szabályozza, s kimondja, hogy a kijelölt események alkalmával „katonai tiszteletadással vonulatható fel”.¹³ E jeles alkalmak egyike az augusztus 20-án, az államalapítás és Szent István király napján a Kossuth téren megrendezett tisztavatás. A 32. Nemzeti Honvéd Díszegység a ceremónia rendje, forgatókönyve szerint katonai tiszteletadással felvonja Magyarország lobogóját, a Parlament előtt felsorakoztatja történelmi zászlóinkat.

Az avatandó tisztjelöltek a magyarság egyik nemzeti jelképe, s egyben a Magyar Köztársaság nemzeti jelképe, a három egyenlő szélességű, piros, fehér, zöld, vízszintes sávból álló zászló előtt teszik le honvéd esküjüket. Az eskü szövege¹⁴ reflektál a 19. század romantikus értelmezésére, amely szerint a vörös sáv az erőt, a fehér a hűséget, a zöld szín a reményt hivatott megjeleníteni. A nemzet lobogója, valamint a történelmi zászlósor előtt tett honvéd eskü az alkotmányban megfogalmazott, az ország megővésére irányuló köteleességek megpecsételése, a hivatástudat, a polgári társadalom védelme iránti elköteleződés, a nemzeti egység egyik legkiemelkedőbb jelképe.

A térhasználat szimbolikus szerepének vizsgálata szempontjából mindenképp meg kell említenünk a Kossuth Lajos teret, amely a modern kori tisztavatás helyszínéül szolgál. A „nemzet főtere” jelzővel illelhető tér az Országház épületével egyetemben a magyar államiság egyik szimbolikus helye, kiemelt nemzeti emlékhely. A téren számos emlékmű kapott helyet, s ezáltal a park történelmi korok mementőjeként is szolgál. A katonai hivatástudat és a magyarság értékének szimbolikus szférája. Bodó Julianna és Biró A. Zoltán szimbolikus térhasználatra fókuszáló kutatására támaszkodva a Kossuth tér – mint a tisztavatás helyéül szolgáló épített tér és emlékhely – jelentősége a jelen levő közvetett és közvetlen résztvevők számára egyaránt meghatározó. Az avatásra váró honvéd tisztjelöltek számára a nemzeti, valamint a katonai identitás megidézéséül, a hivatás iránti személyes elköteleződés momentumául szolgál. A meghívott vendégek, a hozzátartozók, az érdeklődő tekintetek számára nemzetépítési aspektusból elengedhetetlen lokáció; a kulturális és kollektív emlékezés, a hagyományok

¹³ 2004. évi CV. törvény.

¹⁴ Honvéd eskü: „Én ... esküszöm, hogy Magyarországot híven szolgálom, hűséges honvéde leszek. Magyarország függetlenségét, az állampolgárok jogait és szabadságát bátran, az Alaptörvény és a törvények betartásával és betartatásával, a rám bízott honvédek és fegyverek erejével, életem árán is megvédem. Előljáróim parancsainak engedelmeskedem, alárendeltjeimet jogaik tiszteletben tartásával vezetem, róluk emberséggel és felelősséggel gondoskodom.”

(Az esküt tevő meggyőződése szerint:)

„Isten engem úgy segítjen!” 2021. évi CXL. törvény, IX. fejezet, 39. és 70. § (6).

továbbadásának biztosít teret. A Kossuth tér és a tisztavatás ceremoniális jellege egyaránt működik kifelé és befelé, egyfajta identitásépítési mechanizmus figyelhető meg, amely adott térben és időben, az esemény ünnepi, ceremoniális mivolta révén a magyarságtudatot, az összetartozást erősíti.¹⁵

A 21. századi tisztavatás protokolláris elemei a katonai ceremónia során

A szimbólumok sokaságával rendelkező magasztos pillanat szabályszerű rendezettségének a kötelező protokolláris szabályok adnak keretet. A protokoll az utóbbi évtizedekben átalakult, kibővült, s nem csupán a diplomácia, valamint a magas szintű hivatalos kapcsolatok területére korlátozódik. A hivatalos érintkezés szabályain túllépve a szervezetek mindennapi életét is meghatározza. „Arculatot ad a szervezetnek, amely nyomatékosan, határozottan és feltűnően érvényesül az alkalmazottak öntudatában, fellépésében és a szervezet minden külső megjelenésében.”¹⁶

A Magyar Honvédség, mint minden katonai szervezet, szabályozók mentén működik, amelyek első hallásra riasztónak tűnhetnek, mivel az az érzése lehet az embernek, hogy minden lépését, tettét szabályozzák. A szervezet protokoll iránymutatását, szabályzóit tekintve kettős pillérre támaszkodik: a Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzata,¹⁷ valamint a HM Alaki Szabályzata.¹⁸ Ellenben mérhetetlen könnyebbség, hiszen az öltözködési szabályzat pontos ismeretében egy hivatalos eseményen való megjelenés alkalmával nincs lehetőség hibázásra az egyenruha kiválasztása során.

A katonai rendezvényeken alkalmazott protokoll lényegét tekintve nem tér el a diplomáciai vagy állami protokoll szabályaitól. Az esemény katonai mivoltát az öltözet, valamint az alaki szabályozók emelik ki az általános protokoll köréből. A nyilvánosság számára esetlegesen kettős érzetet kelthet; túlszabályozottnak hathat az alaki és öltözködési szabályozók okán, mindemellett pontosan az e szabályozók révén létrejött egységesség, szabályosság ragadja meg a nézelődők figyelmét. Az általános alakiség a katona és a kötelek egységes megjelenését, létezését, a katonai fegyelmet és felkészültséget kifejező megjelenést biztosítja. Meghatározza a katona mozgásformáját, általános testtartásánál sokkal feszesebb megjelenést, valamint fegyelmezettebb magatartást ír elő, amely a kötelek egyként, egységként való fellépésében nyilvánul meg. Az alakiség tehát a katonai fegyelem fokmérője, amely minden körülmények között a Magyar Honvédség szilárd jellemét kell tükrözze.¹⁹

A tisztavatás a katonai hivatás és életpálya egyik kiemelkedő, ha nem a legfontosabb eseménye, amely szertartásos jellegéből eredően évről évre azonos forgatókönyv alapján valósul meg (az esetleges változások, eltérések a fő elemeket nem érinthetik).

¹⁵ BODÓ–BIRÓ 2017.

¹⁶ SILLE 2013: 37.

¹⁷ 21/2009. (XII. 29.) HM rendelet.

¹⁸ 47/2014. (VII. 18.) HM utasítás.

¹⁹ Ált/52 1-1. 1.1.1. pont.

Mint minden katonai rendezvény, a tisztavatás is az alábbi általános rendnek²⁰ megfelelően zajlik:

- a kötelék megalakítása;
- térelfoglalás (egyegységek elfoglalják kijelölt helyüket);
- vendégek érkezése;
- a csapatzászló fogadása (amennyiben rendelkezik csapatzászlóval);
- előljáró fogadása;
- állomány köszöntése;
- történelmi zászlók bevonulása (kirendelés esetén, az esemény rangsorolásának megfelelő számban);
- Himnusz;
- csapatzászló kiléptetése (amennyiben rendelkezik csapatzászlóval, a rendezvény jellegének megfelelően);
- ünnepi beszédek, határozatok ismertetése, elismerések átadása (a rendezvény jellegének megfelelően);
- Szózat;
- díszmenet, térelfoglalás;
- történelmi zászlók kivonulása (kirendelés esetén);
- csapatzászló őrzési helyre kísérése (amennyiben rendelkezik csapatzászlóval);
- elköszönés;
- vendégek elvonulása
- térkiürítés, kötelék bontása.²¹

Az esemény a katona mozgásán túl, a *Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzata* értelmében a katonai személy számára meghatározza a rendezvényhez, alkalomhoz illő viseletet. Úgy tartja a mondas, hogy nem a ruha teszi az embert, viszont egy katona, valamint a szervezetet jól ismerő számára minden olyan információt elárul, amelyet az eredményes kapcsolatfelvételhez, társalgáshoz ismernie kell. Maga az egyenruha lehet társasági, köznapi, illetve hadi-gyakorló. A megnevezett öltözetek bármelyikén megjelenő ruházati elemek mindent elmondanak a viselőjéről: rendfokozat, fegyvernem, név. Az egyéb informatív elemek viselését az esemény jellege határozza meg.

A tisztavatás alkalmával az állami és katonai vezetők, a tisztjelöltek és hozzátartozóik mellett a 32. Nemzeti Honvéd Díszegységet alkotó alegységek, a Honvéd Koronaőrség, a Honvéd Palotaőrség, valamint a Honvéd Díszzászlóalj katonái is megjelennek. A Tihany típusú egyenruhát viselő díszegységen piros, fehér és zöld színű zsinórozásból összeálló nemzeti trikolor rajzolódik ki a kötelék kialakítását követően. A díszelő feladat ellátására kirendelt egységtől az Alaki szabályzat megköveteli a fegyvermezett, katonás és polgárokat lelkesítő viselkedést. A díszelő feladat elvégzésekor az alakzatot a szabályzatban előírtak, valamint a helyszín adottságai és az esemény jellegéhez mérten kell elvégezni.²² A tisztavatás alkalmával a Díszegység feladatai közé tartozik Magyarország nemzeti lobogójának ünnepélyes felvonása, a történelmi zászlók felvonultatása, valamint általános díszelő feladatokkal is megbízzák őket.

²⁰ Ált/52 7-1. 7-es fejezetében leírtak alapján.

²¹ Hossó 2015: 130.

²² Magyar Honvédség Alaki szabályzata Ált/52 9-1.9-es fejezetében leírtak alapján.

A tisztavatás protokoll szempontjából történő megvalósítását tekintve első látásra bonyolult kihívásnak tűnhet. A megfelelő szabályzók (Alaki Szabályzat, Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzata), valamint az állami protokoll szabályzóinak ismeretében megállapíthatjuk, hogy a katonai jellegétől eltekintve, vagy inkább annak köszönhetően, ceremoniális és periodikus jellege végett könnyen átlátható esemény. A szabályzók betartásával az ünnepély minden résztvevő számára látványos és emlékezetes momentuma marad az államalapítás alkalmából megrendezésre kerülő programok forgatógatójában.

Összegzés

Augusztus 20. méltán emlékezetes pillanat egy tisztjelölt, egy katona életében. Ezen a napon nyeri el értelmét négyéves elméleti és gyakorlati képzésének minden egyes momentuma. A Kossuth téren, Magyarország vezetői, a katonai vezetők, s nem utolsósorban az ország lakossága előtt, díszgyenruhában, Kossuth-karddal derekukon tett tiszti eskü valami újnak a kezdetét hozza magával.

A kibocsátóünnepségen megjelenő nemzeti jelképek a magyarság szimbólumai, amelyek az ünnepi esemény megannyi résztvevőjére hatással vannak. A nemzeti lobogó, a történelmi zászló, a díszgyenruha, a Kossuth tér egyértelműen hatással vannak a nemzet közös kulturális emlékezetére. Általuk megelevenedik a múlt, amely az esemény magasztos jellegétől, az ünnepély fontosságával átítatott légkörtől eltekintve is erős érzelmi kötődést ébreszt a jelen levőkben. A jelképi kultúra értékre-remtő szerepe a kulturális alapelveket – normák, ünnepek, szokásjellegű szimbolikus cselekvések – összesíti. A tisztavatás szempontjából vizsgálva a magyar tisztképzés több mint 200 éves hagyományát, a nemzeti és katonai emlékezet, a katonai hivatás értéktartalmát, szerepét erősíti.

Irodalomjegyzék

- Ált/52 – A Magyar Honvédség Alaki Szabályzata
 ASSMANN, Jan (2018): *A kulturális emlékezet – Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest: Atlantisz.
- BACHÓ László – SZINAY Béla (vitéz nemes) (1930): *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia Története*. Budapest: „Stádium” S. R.
- BODÓ Julianna – BIRÓ A. Zoltán (2017): Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika*, 105(5), 147–161. Online: http://real.mtak.hu/91210/1/replika_105-09_bodo_-_biro_a.pdf
- BRUGGER, Walter (2005): *Filozófiai lexikon*. Budapest: Szent István Társulat.
- CSIKÁNY Tamás (2008): A magyar katonai felsőoktatás 200 éve – dióhéjban. *Nemzet és Biztonság*, 1(10), 76–85. Online: www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/csikany_tamas-a_magyar_katonai_fels_oktatas_200_eve___diohejban.pdf
- Hossó Nikolett (2015): *Protokoll a diplomáciai és nemzetközi kapcsolatok háttérben*. Budapest: L'Harmattan.

- KANYÓ Mária (2021): A társadalom „szövetét” alkotó jelképi kultúra mint a közösséget integráló kötőanyag. *Hadtudományi Szemle*, 14(1), 113–127. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.1.8>
- RADA Tibor (1998): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglaló története* I. kötet. Budapest: Gálos-Nyomdász Kft.
- SILLE István (2013): *Illem, etikett, protokoll*. Budapest: Akadémiai.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY György (2011): *A Ludovika*. Budapest: HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft. Online: <https://honvedelem.hu/files/files/27687/ludovika.pdf>

Jogi források

1792. évi IX. törvénycikk hogy a magyar határőrvidéki ezredekhez fő- és törzstisztekül született magyarok választassanak s szredtulajdonosokul kineveztesenek, valamint a katonai fiatalságnak a katonai akadémiákban való neveléséről. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79200009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D26>
1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80800007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D26>
2004. évi CV törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről. Online: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0400105.TV>
2021. évi CXL törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről. IX. Fejezet. 39. 70. § (6). Online: <https://njt.hu/jogszabaly/2021-140-00-00>
- 21/2009. (XII. 29.) HM rendelet a Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzatának kiadásáról szóló 9/2005. (III. 30.) HM rendelet módosításáról. Online: www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk09194.pdf
- 47/2014. (VII. 18.) HM utasítás a Magyar Honvédség Alaki Szabályzatának kiadásáról szóló 17/2014. (III. 7.) HM utasítás módosításáról. Online: www.kozlonyok.hu/kozlonyok/Kozlonyok/12/PDF/2014/36.pdf

Galgóczi István¹

Tahtib: az ókori Egyiptom még ma is élő harcművészete

Vannak-e a tahtibnak emlékei a magyar folklórban?

Tahtib: The Living Martial Art of Ancient Egypt
Is There Any Vestige of Tahtib in the Hungarian Folklore?

In memoriam Grigássy Éva, Kákosy László

Absztrakt

„Mindenki fél az időtől, de az idő csak a piramisoktól fél!” (arab közmondás) A tahtib, Egyiptom fáraókorai harcművészete egyidős a piramisokkal. Majd a Nilus menti birodalom bukásakor átalakult néptáncá. A 21. században a néptánc tahtib szabályaiból megszületett a modern tahtibnak nevezett önvédelmi küzdősport. Vajon az idő fél a tahtibtól?

Kulcsszavak: arab nyelv, botoló (magyar néptánc), Egyiptom, romák, tahtib

Abstract

„All things dread time, but time dreads the pyramids!” (Arab proverb). Tahtib, the ancient martial art of Egypt was born when the pyramids were built. After the decline of Ancient Egypt, tahtib transformed into a folk dance. In the 21st century from the rules of the folk dance tahtib, the modern tahtib – the modern Egyptian martial art – was born. Does the time dread tahtib or not?

Keywords: Arabic language, „botoló” (Hungarian folk dance), Egypt, gypsies, tahtib

¹ Arabista, politológus, e-mail: istvan40karavan@gmail.com

Bevezetés

Legelőször 1990-ben jártam Dél-Egyiptomban. Akkor a Kákósy László vezette egyiptológus expedíciót látogattam meg Luxorban.² Egyszer a Laci felesége, Grigássy Éva, nem szó szerint idézve a következőket mondta: Egyiptom még most is együtt él az ókori múltjával. De ezt sokan nem tudják, ezért észre sem veszik. Azóta négyszer voltam Felső-Egyiptomban,³ és többször láttam egy különleges táncot. A zenére, amit „sípval dobbal” adtak elő, két férfi körbe-körbe táncolva „kerülgette” egymást. A kezeikben bot volt, amellyel a megfelelő pillanatban a másikra támadva, egy jelképes küzdelmet imitáltak. Sajnos azokban a percekben nem jutottak az eszembe az Éva szavai! De ma már tudom, hogy miért fogalmazott úgy. A táncot, amit láttam, tahtíbnak hívják. A tahtíb egy olyan egyiptomi néptánc, amely az ókorban még harcművészet volt, a múltja egyidős a piramisokkal. Ez a tánc annyira szorosan kötődik az egyiptomi kultúrához, hogy a szót sem a *Larousse as Sabil al Wasit (Arabe- Français)* irodalmi arab, sem az Öböl-menti országok dialektusát bemutató *Gulf Arabic-English Dictionary* szótárakban nem találtuk meg. Viszont az egyiptomi arab nyelvjárást ismertető *A Dictionary of Egyptian Arabic* szótárt fellapozva a kutatásaim már eredménnyel jártak: „tahtíb: quarterstaff fencing” azaz 'botvívás'.⁴

„A f e g y v e r t á n c o k k a l, harci táncokkal a világ minden részén találkozhatunk. Korai virágzásukról az antik táncművészet emlékei éppúgy tanúskodnak, mint a germán táncművészet első adatai (SACHS 1933). Tágabb értelemben fegyvertáncnak szokták nevezni mindazokat a táncokat, amelyeket valamely fegyverszerű eszközzel (kard, fokos, balta, bot stb.) járnak, illetve amelyekben a ma használatos eszközt korábban fegyver helyettesítette.”⁵

A tahtíb története

Egyiptom történelme az archaikus korban kezdődött (i. e. 2955–2635), miután a déli területek uralkodói egyesítették a déli és az északi országrészeket.⁶ A tahtíb első ábrázolásával az Óbirodalom (2635–2155) idejében élt, az V. dinasztiahoz (2450–2290) tartozó Szahuré fáraó abusziri piramisában találkozunk. A képeken a katonák botokkal a kezeikben ugyanolyan mozdulatokkal küzdenek, mint teszik ezt napjainkban kései utódaik. Az első átmeneti korban (2155–2040) a Nílus mentén három államalakulat volt, ezek egyesítése ismét délről történt. A tahtíbról, ami Egyiptomban az ijázsat és a birkózás mellett a kötelező katonai kiképzés része volt, a Középbirodalom (2040–1791) évszázadaiból is vannak emlékeink. A legismertebb ábrázolások a Beni-Haszán nevű

² Az expedíció munkájáról részletesebben lásd KÁKOSY 1989.

³ 1990: Luxor; 1991 és 2003: Luxor, Asszuán, Abu Szimbel, Kom Ombó, Edfu, 2011: Luxor és a környék apróbb falvai, Asszuán, és a Nasszer-tó. A hagyományos egyiptomi elnevezés szerint Dél-Egyiptom Felső-Egyiptom (Szaíd Miszr), az itt élők pedig a szaídik. Alsó-Egyiptom (Miszr al-Szufla) a tulajdonképpeni észak.

⁴ BADAWI–HINDS szerk. 1986: 211.

⁵ LELKES szerk. 1980: 107. (Az eredeti idézetben is az első szónál a betűk külön vannak írva!)

⁶ Az ókori Egyiptommal kapcsolatos dátumokat Kákósy László *Az ókori Egyiptom története és kultúrája* című könyvéből vettük. KÁKOSY 1998.

nekropolisz három sírjából ismertek.⁷ A sorozatos háborúk miatt ezeken a képeken a hosszú bot mellett már megjelenik egy rövidebb bot is. De a szakértők egybehangzó véleménye szerint ez a bot semmilyen értelemben nem függ össze a tahtíbbal.⁸ A második átmeneti korban (1791–1550) Észak-Egyiptomot idegen népek, a hükszoszok hódították meg. Róluk annyit feltétlenül meg kell említenünk, hogy általuk ismerték meg az egyiptomiak a lovat és a lovas kocsit. Így érthető, hogy miért pont a hükszoszokat végleg kiűző, az Újbirodalmat (1550–1070) megalapító I. Jahmesz fáraó (1550–1525) seregében jelentek meg először a lovak.⁹ Ebből a korból Luxor és Karnak templomai mellett Tell-el-Amarnában, és III. Ramszesz halotti templomában is találunk tahtib ábrázolásokat. III. Ramszesz fáraó (1182–1151) volt a Nílus menti birodalom utolsó dicső uralkodója, történelmet író fáraója. „E nagy háborúk kimenetele azt jelezte, hogy Egyiptom még ekkor a Közel-Kelet egyik legerősebb hatalma.”¹⁰ Az uralkodó halálával lezárult egy nagy fejezet a Nílus menti birodalom történelmében, és ez a tahtib jövőjét is meghatározta. Az Újbirodalom idejében készült képeken már megfigyelhetünk egy olyan lényeges változást, amely az elkövetkező évszázadokra is nagy hatással lesz. Ugyanis a korábbi ábrázolásokkal ellentétben, a támadó-védekező harcművészet helyett egyre inkább egy jól megkoreografált tánc jelenik meg előttünk. Az előadók mozdulatai ünnepélyesek, táncszerűek, „kecsesek”, és a katonai miliőre emlékeztető háttér helyett az uralkodó elit impozáns csarnokait látjuk. És miközben a Harmadik átmeneti korban (1070–716) líbiaiak, a Későkorban (712–332) etiópok, kétszer perzsák, majd a makedón Ptolemaiosz utódai uralkodtak Egyiptomban (332–30), a fáraók harcművészete „leszerelt, és a civil szférában néptáncként helyezkedett el”. Így élte túl a fáraók háromezer évét.

A korai keresztény krónikások a tahtíbot már férfiak táncos szórakozásaként, vagy ünnepségek nélkülözhetetlen látványos táncaként említik.¹¹ A Mamlúk korban (1250–1517) rövid időre ismét szerepet kapott a harcművészetben. A 15. századból ismerünk olyan miniatúrákat, ahol a szereplők állva, vagy újtásként lóháton – ülve vagy felegyenesedve – egymás ellen bottal küzdenek.¹² De ennek a „rövid időnek” nem lett folytatása. Talán azért sem, mert a kor modern haditechnikájával szemben (például puska) a bot már nem tudta felvenni a versenyt. A tahtib továbbra is néptánc maradt. Viszont Felső-Egyiptomban még ma is létezik egy „mermah” nevű lovas játék, amelynek az előadása, a ló ügyességének, kecsességének a bemutatása során a lovas kezében egy nagyjából két méter hosszú bot van. A tahtibra a 20. század kilencvenes éveiben a „tudomány” is felfigyelt. Összegyűjtöttek és rendszereztek minden róla szóló elméleti és gyakorlati ismeretet. Majd a keleti harcművészetekben jártas Adel Paul Boulad egy egyiptomi tanulmányútja során rájött arra, hogy a mindenki által jól ismert néptánc tahtib valaha harcművészet volt. Neki köszönhető, hogy a néptáncból kiindulva megszülethetett a „modern tahtib” nevű küzdősport. A tahtib 2016 óta az UNESCO világörökségeinek a listáján is szerepel. A honlapon a következőket olvashatjuk:

⁷ Tahtib or Tahteeb (Egypt).

⁸ EMAD [é. n.].

⁹ Ahmose was the first to produce powerful war horses.

¹⁰ KÁKOSY 1998: 170.

¹¹ EMAD [é. n.].

¹² Tahtib or Tahteeb (Egypt).

„Az ókori Egyiptomban a tahtíb a harcművészetek egyik formája volt. Mára egy ünnepi játék lett, amelynek a szimbolikája és a gyakorlata még ma is él. Közönség előtt adják elő, és egy rövid, erőszakmentes táncot foglal magába. A két ellenfél egy-egy hosszú bottal vív, a tánc során a háttérben népzene szól. A részvétel teljes önfegyelmet igényel, mivel a bottal tilos ütni. A tahtíbot középiskolás fiúk, középkorú férfiak és idősek egyaránt gyakorolják. A tahtíb főleg a Felső-Egyiptomban élő száidi lakosság körében népszerű. De ott is inkább vidéken, ahol az emberek a mindennapi életük részeként használják a tahtíb botot, ami ugyanakkor a férfiasság szimbóluma is. A játékszabályok olyan értékeken alapulnak, mint a kölcsönös tisztelet, barátság, bátorság, erő, lovagiasság és büszkeség. Ezt a táncot nyilvános vagy zárt helyen is előadhatják. Időnként versenyeket rendeznek belőle, amelyeknek az egyik fő célja a tánc népszerűsítése. Ezeket a versenyeket gyakran az egyiptomi kormányzóságok szervezik, és az ünnepi játékok akár több napig is eltarthatnak. A tahtíb táncművészete apáról fiúra száll, de a játékosok szívesen tanítanak minden érdeklődőt. A játék erősíti az egyén önbizalmát, a rutinszerűen végzett mozdulatok büszkeséggel töltik el, amit a közösség is értékelt. A tahtíb segíti a családi kötelékek erősítését és a jó közösségi kapcsolatokat.”¹³

„A szórakozásból vívott botolás gyakorlás is volt egyben, edzés a küzdelemre. Nem véletlen, hogy a katonaságnál elsajátított szuronyvívó mozdulatok és fegyverforgatások is helyet kaptak a Szabolcs-Szatmár megyei botolóban.”¹⁴

A néptánc tahtíb előadásának eszközei: a bot, a dob és a síp

A *bot*, arabul *aszá*, mindig is az egyiptomi kultúra része volt. A legelső ismert emléke az Óbirodalom idejéből származik. Az V. dinasztia korában élt magas rangú egyházi méltóságot, Kaapert ábrázoló szobor bal kezében egy göcsörtös sétabotot látunk.¹⁵ (Talán Kaaper még Szahuré fáraót is ismerte.)

„Botra mindenkinek szüksége van!” – mondta egy bazári árus a felső-egyiptomi Qena város bazárjában.

„Egyeseknek a munkához kell. Másoknak azért, hogy segítsen a tulajdonosának a járásban. És olyanok is vannak, akiknél csak a gazdagság szimbóluma. A teve-, a szamar- és az öszvérhajcsárok rövid botot használnak. Ezek ára kb. 50 egyiptomi font. Az idősebbek, általában 70 fontot fizetnek egy-egy botért. De a tahtíb botjainak ára, amely manapság bambuszból, de régen fából készült, 100-150 font is lehet.”¹⁶

A botot, hogy ne száradjon ki, általában beolajozzák. Nincs rajta fogásra kijelölt hely, a versenyző ott és úgy fogja meg, ahogy akarja. Viszont sokan azt tanácsolják, hogy a táncos ne csak egyszerűen megmarkolja, hanem úgy vegye a kezébe, hogy

¹³ Lásd: <https://f5vip11.unesco.org/en/RL/tahteab-stick-game-01189>

¹⁴ LELKES szerk. 1980: 111.

¹⁵ Ez a bot már egy másolat, mert az eredeti az évezredek során megrongálódott (lásd Statue of Ka-aper: <https://egy-monuments.gov.eg/collections/statue-of-ka-aper-2/>).

¹⁶ MOSLEH 2018.

a hüvelykujja támasztékként a boton van. Mivel a tahtíbnak nincsenek iszlám hagyományai, ezért például a kardokkal ellentétben semmilyen vallásos szöveget nem olvashatunk rajta. Bár a botot a klasszikus arabban – ahogy már írtuk – „aszá”-nak mondják, az egyiptomi arab dialektusban¹⁷ ismert még az „aszája” szó is. A tahtib botjának a speciális elnevezései: „suma”¹⁸ vagy „mahabba” ’szeretett’.¹⁹ A bot ideális méretével kapcsolatban több adatot is olvashatunk. A leghosszabb bot a 2 m hosszú nabút.²⁰ A „naboot” angol fordítása „quarterstaff”, amely „fegyverként vagy botvívásban használt két méter körüli botot” jelent. Más(ok) szerint a bot 160–170 cm hosszú, és a játékos válláig kell hogy érjen.²¹ Viszont a modern tahtib botjai 1,3–1,4 m hosszúak.²² A bot, mint a férfiasság szimbóluma, a tahtib néhány mozdulatával együtt a hastáncban is megjelenik. A hastánc botos változata a „raqsz al-aszá”, ’botos tánc’. A hastánc, a tahtibbal ellentétben, az egyiptomi esküvők nélkülözhetetlen eleme.

A *dob*, arabul tabla, de az egyiptomi dialektusban darbúka. A szó talán a „jadribu ala al-tabla” ’üti a dobot’ szavak rövidüléséből született, de ezt nem lehet bizonyítani. Alapvetően kétféle darbúka van. A török stílusú dob hordóját fémből, legtöbbször alumíniumból készítik, a tetején állati bőr van. Ez a bőr lehet eredeti vagy szintetikus. Viszont az egyiptomi darbúka nilusi agyagból készül, és a tetejére a nilusi sügér bőrét feszítik.²³

A *síp*, arabul mizmár, tulajdonképpen egy trombita alapú hangszer. Valójában a nálunk is jól ismert töröksípra hasonlít. És abban is hasonlítanak, hogy mindkét hangszer kettős nádnyelvvvel van ellátva.²⁴ A mizmár megszólaltatásához a zenész a levegőt az orrán át beszívja, a szájüregében tárolja és onnan fújja a hangszerbe. Egyiptomban a mizmárt hagyományosan sárgabarackfából készítik,²⁵ hazánkban a töröksíp elkészítéséhez körte- vagy szilvafát használnak. De amíg a török sípot leginkább az oszmán seregekben használták, addig Egyiptomban a mizmár megmaradt az esküvők és más népi világi és vallási ünnepek hangszerének.²⁶

„A hajdútánc zenéjéről néhány említés, ábrázolás és dallamfeljegyzés tájékoztat: a kor népszerű hangszerei, a duda, a töröksíp és a dob kísérte.”²⁷

A tahtib szó etimológiája, néhány arab szó a hadtudomány nyelvében

Mielőtt tovább ismertetnénk a tahtib történetét, azt gondoljuk, hogy érdemes egy kis kitérőt tenni az arab nyelv világába. Ugyanis a leírtakból következik, hogy a tahtib szó sem hangzásilag, sem írásképileg nem hasonlít az „aszá”-ra. Az eltérés magyarázata

¹⁷ A továbbiakban rövidítve: e.d.

¹⁸ NOSHOKATY 2022.

¹⁹ EMAD [é. n.].

²⁰ ORSZÁGH–MAGAY szerk. 1998: 1194.

²¹ NOSHOKATY 2022.

²² Lásd: <https://tahtib.com/wp-content/uploads/2021/03/Q-A-about-Modern-Tahtib.docx.pdf>

²³ DARWICH 2020.

²⁴ Lásd: <https://nepihangszerek.hu/hangszer/toroksip>

²⁵ Lásd: <https://egyptiancentermakan.wordpress.com/mizmar>

²⁶ Lásd: <https://nepihangszerek.hu/hangszer/toroksip>

²⁷ Hajdútánc, hajdótánc (1553-ban először említve).

a következő. A szótár szerint a „tahtíb” szó a „hataba”, „ihtataba” 'szárazfát, tűzifát gyűjtött' igék fogalomköréhez tartozik. Talán azért, mert a tahtíb fáját is ugyanúgy keresték és gyűjtötték az emberek, mint a tűzifát (hatab). Viszont az „aszá”-hoz semmilyen ige vagy más szó nem kapcsolódik. Az arab nyelvben „kétféle fa van”. Az egyik a növény, a másik pedig a fa mint anyag. A „khasab” szó jelentése 'olyan fa, amivel az ács dolgozik, fa mint anyag, fadarab, deszka, épületgerenda'. A „khasba” többes számban „khasbát”. Talán innen arab a „hasáb” szavunk? A középkorban a kereszténység és az iszlám egyik találkozási pontja a selyemút volt. De a kereskedők – a tádzsirok – nemcsak árukat szállítottak egyik kultúrából a másikba, hanem szavakat is. „Az arab *tádzsir* szóval találkozunk ugyanígy írva a perzsában, valamint az azeri (*tacir*) és a török (*tüccar, tacir*) nyelvekben is, hasonló kiejtéssel. De a szó török közvetítéssel a magyar nyelvbe is bekerült, úgy mint *tőzsér*. Az európai kereskedők az iszlám világ határánál találkoztak az állami adminisztráció, a *díván* embereivel. A *díván* szót őrzi a franciában a *douane*, az olaszban pedig a *dogana* szó, mindkettő vámot jelent.”²⁸ Az arab nyelvből több szó is bekerült a nyugat-európai nyelvekbe, onnan pedig a magyarba. „Amír al-bahr” 'tengeri parancsnok = admirális,²⁹ „qálib” 'öntőforma' = kaliber.³⁰ Az arab „bunduq” 'mogyoró' szóból megszülető „bunduqíjja” 'mogyoró mint melléknév' története az arab haditechnika fejlődéséről szól. A bunduqíjja a korai mamlúk korban (1260–1382) számszerűt jelentett, majd a kései mamlúk korban (1382–1517) módosult a jelentése: „bunduq rassás” 'szakállas puska'.³¹ Napjainkban a „bunduqíjja” a 'puska', míg a „rassás” 'géppuska'.³²

A már említett egyiptológus „expedícióm” során azt is megtudtam, hogy azt az ovális kört, amelybe a fáraók nevét írták, kartusnak hívják. A szó francia eredetű, és Napóleon katonáitól ered, akiknek a kartusok láttán a töltényhüvely, a „cartouche” (kártus) jutott az eszébe. Egyiptomban nagyobb távolságokra vonattal érdemes utazni. Én is azzal mentem Luxorba. Hazánk már a második világháború előtt mozdonyokat és motorvonatokat szállított Egyiptomba. Ezért a gyorsvonatot „Tahtíbisztánban” „il-dízil il-magari” 'magyar dízel'-nek hívják.

A népi tahtíb

A tahtíb, ahogy az UNESCO honlapján is olvashatjuk, hagyományosan Felső-Egyiptom néptánca. De északon, a Nílus-deltában is találkozunk vele. A tánc másik elnevezése „laab al-aszájja” 'bot játék',³³ vagy a harci, „lovagi” aspektusát kihangsúlyozva „fann al-nazáha” 'az önzetlenség, a nagylelkűség, a lelki tisztaság művészete'.³⁴ „Ez egy passzió, ez egy megszállottság. Nálunk nem létezik esküvő vagy más ünnepség tahtíb nélkül. Már a gyerekek is kört alkotnak két társuk köré, akik a kör közepén állva tahtíbot

²⁸ GALGÓCZI 2022: 9.

²⁹ Admirális.

³⁰ Kaliber.

³¹ BRUZONE [é. n.].

³² A „rassa” ige jelentése szét- vagy beszórt. Gondolom anno a nyilvesszőt mogyoróból készítették, és innen ered az elnevezés.

³³ Tahtíb-or-tahteab.

³⁴ JACQUE 2012.

játszanak”³⁵ – mondta egy dél-egyiptomi lakos. Az előadás során a táncosok dzsallabíjját (e.d. gallabíjja) viselnek. A gallabíjja egy felül ing-, alul szoknyaszerű ruha, olyasmi, mint a római katolikus papok hivatalos viselete. A férfiak fején általában, de nem kötelező jelleggel turbán (aamma, e.d. emma) van. A tiszta ruha és a fehér turbán a testi és lelki tisztaság jelképe. A tánc a bemelegítéssel (taszkhín)³⁶ kezdődik. Ennek során a játékosok többször is a magasba emelik a botot. Ezután jön az üdvözlés (szalám), ekkor a két bot már megérinti egymást. A „rass” során a résztvevők a botokat a fejük felett forgatják. A bot jobbra-balra mozgatása (moszálafa) után kezdődik az „igazi küzdelem” az (istibák), amely a támadást és a védekezést is magában foglalja. Ahogy az emberi testben 206 csont van, úgy a tahtib szabályai szerint is a testen 206 „támadható” pont van. A „harc” során a versenyzőknek úgy kell hozzáérniük az ellenfélhez, hogy közben tilos a fejre, a törzsre, a kézre, a karra vagy a lábra ütni. A bottal csak érinteni lehet. „A legjobb táncos egyben a legjobb harcos.”³⁷ Ennek az erőszakmentes küzdelemnek mindenféleképpen ünnepélyesnek kell lennie. A játékok rövidek, csak pár percig tartanak. A tánc nélkülözhetetlen eleme a zene, a nézők gyakran az ütemre táncolva a küzdelem részeseivé lesznek.

Mivel ez egy néptánc, ezért az előadásban lehetnek eltérések. A néptánc tahtib hivatalos leírása és a meglévő koreográfiák összegyűjtése az 1990-es években kezdődött el. Az apai részről egyiptomi, de anyai oldalról skót Haszan el-Gerethlí – az édesanyja a második világháborúban a BBC tudósítója volt Egyiptomban – a Bristol Egyetemen színművészetet tanult, majd egy francia színházban dolgozott. 1982-ben Egyiptomba költözött, és öt évvel később megalapította a „Varsa” nevű színházat. Kezdetben a társulat kortárs európai és amerikai darabokat játszott, majd az érdeklődési körük a hagyományos egyiptomi népi kultúra felé fordult. A színészek először a kilencvenes évek elején találkoztak a tahtibbal, amikor a híres egyiptomi mester, Medhát Fauzí egy előadás miatt néhány koreográfiát betanított a színészeknek. Ekkor döntötte el a színházalapító és a társulata, hogy minden fellelhető információt összegyűjtenek a tahtibbal kapcsolatban. 1996-ban a Felső-Egyiptomi Malaviban megalapították a Medhát Fauzí Központot, ahol a hagyományosan férfiak által táncolt tahtibbal ellentétben már lányok is tanulhatnak.³⁸ Pár évvel később újabb tahtib iskolák születtek a felső-egyiptomi Aszjút, Szohág és Minja városokban.³⁹

„A botoló táncok két férfi által járt formájában a tánc funkciója a küzdelem, ami tartalmi vonásait is alapvetően meghatározza. Ez a funkció a tánc formai, koreográfiai sajátosságait is döntően megszabja. Az eszközkezelés virtuozitása ennél a típusnál sohasem öncélú, hanem a tánc lényegét, a küzdelmet szolgálja. Nem véletlen, hogy az adatközlők ezt a típust sok esetben elválasztják a tánc fogalmától. A természetes verekedéstől mégis lényeges vonások különböztetik meg, így: a zene ritmusára táncszerűen történő mozgás,

³⁵ EMAD [é. n.].

³⁶ A zárójelben lévő szavak egyiptomi dialektusban vannak.

³⁷ LELKES 1980: 109.

³⁸ NOSHOKATY 2018.

³⁹ LAHHAM 2017b.

a hagyományos, begyakorolt, csiszolt eszközkezelési formák stilizált vívó mozgásai és a küzdelem meghatározott, hagyományos szabályai.¹⁴⁰

A modern tahtíb

A modern tahtíb megszületésének hivatalos dátuma 2014.⁴¹ A néptáncá lett fáraó-kori harcművészetből az apai ágon szír Adel Paul Bouladnak köszönhetően lett ismét harcművészet. A görögkatolikus Boulad család eredetileg Damaszkuszban élt, és acélkardokat készített. Ezt a foglalkozást őrzi a nevük is, ugyanis az arab „fuládz” torzult alakban „buládz” jelentése: acél. A 16. században a fegyverkészítésről áttértek a selyemszövéésre és a selyemkereskedelemre. A 19. században többen Egyiptomba költöztek és bekapcsolódtak az akkor virágzásnak induló gyapottermesztésbe és -feldolgozásba.

Adel Paul Boulad 1951-ben született a Szezei-csatorna melletti Iszmáilijjában, és a szomszédos Port Szaidban nőtt fel.⁴² A második arab–izraeli háború miatt a család előbb a felső-egyiptomi Aszjútba, majd⁴³ véglegesen Franciaországba költözött. Adel Boulad 1976-ban fizikából doktorált (Párizs, Diderot Egyetem) és fizikusként, egyetemi előadóként dolgozott. Később az üzleti szférában, nemzetközi cégeknél helyezkedett el. A szabadidejében harcművészetekkel foglalkozott, és oktatói mesterfokozatot szerzett judo, aikido és karate harcművészetekből. 1978-ban megalapította a Seiza⁴⁴ nevű nonprofit szervezetet, amelynek célja a multidiszciplináris harcművészetek, különösen a japán karate, az aikido és a bojutsu tanítása, népszerűsítése volt. Bár rendszeresen meglátogatta Egyiptomban élő rokonait, a tahtíb sohasem keltette fel az érdeklődését. A néptánc tahtíbbal legelőször Madridban találkozott.⁴⁵ Majd egy egyiptomi tanulmányút keretén belül ellátogatott a már említett Beni-Haszánba is. Itt értette meg, hogy a falakon lévő képek és a néptánc tahtíb között összefüggés van.⁴⁶ („A harcra nevelés legjobb módszere volt tehát a tánc.”¹⁴⁷) A további kutatásai során találkozott a Medhát Fauzi Központtal. 2007 óta együtt dolgoznak. Ugyanabban az évben megszervezte az első modern tahtíb edzést Minja városában. 2010-ben a csapat már fellépett a párizsi küzdősport fesztiválon, a harcosok között három nő is volt. A megfigyeléseinek és a gyűjtőmunkának eredményeként 2013–14-ben kodifikálták a modern tahtíb szabályait, 2014-ben pedig megjelent a róla szóló első könyv. A modern tahtíb különleges szerepet kapott a 2016-os Nemzetközi Harcművészeti Fesztiválon a franciaországi Bercyben, amikor a társaság abban a megtiszteltetésben részesült, hogy bemutathatták Egyiptom ősi küzdősportját.⁴⁸ Napjainkban az Egyiptomi Kulturális Minisztérium támogatásával készítenek különböző ismeretterjesztő kiadványokat

⁴⁰ LELKES 1980: 111.

⁴¹ EZZAT 2016.

⁴² MILAD 2017.

⁴³ LAHHAM 2017a.

⁴⁴ MILAD 2017.

⁴⁵ EZZAT 2016.

⁴⁶ SÉLIM 2022.

⁴⁷ LELKES 1980: 109.

⁴⁸ LAHHAM 2017b.

a tahtíbról, de tervezik a Tahtíb Akadémia létrehozását is. A sport támogatói azt is el szeretnék érni, hogy a tahtíb a 2032-es olimpián már olimpiai sportként szerepeljen.⁴⁹ Bár a modern tahtíb edzésein és a versenyeken is főszerepet kap a zene, de a zenészek személyes jelenléte már nem szükséges. Természetesen ebben a küzdősportban ismét a harc, a küzdelem a főszerep, a néptánc mozdulatai nem jellemzők rá. Adel Boulad rokona a Magyarországon a könyvei által is jól ismert jezsuita szerzetes, Henri Boulad.⁵⁰ A jezsuita Jesuits and Brothers Association for Development nevű szervezet az egyiptomi Kulturális Minisztériummal és a „Varsa” színházzal közösen több kulturális és hagyományőrző programot támogat Felső-Egyiptomban.

Vannak-e a tahtíbnak emlékei a magyar folklórban?

„A ma is járt katonatáncok, alakzatukat és felépítésüket tekintve, idegen eredetűek. Erre az idegen eredetre vall »verbunk« elnevezésünk is.”⁵¹

A mai Magyarország területén a cigányság valószínűleg a hódító oszmánok elől menekülve, a 14–15. században jelent meg. A roma zenészekkel kapcsolatos első ismert dátumaink 1489 és 1525. Az Európába érkező romák egy része nem telepedett le a Kárpát-medencében, hanem tovább ment nyugatra. A hagyomány szerint, és ezt Egyiptomban én is többször hallottam, amikor a romák megérkeztek Angliába, önmagukat „egyiptominak” nevezték. Egyiptom angol nevéből (Egypt) ered az angolban a „gypsy” szó. A YouTube csatornán található egy kisfilm a botolóról, *Nézd a tánc nemeit – a botoló* címmel. A filmben Pesovár Ferenc táncörténész, néptáncutató a botolóról szóló szerint idézve a következőket mondja:

„Ennek a táncnak a legarchaikusabb vonásait, a legjobban a Felső-Tisza vidéki cigányság őrít meg. Ebben egyértelműen megjelennek azok a mozzanatok, hogy egyfajta ilyen párbajszerű küzdelmet látunk a táncban. [...] A botoló legrégebbi formája, amelyik egyértelműen a fegyvertánc hagyományra utal, az a cigányok által igazi botolónak nevezett forma, amit botoló nótára, bot alá való nótára, tehát speciális dallamra táncolják. Ebben két férfi küzd egymással, stilizált küzdelmet, amiben jelzi a támadásokat a védekezéseket, tehát a harc különböző gesztusait is. [...] A botolóhoz hasonló ilyen párbajszerű küzdőkarakterű fegyvertáncot ismerünk Európa szerte. Elsősorban a Balkánról. És innen azután lehúzódik egész a törökökig, egész Egyiptomig...”⁵²

⁴⁹ JACQUE 2012.

⁵⁰ Dreuz.info 2019.

⁵¹ MOLNÁR 1947: 365.

⁵² Az idézet folytatása: „...Nyugat Európában pedig elsősorban olyan változatait ismerjük, ahol két csoport küzd egymással.”

Az idézetek a következő helyeken találhatóak: 6 perc 39 másodperctől 6.56-ig, 7.37-től 8.05, 9.02-től 9.15.-ig. Lásd: www.youtube.com/watch?v=oLUQXaCPv9A; bővebben lásd: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-931.html>

Irodalomjegyzék

- BADAWI, El-Said – HINDS, Martin szerk. (1986): *A Dictionary of Egyptian Arabic: Arabic-English*. Beirut: Librairie Du Liban.
- BRUZONE, Frederico [é. n.]: On Why Venice is Called al-Bunduqiyyah in Arabic. *The Educational Blog*, [é. n.]. Online: <https://theeducationalblog.quora.com/On-why-Venice-is-called-al-Bunduqiyyah-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%AF%D9%82%D9%8A%D8%A9-in-Arabic>
- DARWICH, Dina (2020): The Colours of the Tabla: History, Workshop and New Enthusiasts of Egypt's Unique Percussive Instrument. *Ahram Online*, 2020. szeptember 29. Online: <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1205/386246/AlAhram-Weekly/Culture/The-colours-of-the-tabla-history,-workshop-and-new.aspx>
- EMAD, Yasmin [é. n.]: "Tahtib". Pharaonic Martial Art Turned into a Folk Dance. *Egyptian Geographic*, 2023. március 2. Online: <https://egyptiang Geographic.com/en/news/show/376>
- EZZAT, Dina (2016): Modernising the Ancient Egyptian Martial Art of Sticks. *Ahram Online*, 2016. szeptember 18. Online: <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/32/98/244086/Heritage/Folk-Arts/Modernising-the-ancient-Egyptian-martial-art-of-st.aspx>
- GALGÓCZI István (2022): *A selyemutak meséi*. Budapest: Napkút.
- JACQUE, Marie Agnes (2012): Le tahtib, un Art martial égyptien pluri millénaire vivant. *Egyptos*, 2012. május 11. Online: www.egyptos.net/egyptos/actualite-egypte/le-tahtib-un-art-martial-egyptien-pluri-millenaire-vivant.php
- KÁKOSY László (1989): *Dzsehutimesz sírja Thébában*. Budapest: Pytheas Kft.
- KÁKOSY László (1998): *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest: Osiris.
- LAHHAM, Loula (2017a): Adel Boulad: L'enfant terrible de la danse du bâton. *Al-Ahram*, 2017. július 3. Online: <https://hebdo.ahram.org.eg/NewsContent/9/44/25282/Visages/Visages/Adel-Boulad—L%E2%80%99enfant-terrible-de-la-danse-du-b%C3%A2to.aspx>
- LAHHAM, Loula (2017b): Le tahtib moderne, c'est aussi pour les femmes. *Al-Ahram*, 2017. július 30. Online: <https://hebdo.ahram.org.eg/NewsContent/34/107/25491/Enqu%C3%A2te/Enqu%C3%A9te/Le-tahtib-moderne,—c%E2%80%99est-aussi-pour-les—femmes.aspx>
- LELKES Lajos szerk. (1980): *Magyar néptáncgyományok*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Lettre ouverte au Président de la République par Adel Boulad. *Dreuz.info*, 2019. március 5. Online: www.dreuz.info/2019/03/lettre-ouverte-au-president-de-la-republique-par-adel-boulad-185543.html
- MILAD, Antoun (2017): Tahtib: Fighting the Ancient Way. *Wataninet*, 2017. március 14. Online: <https://en.wataninet.com/culture/heritage/tahtib-fighting-the-ancient-way/19302>
- MOLNÁR István (1947): *Magyar táncgyományok*. Budapest: Magyar Élet.
- MOSLEH, Mariam (2018): From 'futuwwa' to an Old Man, What Batons Stand for in Qena. *Egypt Today*, 2018. július 18. Online: www.egypttoday.com/Article/6/54232/From-futuwwa-to-an-old-man-what-batons-stand-for

- NOSHOKATY, Amira (2018): Hassan al-Geretly: Convivial Times. *Ahram Online*, 2018. június 7. Online: <https://english.ahram.org.eg/News/301984.aspx>
- NOSHOKATY, Amira (2020): Swinging and Twirling: Egyptian Stick Arts. *Ahram Online*, 2020. október 27. Online: <https://english.ahram.org.eg/News/389184.aspx>
- NOSHOKATY, Amira (2022): Tahteeb: Ancient Practice That is Still Popular in Upper Egypt. *Ahram Online*, 2022. január 1. Online: <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/32/99/454309/Heritage/Heritage-special/Tahteeb-Ancient-practice-that-is-still-popular-in-.aspx>
- ORSZÁGH László – MAGAY Tamás szerk. (1998): *Angol–magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai.
- SÉLIM, May: Adel Boulad: Le bon samaritain du bâton de combat égyptien. *Al-Ahram*, 2022. február 7. Online: <https://hebdo.ahram.org.eg/NewsContent/9/44/36149/Visages/Visages/Adel-Boulad—Le-bon-samaritain-du-b;ton-de-combat-.aspx>

Kapros Anikó,¹ Resperger Viktória²

Esélyegyenlőség és diszkrimináció az élsportban 1.

A sport és a háború/fegyveres konfliktusok

Equality and Discrimination in Sports, 1

Sport and War/Armed Conflicts

Absztrakt

A sportnak az elmúlt időszakban számtalan problémával kellett megbirkóznia: vallási, politikai és gazdasági érdekek, harcok színtere lett. A két részből álló cikksorozat első része az elmúlt időszakban felmerülő esélyegyenlőségi kérdéseket szeretné feltárni: hogyan hat és hatott a sportra a világban korábban zajló, valamint a jelenleg is dúló háború. Milyen hatással volt ez a korábbi olimpiákra, és milyen hatással lesz a 2024-es párizsi olimpiára? A cikk kifejezetten azzal foglalkozik, hogy a háborús időszakok a múltban és a jelenben hogyan befolyásolták/befolyásolják a különböző nemzetiségű sportolók esélyeit.

Kulcsszavak: olimpia, konfliktus, sport, diszkrimináció

Abstract

Sport has had to deal with many problems in recent times: religious, political, and economic interests and battles. The first part of this two-part series of articles explores the current equality issues: how sport has been affected by the wars that have taken place in the world and are still raging. What impact has it had on previous Olympics, and what will it have on the 2024 Paris Olympics? The article looks explicitly at how

¹ E-mail: kaprosaniko@yahoo.com

² E-mail: drresperger@gmail.com

wars in the past and present have affected/are affecting the chances of athletes of different nationalities.

Keywords: Olympics, conflict, sport, discrimination

Bevezetés

„A béke vagy te, Sport!
a népeket egymáshoz fűző szép szalag:
és testvérré lesznek mind általad,
önuralomban, rendben és erőben.”³

A sportról és esélyegyenlőségről szóló cikksorozatunk első részét Pierre de Coubertin, az újkori olimpiák „atyjának” szavaival indítjuk, aki az 1912-es stockholmi olimpia művészeti versenyére írta e sorokat. Sportolni mindenki szeret, vagy ha nem is szeret annyira, de nézni és szurkolni a saját csapatának mindenki számára élvezetekkel teli kikapcsolódást nyújt. Legyen szó akár egyéni vagy csapatsportokról, nem feledkezhetünk meg a sport közösségformáló erejéről sem. A sport egyszerre élmény, szórakozás, kikapcsolódás, fejleszti a személyiséget, növeli a kitartást és természetesen az egészségünkre is pozitív hatása van. Éppen ezért olyan népszerű a világ minden táján, mert sportolni szinte bárhol, bármikor lehet és ugyanígy szurkolni is bárhol és bármikor lehet, ha lehetőség adódik rá.

„A sport legelőbb is a lelki egészség alapja, amely hozzátartozik az egészséges nemzet, az egészségét megőrizni akaró polgár értékrendjéhez. A sport a közjó része. Erősíti a közösség tagjainak egymáshoz tartozását, miként az egyén testi és lelki egészségét. A sport magába foglalja a nemzet által vallott értékeket, az összetartozás és a versenyzés szellemét, a részvételt és a győzelmet, a teljesítmény elismerését, vagyis a munka becsületét, az önfegyelmet és az öngondoskodás fontosságát, az egyén közösségért viselt felelősségét.”⁴

A sportnak pont az előzőekben felsorolt jellemzői miatt az elmúlt időszakban számtalan problémával kellett megbirkóznia: vallási, politikai és gazdasági érdekek, harcok színtere lett.

Két részből álló cikksorozatunkban az elmúlt időszakban felmerülő esélyegyenlőségi kérdéseket szeretnénk feltárni: hogyan hat és hatott a sportra a világban korábban zajló, valamint a jelenleg is dúló háború. Milyen hatással volt ez a korábbi olimpiákra, és milyen hatással lesz a 2024-es párizsi olimpiára? A férfi és a női sportolók a sporttörténelem minden időszakában egyenlő eséllyel indultak és indulnak ma? Hogyan tudunk esélyegyenlőséget biztosítani a sportban az interszexuális és transznemű sportolók számára? A vallás hogyan hatott és hat az esélyegyenlőségre napjainkban?

³ PILHÁL 2022.

⁴ 2004. évi I. törvény.

Cikksorozatunk első részében kifejezetten azzal foglalkozunk, hogy a háborús időszakok a múltban és a jelenben hogyan befolyásolták/befolyásolják a különböző nemzetiségű sportolók esélyeit.

Érdekes összekapcsolódása a sportnak és a hadtudománynak, hogy például a terrorizmus elleni harc problémáival foglalkozó hazai és külföldi szakértők 1972-től számolnak a nemzetközi terrorizmussal, amikor a müncheni nyári olimpiai játékokon a Fekete Szeptember elnevezésű palesztin terrorszervezet egy akciócsoportja megtámadta az izraeli olimpiai csapat szállását. Majd következett az újabb mérföldkő, 2001. szeptember 11-e (bár ez nem a sporteseményhez köthető, de a terrorizmus szempontjából fontos kiemelni) és számtalan sportesemény, közösségi rendezvény, ahol terroristák merényletet hajtottak végre. Napjainkban pedig némi túlzással, de szinte kéthetente hallunk újabb és újabb terrorista merényletekről. Felhasználnak férfiakat, nőket és gyerekeket, tömegbe hajtanak busszal, robbantanak tömeggel teli tereken, karácsonyi vásáron. A sporteseményeken pedig rengeteg ember van, így folyamatos lehetőséget kínál a terroristáknak. 2024-ben újra olimpiai játékok lesznek Párizsban, miközben jelenleg még zajlik az orosz–ukrán háború. Hogyan hat ez a 2024-es olimpiai játékokra? Cikkünkben ezt a témát szeretnénk elemezni, kiindulva a korábbi olimpiák háborúhoz kötődő eseményeiből.

A cikkünk elején említett Pierre de Coubertin a porosz–francia háború kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy a háború alatt nem fordítottak figyelmet a katonák fizikai felkészültségére. Úgy gondolta, hogy a sport keretet adhat a férfiaknak, hogy fizikai felkészültségüket bizonyíthassák, tehát egyfajta katonai felkészítésnek is tekintette. Célja volt az is, hogy a fiatalok ne a háborúban, hanem inkább a sportban mérjék össze tudásukat. Kezdeményezésének köszönhetően 1896-ban útjára indultak ismét az olimpiai játékok, amelyet négyévente rendeztek meg. Nem telt el azonban sok idő háború nélkül: 1914-ben kitört az első világháború. 1914-ben a sportolók figyelme sajnos nem a versenypályákra és a stadionokokra irányult, hanem erejüket a frontra összpontosították. Coubertin bárót, a NOB akkori elnökét is behívták a francia hadseregbe, így lemondott elnöki pozíciójáról.⁵ Az első világháború miatt az 1916-ra tervezett berlini olimpiát sem rendezték meg. Az első újkori olimpiák történetében először maradt el az ötkarikás esemény, de végül nem ez volt az utolsó ilyen eset.

1920 – Budapest helyett Antwerpen

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés 1920-ban, az antwerpeni olimpia évében született meg, amelynek előkészítésére Magyarország nem kapott meghívást. A történelem során egyetlen ország sem élt át ilyen mértékű veszteséget, mint Magyarország, amely a békeszerződés alapján elveszítette területeinek több mint kétharmadát.⁶ A fájdalmas döntést követően, a trianoni békeszerződés évében megrendezett 1920-as antwerpeni játékokra Ausztria, Bulgária, Németország és Törökország mellett Magyarország sem kapott meghívást a szervezőktől, így az olimpián nem

⁵ HORVÁTH 2021.

⁶ Lásd: <https://turul.info/napok/trianon>

vehettek részt.⁷ A helyzet további érdekessége, hogy az 1914. június 20-ai NOB⁸-ülésen Muzsa Gyula⁹ diplomáciai érzékének köszönhetően a magyar főváros kapta meg az 1920-as olimpia rendezési jogát.¹⁰ 1920-ban tehát az eredeti tervek szerint Budapest lett volna az olimpia házigazdája, de végül szintén politikai döntés miatt ezt a jogot elvették Magyarországtól. Annak ellenére, hogy 1920-ban már nem zajlott véres háború, Coubertin bárónak mégsem sikerült a politikát távol tartani a sporttól. Az első világháború lezárását követően a sport egységesítő ereje csődöt mondott. Az eszme, amely szerint a sport a politikától független, kudarcot vallott. Az 1920-as események nemcsak az eltiltott országoknak volt óriási pofon, hanem a sportnak is. Az akkori sportvezetők gyenge diplomáciai és érdekérvényesítő képességeinek is köszönhető, hogy ez megtörténhetett. Döntésük hatása, egyfajta precedensként a mai sportra is kihatással van, hiszen 1920-ban megmutatkozott, hogy a politika igenis beleszólhat a világ legnagyobb sporteseményébe, az olimpiába is. Napjainkban ez a káros folyamat leginkább a sportolókat sújtja. A sportot különböző országok és gazdasági érdekek ma is hatalmi pozícióik erősítésére használják, a béke, az igazságosság és a diszkriminációmentesség szimbóluma helyett. Míg az ókori olimpiákon a görögöknek az olimpiák ideje alatt sikerült szüneteltetniük harcaikat, addig 1920-ban nem sikerült a sport ezen erejét megmutatni. Vajon a mai fejlett társadalmak miért nem képesek az ókori olimpiák példáját követni? 1920-ban egyes országok ellen politikai nyomásgyakorlásra vagy épp büntetőeszközként alkalmazták az olimpiát. Ez lehetett az első lépés abba az irányba, hogy az elkövetkező évtizedekben, gazdasági előnyei mellett, erőteljes politikai eszközzé válhatott a sport, miközben a legnagyobb kárt a bojkottáló, a háborúzó vagy éppen a szolidaritást vállaló nemzetek a saját sportolók számára okozták.

1924 – ismét Párizs

Csupán 24 évvel az első párizsi olimpia után 1924-ben ismét a francia főváros adott otthont az ötkarikás játékoknak. Csekély létszámban, csupán húszan, de ekkor indulhattak először női sportolók is a játékokon.¹¹ Bár több, az 1920-as olimpiáról távol tartott ország már részt vehetett a játékokon (köztük Magyarország is), az antwerpeni olimpiához hasonlóan a németek 1924-ben sem kaptak meghívást.¹² Az olimpiát, a magyarokat ért trianoni tragédia után éppen a békeszerződést az országra kényszerítő, a háború egyik legnagyobb győztesének fővárosában rendezték meg. Az 1924-es olimpia volt az első kiemelt szintér, ahol a magyar sportolók bizonyíthatták a nemzetükhöz hű képviselőket és kitartásukat. A Trianon miatti távolmaradás helyett Magyarország azt választotta, hogy a sportot helyezi előtérbe és az olimpiai játékokon harcol inkább a haza büszkeségéért. Az 1924-es párizsi olimpián végül két arany-, három

⁷ Múlt-kor 2020.

⁸ NOB: Nemzetközi Olimpiai Bizottság.

⁹ Muzsa Gyula gyógyszerész, a Magyar Olimpiai Bizottság társelnöke, illetve elnöke, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság magyar tagja. Lásd: www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/muzsa-gyula-76F6A/

¹⁰ FÖLDVÁRY 2020.

¹¹ Lásd: www.bbc.co.uk/hungarian/specials/1257_olympic_history/index.shtml

¹² 24.hu 2008a.

ezüst- és négy bronzérmét szerzett a magyar csapat.¹³ Az egyik legemlékezetesebb győzelmet Pósta Sándor hozta el a magyarok számára, aki „egy pillanatra feledtetni tudta a Trianon okozta traumát – a kard egyéni verseny döntőjében francia bírók előtt győzte le a francia Roger Ducret-t, elhozva az olimpiai aranyérmét”.¹⁴ 1924-ben a sport az igazságos küzdelem színtereként tudott megjeleni a magyarság számára. Pósta győzelmével egy ország érezhette, hogy ha politikai porondon nem is, de a páston sikerült visszavágni Trianonért.¹⁵

A legtöbb sportoló szereti, ha drukkolnak neki, ha a tömeg elismerését megszerelve ünneplik őket. A magyarok a világháború veszteségeiként megbélyegezve harcoltak az aranyérmekért, ehhez pedig elengedhetetlen volt, hogy a győztes mentalitást felvegyék. Hihetetlen önuralmat és koncentrációs képességet igényelt a magyar versenyzők részéről, hogy sikerüljön kizárniuk a külvilágot és az éppen zajló politikai, történelmi eseményeket.

1936 – Berlin – A második világháború előtti utolsó olimpia

Az első világháború után nem telt el sok idő, és Európa országai már a második világháború csatáit vívták. Hitler, aki a tömegek manipulációjának nagymestere volt, támogatta az olimpiát, mivel észrevette az abban rejlő kommunikációs és manipulációs lehetőségeket.¹⁶ A külső szemlélő számára a verseny alatt láthatatlan maradt Németország erősödő militarizmusa és antiszemita politikája. Az akkori náci Németország leginkább propagandacélokra használta az eseményt.¹⁷ A világban először indultak el mozgalmak, amelyek célja a bojkott volt. Végül ez a berlini olimpiát nem érintette, és a második világháború előtti utolsó játékokat az újkori olimpiák addigi legmagasabb részvételi arányával rendezték, összesen 49 ország részvételével.¹⁸ Ha nem is érintett egy egész nemzetet, de az első bojkott mégis ehhez a játékokhoz köthető, mivel Hitler politikája miatt néhány amerikai zsidó egyéni sportoló távol maradt a versenyzéstől.¹⁹

A második világháború miatti szünet

1940-ben Tokióban rendezték volna meg az első ázsiai olimpiát, ám a második világháború kirobbanása miatt a sportesemény megghiúsult, és az újkori olimpiák történetében tizenkét éves szünet következett.²⁰ A világháború befejezése után három évvel, 1948-ban Londonban, majd 1952-ben Helsinkiben lobbant fel ismét az olimpiai láng. Tokió pedig csak 24 év múlva adhatott otthont a játékoknak.²¹ Magyarország 1952-ben

¹³ Nemzeti Sport 2016.

¹⁴ HOLMÁR 2021.

¹⁵ HOLMÁR 2020.

¹⁶ Ma.hu 2004.

¹⁷ Lásd: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/the-nazi-olympics-berlin-1936>

¹⁸ Lásd: www.statista.com/statistics/280462/summer-olympics-1896-2012-number-of-participating-countries

¹⁹ TÓTH-SZENESI 2008.

²⁰ ROOS 2020.

²¹ Sport Diplomacy in Motion 2011.

a Helsinki olimpia éremtáblázatán a részt vevő nemzetek között a harmadik helyet szerezte meg. A hidegháború idején csak a világ két nagy szuperhatalma, az Egyesült Államok és a Szovjetunió tudta megelőzni.²²

1956 – Melbourne és a véres vízilabdameccs

A magyar sport 1956-ot megelőzően fénykorát élte. Az aranycsapatként ismert magyar labdarúgó-válogatott például 1950 és 1956 eleje között mindössze egyetlen mérkőzést veszített el. Az 1956-os melbourne-i olimpián a magyar csapat még a forradalom traumája közepette is a negyedik helyet²³ szerezte meg az éremtáblázaton. Az 1956-os olimpia ismét nem volt politikamentes. A magyar forradalom melletti szolidaritást vállalva Hollandia, Svájc és Spanyolország lemondta a részvételt, miközben a szuezi válság miatt Egyiptom, Irak és Libanon nem utazott el Melbourne-be. A magyarok azonban 108 versenyzővel, 6 tartalékkal és 40 sportvezetővel részt vettek az olimpián. Mire Ausztráliába értek, a forradalmat már leverték. A küldöttségből az esemény után 48-an nem tértek haza Magyarországra.²⁴ Az 1956-os olimpia egyik legemlékezetesebb eseménye talán az egész világ számára a melbourne-i vérfürdő néven elhíresült olimpiai vízilabdameccs.²⁵ A BBC hírcsatorna szerint: „Az olimpiák történetének egyik legnehezebb küzdelme a Magyarország és a Szovjetunió közötti vízilabda-mérkőzés volt 1956-ban – ez a mérkőzés a szovjet uralom elleni magyar küzdelem szimbólumává vált.”²⁶

1964 – Tokió, a tökéletesség mintaképe

A japán fővárosban rendezett '64-es játékok, a jelentős infrastrukturális beruházásainak köszönhetően, a tökéletesség mintaképe lett. Az első ázsiai játékokon 94 ország vett részt, sportdiplomáciai okok miatt csak a Koreai NDK és Indonézia nem jelent meg.²⁷

1968 – Mexikóváros és a diáktüntetések

Az 1968-as olimpiát megelőző időszakban a rendező ország belpolitikai nehézségekkel küzdött. A diáktüntetések nem kapcsolódtak az olimpiához, de az ötkarikás játékok közelsége miatt Mexikónak sürgőssé vált a helyzet kezelése. Az országot kormányzó keménykezű Díaz Ordaz a diáktüntetésekre adott brutális fellépése végül vérfürdővé változott. Egyes emberjogi szervezetek szerint 500 körülire tehető az áldozatok száma. A vérengzést követően a diákmozgalom feloszlott, így az olimpiát belpolitikai konfliktus

²² Lásd: <https://olympics.com/en/olympic-games/helsinki-1952/medals>

²³ Nemzeti Sport 2016.

²⁴ Index 2017.

²⁵ MIKLÓS 2017.

²⁶ REID 2011.

²⁷ Lásd: www.origo.hu/sport/olimpia/2004/200402181964.html

már nem zavarhatta meg. A játékokat a rendőrség és a hadsereg szigorú felügyelete alatt tartották meg.²⁸ A játékokon végül 112 ország sportolója vett részt.²⁹ 1968-ban a NOB nem engedélyezte az akkor még fajüldöző politikát képviselő Dél-afrikai Köztársaság indulását a versenyeken. Óriási botrány lett abból, amikor a színes bőrűek megkülönböztetése ellen harcoló Fekete Erő szervezet nevében két férfi atléta lehajtott fővel, a dobogón állva magasba tartott kesztyűs ököllel demonstrált. Mexikóvárosban az olimpiák történetében először alkalmaztak nemi tesztet és doppingvizsgálatot, és szintén a történelem során először vihette nő a fáklyát a finisben.³⁰

1972 – München és a Fekete Szeptember

Amíg a bojkottok és az eltiltások sokszor tönkretették a sportolói reményeket, addig a müncheni terrortámadásban elvesztett emberéletek sokkal mélyebb sebet hagytak a sportolóknak és az egész világban. Ha nemzetiségtől függetlenül megkérdezzük az embereket, hogy milyen jelentősebb terrorcselekményről hallottak, akkor nagy valószínűséggel a 2001. szeptember 11-i New York-i támadások után a müncheni olimpiát említik meg. 1972. szeptember 5-én kora reggel a Fekete Szeptember nevű palesztin terrorszervezet nyolc tagja a kerítésen átugorva bejutott a müncheni olimpiai faluba. Mindenféle ellenállás nélkül megrohmozták az izraeli küldöttség szállását, ahol két izraelit meggyilkoltak és további kilencet túsul ejtettek.³¹ A támadás célja az volt, hogy az izraeli kormány teljesítse követeléseiket, amely szerint a többségében izraeli börtönökben raboskodó palesztin társaikat szabadon bocsássák. Izrael azonban ezt gyorsan elutasította. A túsdráma tragédiába torkollott, amikor a fürstenfeldbrucki katonai repülőtéren a túsok kiszabadítására tett akció teljes kudarccal zárult, és a tűzpárbajban nemcsak a túszejtők, hanem az izraeli sportolók is mind életüket veszítették.³² Itt kell megjegyezni, hogy a különleges erők, a terrorelhárítási csapatok fejlődése megindult a világ nagyobb országaiban az olimpián történtek miatt. A tragikus események ellenére, a sport legsötétebb óráiban sem törölték el a játékokat, és a verseny folytatódott. A sportolóknak a félelemmel, a közvetlen környezetükben történt tragédia fájdalmaival és a bizonytalansággal is meg kellett küzdeniük. Óriási erőpróba elé állította a versenyzőket, hogy a sportolókra jellemző erős fókusz és a külső körülmények kizárásának képességét ebben a nehéz időben se veszítsék el. A terrortámadás következtében az olimpiák rendezésének kiemelt szempontja lett a biztonság. A megelőzésre és védelemre fordított biztonsági pénzösszeg nagysága folyamatosan és radikálisan emelkedett. Amíg a müncheni szervezők 1972-ben kevesebb mint 2 millió dollárt költöttek a játékok biztonságossá tételére, addig ez az összeg a 2004-es athéni ötkarikás játékok előtt már legalább 600 millió dollárra volt tehető.³³

²⁸ 24.hu 2018.

²⁹ Lásd: www.statista.com/statistics/280462/summer-olympics-1896-2012-number-of-participating-countries

³⁰ Lásd: www.origo.hu/sport/olimpia/2004/200402181968.html

³¹ GILGOFF 2004.

³² Múlt-kor. 2022.

³³ WOLFF-YAEGER 2022.

1976 – Montréal – Bojkott, dopping és a profizmus kérdése

A müncheni terrortámadást követően Montréal hatalmas hangsúlyt fektetett a biztonságára. Mégsem úgy emlékezünk a montréalai olimpiára, mint a sikeresen és biztonságosan megvalósított játékokra. A kanadai játékokon került először a figyelem központjába a sportverseny finansziális háttere, de a dopping, a bojkott és az élsportolói profizmus is problémát okozott a szervezőknek. A montréalai olimpia a rossz pénzügyi szervezése miatt is emlékezetes. A költségek a tervezettek nyolcszorosára emelkedtek, az egész szervezés pénzügyi mélyrepülést idézett elő Montréal számára. Eredetileg 119 országot vártak az eseményre, a megnyitón viszont már csak 94, a záróünnepségen pedig 84 nemzet jelent meg. Ezen az olimpián a profi sportolók helyzete „összeütközött” az olimpia amatőrizmus elveivel. 26 ország, többnyire az afrikai kontinensről, a NOB-hoz fordult, miután az új-zélandi rögbicsapat pénzdíjas bemutatóversenyen vett részt Dél-Afrikában. Új-Zélandot végül nem tiltották el, aminek következtében a panaszt emelő 26 ország bojkottként távolt maradt a játékoktól.³⁴ Emellett Tajvan sportolói sem álltak rajthoz, miután „Kanada akkori miniszterelnöke, Pierre Trudeau, nem adta ki nekik a vízumot. Trudeau diplomáciai okokra hivatkozva megtagadta a vízum kiadását, mert a tajvani csapat nem tudta garantálni, hogy nem fog a Kínai Népköztársaságként versenyezni”.³⁵ A kanadaiak végül megpróbáltak kompromisszumra törekedni, de a tajvani sportolók mégsem vettek részt a montréalai eseményen.³⁶

Az esemény amiatt is emlékezetes maradt, hogy a dopping kérdése is reflektorfénybe került, amikor anabolikus szteroidok használatával gyanúsítottak meg egyes sportolókat.³⁷

1980 – Moszkva – az olimpiák egyik mélypontja

Ami Montréalban elkezdődött, Moszkvában folytatódott. A moszkvai olimpia a hidegháború feszültségeit még magasabb fokozatra kapcsolta, miközben a sport és főként az olimpiák történetének egyik mélypontja volt. A politika erősen beleavatkozott a sporteseménybe, miután a Szovjetunió 1979 decemberében³⁸ megszállta Afganisztánt. Afganisztán megszállását az Egyesült Államok nem nézte jó szemmel, és 1980. március 20-án Jimmy Carter amerikai elnök bojkottra szólította fel az egész világot. A sport ismét a politika eszköze lett. Összesen 30, korábban nevezett ország végül nem jelent meg, míg további 33 ország a játékokra szóló meghívólevelet sem vette át. Így végül 81 részt vevő ország mellett 66 távolt maradt. A nyitóünnepség sem maradt botrány nélkül: a megjelenő 81 nemzet közül 16-an tiltakozásuk jeléül a NOB zászlója alatt vonultak fel. Moszkvát látszólag sem a bojkott, sem a nyitóünnepség eseményei nem zavarták, az ötkarikás játékok kiváló kommunikációs eszköze volt annak, hogy megmutassák, a szocializmusban milyen kiváló szervezésű esemény valósítható

³⁴ Lásd: www.origo.hu/sport/olimpia/2004/200402181976.html

³⁵ LI 2016.

³⁶ CADY 1976.

³⁷ 24.hu 2008b.

³⁸ NYULAS 2016.

meg.³⁹ A Szovjetunió 208 nappal a moszkvai olimpiai előtt szállta meg Afganisztánt. Mennyire volt fontos a Szovjetunió számára a saját olimpiája, vagy akár az olimpiai eszme, ha így időzítette ezt a hadműveletet? Az időzítés felfogható egyfajta provokációként is, hiszen ha ezek után megjelenik a világ a moszkvai játékokon, akkor egyfajta legitimitációt kaphat a katonai művelet. Moszkva kockáztatott, ezzel pedig beáldozta az olimpiát. A legnagyobb vesztesek ismét a sportolók voltak. A sport pedig ismét a politika eszköze lett. 44 évvel később az ukrán–orosz háború kitörése a 2022-es téli olimpiát követően mindössze négy nappal később történt.

1984 – Los Angeles – Bojkott és a Barátság versenyek

A történelem fintora, hogy a Los Angeles-i olimpia éppen a moszkvait követte. A szovjet párt- és sportvezetők részéről a negatív kommunikáció már a szervezés időszakában elkezdődött. Előrevetíthető volt, hogy az Egyesült Államok bojkottja a moszkvai olimpiára nem marad megtorlás nélkül. Kezdetben a rendezés üzleti céljai zavarták a szovjeteket, azt állították, hogy ez ellentétes az olimpiai eszmével. Végül pedig az ellenséges hangulatban nem látták biztosítottak a sportolók biztonságát. „A szovjet olimpiai bizottság 1984. április 8-án jegyzékben tiltakozott a Nemzetközi Olimpiai Bizottságnál, hogy az Egyesült Államokban, széles körű kampány indult a szovjet részvétel ellen, különféle reakciós, emigráns és vallási csoportok szervezkednek, és olyan hamis állításokat is terjesztenek, hogy a szovjet küldöttség részvétele Amerika biztonságát veszélyezteti.”⁴⁰ Ezt követően a szocialista országok felé felszólítás érkezett, Magyarország utolsóként csatlakozott a bojkotthoz. A helyzet és a döntés a közvéleményt is elkésztette, de legfőképp a sportolókat érte hatalmas csalódás. Egy olimpikon akár egész gyermekkorát beáldozza a kiválóság érdekében. A kvalifikációs időszak is egy erő feletti megterhelő harc, amelynek eredménye a kvóta megszerzése, azaz a lehetőség arra, hogy elinduljon a világ legnagyobb sporteseményén. Egy sportoló számára az olimpián kívül nincs másik, hasonló volumenű és jelentőségű alternatíva. Egy sportoló számára az olimpiai aranyérem egyenértékű az önmegvalósítás csúcsával, hiszen minden munkája, áldozata és szenvedése célba ért, és a sportpályán harcolva a legjobb lett a világon abban, amit csinál. Kevesen állhatnak fel a dobogó legfelső fokára, de küzdeni a kijutásért, majd elindulni az olimpián megadja ennek a lehetőségét a sportoló számára. Politikai ügy miatt elvenni ezt a lehetőséget egy versenyző számára olyan, mintha levágnák az egyik végtagját. Nem tudhatja, hogy négy év múlva milyen testi állapotban lesz, vagy tud-e egyáltalán ismét kvótát szerezni. A távol maradtak számára 1984-ben mégis megvalósult egy „helyettesítő” megmérettetés, mégpedig a Barátság Játékok, amelyet 1984 nyarán összesen 9 országban rendeztek meg. A Barátság versenyeken összesen 10 magyar aranyérem született.⁴¹

Szép gesztusnak is tekinthető a Barátság Játékok megszervezése, amely viszont nem versenyezhetett az olimpiával. Ha az akkori szocialista sportvezetők úgy gondolták, hogy ez majd csillapítja a sportolók fájdalmát, akkor nagyot tévedtek. Valószínűleg

³⁹ Lásd: www.origo.hu/sport/olimpia/2004/200402181980.html

⁴⁰ PINCÉSI 2009.

⁴¹ SZEGŐ 2010.

nem is ez volt a céljuk. Az adott helyzetben tehetetlen, éppen csúcsmórában lévő vagy ahhoz közelítő sportolók fájdalmát, csalódottságát és haragját egy alternatív versenycéllal nem lehetett csillapítani. Összességében, a Barátság Játékok megjelenése sokkal inkább kommunikációs propagandaeszközként, a közhangulat javítására szolgált. A hidegháború alatti moszkvai és Los Angeles-i olimpiákon a sportot egyértelműen politikai eszközként használták, aminek következtében a bojkottok legnagyobb vesztesei a kiszolgáltatott sportolók voltak.

1988 – Szöul és a két Korea ellentéte

A politika és a sport kapcsolata újabb megpróbáltatások előtt állt az 1988-as olimpiai játékok helyszínéül kijelölt Szöul miatt. Az ötlet, hogy egy sikeres olimpia által Dél-Korea egyre több szövetségre tehet szert, nem tetszett az észak-koreai vezetésnek. Társrendezőként szeretett volna szerepet vállalni a játékokban, ám miután ez a kérés nem teljesült, megpróbálta szabotálni a szöuli játékokat. Az egyik letragikusabb szabotázs kísérlet a Korean Air 858-as járatának felrobbantása volt, ahol mind a 115 utas meghalt. A terrorcselekményt követően Észak-Korea tagadta a robbantást, majd megpróbálta szövetségeseit – a Szovjetuniót és Kínát – bojkottra szólítani. Azonban mindkét ország elindult a szöuli játékokon, és Észak-Korea mellett csupán néhány ország (például Kuba és Nicaragua) maradt távol a játékoktól.⁴²

2020 – Tokió – világjárvány és a halasztás

A koronavírus-világjárvány kirobbanása előtti évben 193 ENSZ-tagállam közül 186 támogatta az ókori játékokról eredő szokást, amelynek értelmében a játékok alatt fegyverszünetet kötnek.⁴³ Pár hónapon belül viszont Tokió és az egész világ a Covid-19-járvánnyal küzdött, amelynek következményeképpen a tokiói olimpiát egy évvel elhalasztották. Az újkori olimpiák történetében előfordult, hogy a világháborúk miatt elmaradtak az ötkarikás játékok, de halasztásra 2020-ig nem volt példa. A rendezés költségei a késelem és a járványügyi intézkedések miatt drasztikusan megemelkedtek. Ennek ellenére a japánok kitartottak, és végül 2021. július 23-án elindultak a játékok.⁴⁴

2024 – Párizs, az ukránok nélkül?

„A háború nem más, mint az állampolitika más eszközökkel való folytatása”⁴⁵ – vallotta Carl von Clausewitz. Az orosz–ukrán háború kirobbanásával a hadszíntér jelenleg nem

⁴² LITTLE 2019.

⁴³ Nemzeti Sport 2019.

⁴⁴ TAKÁCS 2021.

⁴⁵ CLAUSEWITZ 2013: 31.

csak az ukrán területekre korlátozódik, és több tízezer sportolóra és számos sportágra jelentős hatással van.

A profi teniszben például győzött a sportolókat előtérbe helyező diszkriminációmentes megoldás. Ebben a sportágban, a háború kirobbanása óta, a 2022-es wimbledoni bajnokságot leszámítva semleges zászló alatti lehetőséggel indulási esélyt kapnak az orosz és fehérorosz sportolók is.

Amikor Oroszország tavaly februárban megszállta Ukrajnát, a NOB 2022. február 28-án az alábbi ajánlással reagált:

„Az olimpiai mozgalom egységes abban a küldetésében, hogy a sporton keresztül hozzájáruljon a békéhez, és a világot minden politikai vitán felül békés versenyben egyesítse. Ugyanakkor az olimpiai mozgalom egységes abban, hogy a sportolókat nem bünteti a kormányuk döntése miatt, ha azokban nem vesznek részt aktívan. Elköteleztünk vagyunk a tisztességes versenyek mellett mindenki számára, minden megkülönböztetés nélkül. A jelenlegi ukrajnai háború azonban dilemma elé állítja az olimpiai mozgalmat. Míg az orosz és fehérorosz sportolók továbbra is részt vehetnének sporteseményeken, addig Ukrajnából sok sportolót megakadályoznak ebben az országuk elleni támadás miatt. Ez egy olyan dilemma, amelyet nem lehet megoldani. A NOB ezért a mai napon alaposan megvizsgálta a helyzetet, és nehéz szívvel a következő határozatot hozta: A globális sportversenyek integritásának védelme és valamennyi résztvevő biztonsága érdekében a NOB azt javasolja, hogy a nemzetközi sportszövetségek és a sportesemények szervezői ne hívjanak meg, és ne engedélyezzék orosz és fehérorosz sportolók és tisztviselők részvételét nemzetközi versenyeken.”⁴⁶

Legfőbb indokként a NOB kiemelte, hogy „míg az orosz és fehérorosz sportolók továbbra is részt vehetnének sporteseményeken, addig Ukrajnából sok sportolót megakadályoznak ebben az országuk elleni támadás miatt. Ez egy olyan dilemma, amelyet nem lehet megoldani”.⁴⁷

Kicsivel több mint 12 hónappal később azonban a helyzet változott. Az olimpiai kvalifikáció évében a sportvilág figyelme ismét a Nemzetközi Olimpiai Bizottság felé fordult. A 11. olimpiai csúcstalálkozó kérésére a NOB az orosz vagy fehérorosz útlevelel rendelkező sportolók nemzetközi versenyeken való részvételéről a korábbiaktól eltérő ajánlásokat is közzétett a nemzetközi szövetségek és a nemzetközi sportesemények szervezői számára.

A szervezet 2023. március 28-án kiadott iránymutatása alapján korábbi szankcióit Oroszország és Fehéroroszország irányában továbbra is fenntartja, amely szerint:

„Oroszországban vagy Fehéroroszországban nemzetközi sporteseményeket nem szervezhetnek. Az említett országok zászlaját, himnuszát, színeit vagy bármilyen más azonosító jelét nem lehet kitűzni semmilyen sporteseményen vagy találkozón, beleértve a teljes helyszínt is. Az orosz és a fehérorosz kormány vagy állami tisztviselői, nem kaphat meghívást vagy akkreditációt, semmilyen nemzetközi sporteseményre vagy találkozóra.”⁴⁸

⁴⁶ International Olympic Committee 2022.

⁴⁷ International Olympic Committee 2022.

⁴⁸ International Olympic Committee 2023a.

Az orosz vagy fehérorosz útlevéllel rendelkező egyéni sportolókkal kapcsolatban viszont változott a 2022-es ajánlás.

A NOB egy négyhónapos konzultációs folyamat részeként számos, a sporthoz köthető szakemberrel egyeztetett. A NOB Végrehajtó Bizottsága ugyanakkor hangsúlyozta, hogy egyelőre nem hozott döntést az orosz és fehérorosz sportolók 2024-es párizsi olimpián való részvételével kapcsolatban.⁴⁹ A több hónapos egyeztetés alatt kiemelt téma volt az orosz és fehérorosz útlevéllel rendelkező sportolók kérdése. A konzultációt követően közzétett javaslatok alapján: „Az orosz vagy fehérorosz útlevéllel rendelkező sportolók csak egyéni semleges sportolóként indulhatnak, míg az orosz, vagy fehérorosz útlevéllel rendelkező sportolók csapatai nem vehetnek rész a versenyeken. A háborút aktívan támogató sportolók sem indulhatnak, ahogyan a háborút aktívan támogató szakemberek sem nevezhetnek [...]”⁵⁰

Az ukrán sportolókkal és az ukrán olimpiai közösséggel való szolidaritást illetően egyhangú volt a támogatás: „az ukrán sportolókkal és az ukrán olimpiai közösséggel való szolidaritás iránti teljes és megingathatatlan elkötelezettség folytatása. [...]”⁵¹

Az országok nemzeti összetartozást segítő értékein túltekintve, a sportgyőzelmekkel és az elismerésekkel napjainkban pozitív gazdasági hatások is elérhetők. Például egy-egy sportoló ismertsége, reklámértéke számos üzleti lehetőséget rejthet a cégek, sportszervezetek és országok számára is. 1924-ben a profi sport még nem volt kiemelt szereplője a játékoknak, sőt inkább nemkívánatos jelenség volt. Ma viszont már egészen más helyzetben vannak a versenyek, nemzetközi sportesemények jogtulajdonosai, a szervezők és a sportolók is.

Az olimpia minden kétséget kizáróan a legnagyobb tradicionális múltú sportesemény, amely napjainkban hatalmas gazdasági lehetőségeket hordoz magában. A nemzetek képviselete mellett a sportoló dicsőségének porondján ma már kemény gazdasági és politikai érdekek is szerepet játszanak. A megoldást ezúttal előbb találták meg az üzleti alapon működő profi ligákban, valamint a profi teniszben is. A sporteseményeken a profi sportolók jelenléte, a „brandjük” megjelenítése elengedhetetlen a profit szempontjából. A világsztár sportolók ezekben a ligákban individuális egyénként jelennek meg. Az üzleti érdek, illetve a sportban található valamennyi érintett szempontjából egyáltalán nem kedvező, ha egy világsztár sportoló indulása felett a hazája dönthet. A piaci alapokon működő üzleti szereplőknek kedvezőbb, ha a sportolók számára biztosított a semleges indulás lehetősége. Ez a sportoló számára is kedvező kompromisszumos megoldás, hiszen nemzetének megtagadása nélkül is lehetősége nyílik a versenyzésre. Ezt a lehetőséget Ukrajna viszont nem kívánja átengedni a sportolói részére. A NOB jelenlegi ajánlásait megelőzően már kijelentette, hogy amennyiben az orosz és fehérorosz versenyzők elindulhatnak az ötkarikás játékokon, akkor Ukrajna bojkottálni fog.⁵²

Ennyire erős lenne a bojkott ereje, hogy megéri a saját sportolókat távolmaradásra kényszeríteni? Ukrajna egy ilyen lépésével akár veszíthet is a feléje áramló

⁴⁹ Magyar Olimpiai Bizottság 2023.

⁵⁰ International Olympic Committee 2023a.

⁵¹ International Olympic Committee 2023a.

⁵² The Guardian 2023.

szimpátiából. A sportvilág a háborús agresszió elítélése mellett arra törekszik, hogy az orosz és fehérorosz sportolók jogai ne sérüljenek.

A sport erőssége abban is megmutatkozik, hogy elveit követve nem enged a politikai nyomásoknak, érkezen az bármely oldalról. A történelem során, ahogy az olimpiák esetében is tapasztalhattuk, a külső érdekek változnak, ám ha egy ember vagy egy szervezet az alapelvein lazít vagy módosít, hogy az éppen aktuális érdekekhez „simuljon”, úgy az a szervezet elveszti azt az erőt, amelyet elvei betartásával kivívhat magának.

Ukrajna úgy döntött, hogy nem vesz részt a 2024-es párizsi olimpiai kvalifikációs versenyeken, ahol orosz sportolókkal kellene megmérkőznie. Ezt a döntést az ukrán kormány miniszteri kabinetjének titkára és az Ukrán Nemzeti Olimpiai Bizottság (NOCU) tagja, Oleg Nyemcsinov jelentette be. Azt is elismerte, hogy ezzel a döntéssel néhány ukrán sportoló lemarad az olimpiai szereplés lehetőségéről.⁵³ Amennyiben a háború véget érne a 2024-es játékok kezdetéig, a kvalifikációs kvóta nélkül nem lennének jogosultak az indulásra az ukrán sportolók.

Befejezés

Az ukrán nyomás ellenére Thomas Bach, a NOB elnöke tartja magát az olimpia minde- nek felett elvhez. 2023. április 5-én nyilatkozatában elmondta: „Az olimpiai játékokon a sportolók félreteszik a világot megosztó különbségeket. Keményen versenyeznek egymás ellen, miközben békésen élnek együtt egy fedél alatt az olimpiai faluban. Ez teszi az olimpiai játékokat a béke erőteljes szimbólumává.”⁵⁴

Ez az az eszme, amelyet a magyar csapat is képviselt 1924-ben és 1956-ban is. Mindennemű nézeteltérést és nehézséget félretéve, a sportot a politika fölé emelve képviselték sportolóink Magyarországot a játékokon. „A Nemzetközi Olimpiai Bizottság óva intette Ukrajnát attól, hogy az oroszok és fehéroroszek jelenléte miatt bojkottálja a jövő évi párizsi olimpia selejtezőit, mondván, hogy ez »csak ártana« az ukrán sportolóknak, és »semmiképpen sem befolyásolná a háborút, amelyet a világ meg akar állítani».”⁵⁵ Az orosz és fehérorosz sportolók tehát a NOB által tett iránymutatások alapján semleges színekben indulva versenyezhetnek. Az ukrán nép pedig remélhetőleg felül tud kerekedni elutasító hozzáállásán, amelyre történelmének egyik lesötétebb időszaka kényszeríti őket, és az ukrán sportolók a sportpályákon igazságos körülmények közt, méltón tudják képviselni hazájukat és az olimpiai eszmét.

A sportot, különösen az olimpiát politikai célok megvalósítására használni ellentétes minden valódi demokráciái iránytól, és távol áll az olimpiai eszmétől. Mindennemű politikai törekvés, amely arra irányul, hogy elvegye az indulás lehetőségét egy társadalomtól, egy országtól vagy egy sportolótól, legyen az saját vagy ellenségnek kikiáltott, nem méltó a sport fogalmához és egyben megkérdőjelezi azt a globális törekvést is, amely szerint mindenkinek jár az egyenlő esély lehetősége. Az élet különböző területein számos törekvéssel találkozunk, amelyek célja, hogy mindenki számára adottak legyenek az egyenlő esélyek. Ez a cél azonban nehezen megteremhető, és sok

⁵³ CSISZTU 2023.

⁵⁴ International Olympic Committee 2023b.

⁵⁵ BERKELEY 2023.

területen még csak korai törekvésként jelenik meg. Úgy pedig nem érvényesíthető az esélyegyenlőség, ha közben a másik egyén lehetőségeit csorbítjuk. Kevés fórum létezik, ahol különbségeink ellenére mégis méltó módon összehasonlítható a teljesítmény. A sport ezt a lehetőséget a kezdetektől kínálja, ahol a megmérettetés egyik legigazságosabb helyszínei egyértelműen a sportversenyek és a sportpályák. A sport éppen a különbségek üdvözlése mellett teremti meg azt a helyet, ahol mindenki egy zárt szabályrendszerben egyenlő esélyekkel indulhat, és a győzelem kizárólag a tudás, a munkába fektetett energia, a leleményesség, a megingathatatlan akarat és a töretlen hit eredménye.

Magyarország 1956-os vízilabda-eredménye kiválóan szimbolizálja azt, hogy ha a politika nem férkőzik be a sportpályára, akkor a résztvevők számára a sport képes igazságos hadszínteret teremteni. Ahol a győzelem emberáldozatok nélkül valósulhat meg.

A magyar példa azt is megmutatta, hogy a sport akár egy nemzet önértékelését is megsegítheti a nehéz időkben, s lehetőséget adhat a büszkeség visszaszerzésére. A sportpálya zárt szabályrendszerének keretein belül egyforma lehetőségeket biztosít mind a sportolók, mind a nemzetek számára, hogy igazságosan megküzdjenek. A sportpályán kivívott győzelmek pedig nemcsak a sportolók számára nyújtanak felemelő érzéseket, hanem egy gyászban lévő, élet-halállal és nehézségekkel küzdő nemzet számára is lendületet adhatnak.

A társadalmi konvenciók evolúciójának következményeképp a mai értelmezésében vett kifejezések, mint az emberi értékek, az esélyegyenlőség és a diszkrimináció kiemelt szerepet kapnak napjainkban. A kényes helyzetekben sohasem volt még ennyire fontos megtalálni a mindenki számára elfogadható megoldásokat, bár az individualizmus korában ez egyre bonyolultabb feladatnak bizonyul. Napjainkban sok területen különösen nehéz meghatározni, hogy mikor lépik át a „józan ész” határát, és hol csorbulnak az egyének jogai. A szabályzások segíthetnek ebben a feladatban, de felmerül a kérdés, hogy az egyre gyarapodó szabályozások milyen hatással lesznek az emberek szabadságára.

Míg számos üzleti alapokon működő sportszervezet diszkriminációmentesen már 2022-ben engedélyezte az orosz és fehérorosz sportolók semleges színekben való versenyzésének lehetőségét, addig a NOB ezt mostanáig elhúzta. A bizottságnak egy teljes év kellett ahhoz, hogy visszatérjen saját alapeszméihez, miután 2022-ben elhalasztotta az esélyt, hogy a nehéz időkben bebizonyítsa, képes szilárd meggyőződéssel kiállni a sportolók és saját alapelvei mellett. Miért nem volt elég erős a NOB ahhoz, hogy saját alapelveit kövesse, és ne adjon teret a politikának és a szankcióknak? Egy elvétett döntés egy szervezet hibáira fordítja a figyelmet. Ezek kijavítása viszont mindig nehezebb, kockázatosabb és költségesebb is.

Az országok közti háborúk, nézeteltérések nem számítanak újdonságnak az elmúlt száz évben, az Olimpiai Chartába foglalt alapelvek egyik legfontosabb célja pedig az, hogy akár a háború hatásain is felülemelje a sportot és a sportolókat.

Irodalomjegyzék

- 1936, Berlin – a horogkereszt árnyékában. *Ma.hu*, 2004. május 3. Online: www.ma.hu/tart/rcikk/g/0/85601/1
- Az 1956-os olimpia lett a magyar sport Trianonja. *Index*, 2017. október 23. Online: https://index.hu/sport/alapvonal/2017/10/23/az_1956-os_olimpia_lett_a_magyar_sport_trianonja/
- Antwerpen 1920: kizárták a magyarokat. *24.hu*, 2008a. július 22. Online: https://24.hu/elet-stilus/2008/07/22/antwerpen_1920_kizartak_magyarokat/
- BERKELEY, Geoff (2023): IOC Warns Paris 2024 Boycott over Russia Presence will "Hurt" Ukrainian athletes. *Inside the Games*, 2023. április 1. Online: www.insidethegames.biz/articles/1135455/ioc-says-paris-2024-boycott-hurt-ukraine
- CADY, Steve (1976): Taiwan Loses Fight, Likely to Quit Games. *The New York Times*, 1976. július 12. Online: www.nytimes.com/1976/07/12/archives/taiwan-loses-fight-likely-to-quit-games-olympics-dispute-lost-by.html
- CLAUSEWITZ, Carl von (2013): *A háborúról*. Budapest: Zrínyi.
- CSISZTU Zsuzsa (2023): Ukrajna végérvényesen bedobta a „bojkottbombát” a NOB asztalára – menthetetlen a párizsi olimpia? *Mandiner*, 2023. március 31. Online: https://sport.mandiner.hu/cikk/20230331_ukrajna_vegervenyesen_bedobta_a_bojkottbombat_a_nob_asztalara_menthetetlen_a_parizsi_olimpia
- FÖLDVÁRY Gergely (2020): Budapest rendezte volna az 1920-as olimpiát, de az I. világháború mindent átírt. *PestBuda*, 2020. november 28. Online: https://pestbuda.hu/cikk/20201128_budapest_rendezte_volna_az_1920_as_olimpiat_de_az_i_vilag-haboru_mindent_atirt
- GILGOFF, Dan (2004): The Meaning of Munich. *U.S. News & World Report*, 136(21).
- HOLMÁR Zoltán (2020): A magyar vívó, aki a páston állt bosszút Trianonért. *Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei hírportál*, 2020. június 11. Online: www.szon.hu/helyi-kozelet/2020/06/a-magyar-vivo-aki-a-paston-allt-bosszut-trianonert
- HOLMÁR Zoltán (2021): Bosszú a páston Trianonért – Posta Sándor 1924-es olimpiai elégtétele. *Nemzeti Sport*, 2021. június 5. Online: www.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/bosszu-a-paston-trianonert-posta-sandor-1924-es-olimpiai-elegtetele-2830449
- HORVÁTH Vilmos (2021): Az elmaradt olimpiák története. *Művelődés*, 74(7). Online: <https://muvelodes.net/olimpia-tokio-2020/az-elmaradt-olimpiak-tortenete>
- International Olympic Committee (2022): *EB Recommends No Participation of Russian and Belarusian Athletes and Officials*. 2022. február 28. Online: <https://olympics.com/ioc/news/ioc-eb-recommends-no-participation-of-russian-and-belarusian-athletes-and-officials>
- International Olympic Committee (2023a): *IOC Press release: Following a Request by the 11th Olympic Summit, IOC Issues Recommendations for International Federations and International Sports Event Organisers on the Participation of Athletes with a Russian or Belarusian Passport in International Competitions*. 2023. március 28. Online: <https://olympics.com/ioc/news/ioc-issues-recommendations-for-international-federations-and-international-sports-event-organisers>

- International Olympic Committee (2023b): *IOC President: „Sport can open the door to peace in ways that exclusion and division do not”*. 2023. április 5. Online: <https://olympics.com/ioc/news/ioc-president-sport-can-open-the-door-to-peace-in-ways-that-exclusion-and-division-do-not>
- LI, Chung-chih (2016): Taiwan's Bitter Olympic History. *Taipei Times*, 2016. szeptember 13. Online: www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2016/09/13/2003655034
- LITTLE, Becky (2019): The Terrorist Attack That Failed to Derail the 1988 Seoul Olympics. *History*, 2019. február 9. Online: www.history.com/news/1988-seoul-olympics-north-korea-terrorist-attack
- Magyar Olimpiai Bizottság (2023): *Íme a NOB javaslatai az orosz és fehérorosz sportolókkal kapcsolatban*. 2023. március 29. Online: <https://olimpia.hu/hirek/ime-a-nob-javaslati-az-orosz-es-fehororosz-sportolokkal-kapcsolatban>
- MIKLÓS Rita (2017): A magyar sport is megsínylette '56-ot. *M4 Sport*, 2017. október 23. Online: <https://m4sport.hu/2017/10/20/a-magyar-sport-is-megsinylette-56-ot/>
- Montreal 1976: afrikaiak nélkül. *24.hu*, 2008b. augusztus 4. Online: https://24.hu/elet-stilus/2008/08/04/montreal_1976/
- NYULAS Szabolcs (2016): Háború karácsonykor – Afganisztán megszállása. *Honvédelem*, 2016. december 28. Online: <https://honvedelem.hu/hatter/multidezo/haboru-karacsonykor-afganisztan-megszallasa.html>
- Az olimpia, amelyet a vesztes országok nem érdemeltek meg. *Múlt-kor*, 2020. április 20. Online: <https://mult-kor.hu/az-olimpia-amelyet-a-vesztes-oroszagok-nem-erdemeltek-meg-20200420>
- Az olimpiai játékok helyszínei. *Sports Diplomacy in Motion*, 2011. november 11. Online: <https://sportdiplomacy.wordpress.com/2011/11/11/ojh>
- Ötven éve fújta el a terror az olimpia lángját: a müncheni túsdráma. *Múlt-kor*, 2022. szeptember 5. Online: <https://mult-kor.hu/otven-eve-fujta-el-a-terror-az-olimpia-langjat-a-muncheni-tuszdrama-20220905>
- PILHÁL György (2022): A gólokat senki sem számolta. *Magyar Nemzet*, 2022. december 25. Online: <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2022/12/a-golokat-senki-sem-szamolta>
- PINCÉSI László (2009): 25 éve nyitották meg a magyarok nélküli olimpiát. *Origo Sport*, 2009. július 28. Online: www.origo.hu/sport/20090728-25-eve-nyitottak-meg-a-magyarok-nelkuli-olimpiat.html
- REID, Kirsty (2011): Blood in the Water: Hungary's 1956 Water Polo Gold. *BBC*, 2011. augusztus 20. Online: www.bbc.com/news/world-14575260
- Rio 2016: szépen csillognak az aranyak, de elmaradtunk az átlagtól. *Nemzeti Sport*, 2016. augusztus 22. Online: www.nemzetisport.hu/rio-2016/rio-2016-szepen-csillognak-az-aranyak-de-elmaradtunk-az-atlagtol-2521573
- ROOS, Dave (2020): Times the Games Were Postponed, Cancelled or Disrupted. *History*, 2020. március 24. Online: www.history.com/news/olympics-postponed-cancelled
- SZEGŐ Péter (2010): Álolimpiák elfelejtett magyar hősei. *HVG*, 2010. január 29. Online: https://hvg.hu/velemenyt/20100129_olimpia_panhellen_baratsag

- TAKÁCS ZSOLT (2021): Az elhalasztott tokiói olimpia költségei az egekbe szöktek, de a rendezők kitartanak. *Mandiner*, 2021. május 25. Online: https://makronom.mandiner.hu/cikk/20210518_mennyit_visel_el_tokio
- Tokió 2020: az ENSZ olimpiai fegyverszünetről döntött. *Nemzeti Sport*, 2019. december 13. Online: www.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/tokio-2020-olimpiai-fegyverszunsetrol-dontott-az-ensz-2737609
- TÓTH-SZENESI Attila (2008): Egy tábornokot sem hatott még meg olimpiai bojkott. *Index*, 2008. március 18. Online: <https://index.hu/kulfold/bjk080318/>
- Tömegmészárlást rendeztek az olimpia előtt. *24.hu*, 2018. október 2. Online: <https://24.hu/tudomany/2018/10/02/meszarlas-verengzes-olimpia-mexiko-1968/>
- Ukraine Threaten Boycott if IOC Moves to Allow Russian Athletes at Paris 2024. *The Guardian*, 2023. január 4. Online: www.theguardian.com/sport/2023/jan/26/culture-secretary-criticises-ioc-moves-to-allow-russian-athletes-at-paris-2024
- WOLFF, Alexander – YAEGER, Don (2022): Then the Terror Began. *Time Europe*, 160(10).

Jogi forrás

2004. évi I. törvény a sportról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0400001.tv>

Kristofóri Balázs¹

A sport szerepe a honvédelmi nevelésben

The Role of Sports in Defence Education

Absztrakt

Az államnak garantálnia kell az állampolgárok fizikai biztonságát, azonban az egyének nemcsak jogokkal, hanem állampolgári kötelezettségekkel is rendelkeznek, mint például szükséghelyzet esetén az ország védelme. Az állam feladata felkészíteni az állampolgárokat Magyarország védelmére, aminek egyik eszköze békeidőben a honvédelmi nevelés.

A sport és a honvédelmi nevelés számos közös értékkel rendelkezik, a cikk a sport eszközrendszerét vizsgálja a honvédelmi nevelés rendszerében. A honvédelmi nevelési programok a sporton keresztül nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az állampolgárok minél szélesebb körben sajátítsák el az alapszintű honvédelmi ismereteket.

Kulcsszavak: sport, honvédelmi nevelés, hazafias nevelés, honvéd kadét program, honvédelmi tábor

Abstract

The state must guarantee the physical security of its citizens, but individuals have not rights only but also duties as citizens, such as protecting the country in an emergency. The state has a duty to prepare citizens for the defence of Hungary, one of these in peacetime is the national defence education.

Sport and defence education have a number of common values, and this article examines the use of sports as a tool in the system of defence education. Defence education programmes make an important contribution to the acquisition of basic defence knowledge of the citizens through sports.

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: kristofori.balazs@gmail.com

Keywords: sport, defence education, patriotic education, defence cadet programme, defence camp

Bevezetés

Amikor meghalljuk azt a szót, hogy honvédelem, akkor nem a sport az első fogalom, amely képzettársítás során megjelenik a fejünkben. Előjönnek a képzeletünkben az általunk ismert haditechnikai eszközök, az egyenruha, a honvédségi témakörökben jártaknál maximum a katonák társadalmi szerepvállalása, de a sport ritkán jut eszünkbe.

A sport a testi és szellemi egészségünk megőrzésére, míg a honvédelem a fizikai biztonságunk fenntartására irányul. A két terület között azonban számos párhuzam vonható, és megannyi kapcsolat megfigyelhető, amelyek által láthatóvá válik, hogy a sportban rejlő erények és képességek a honvédelmi feladatokban is hasznosak lehetnek.

Nagyon sokszor halljuk manapság, hogy „nekem jogom van ehhez”. Amikor arra utalunk, hogy minket megillet valamilyen bánásmód, valamilyen helyzetelőny bármi miatt, akkor büszkén hivatkozunk egy-egy törvényre vagy rendeletre. Azonban hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy magyar állampolgárként nemcsak jogaink, de kötelezettségeink is vannak. Ebből az egyik legfontosabb az Alaptörvény XXXI. cikk (1) bekezdésében rögzített, miszerint: „Minden magyar állampolgár köteles a haza védelmére.”²

2004-ben a sorkatonai szolgálatot felfüggesztették, ezért számos olyan család van ma Magyarországon, ahol a fiatalok egyáltalán nem találkoztak katonákkal, a szüleik nem tudták elmesélni nekik a sorkatonai élményüket, hiszen ők maguk sem élték át. Ennek eredményeként egy szakadék jött létre a társadalom és a honvédség között. A honvédelmi nevelés – amelynek fontos része a sport – célja az, hogy csökkentse ezt a szakadékot és felkészítse az egyént – szükség esetén – az állampolgári kötelezettségeinek teljesítésére.

A legelső közös pont, hogy mind a honvédelemben, mind a sportban kiemelt szerepe van az államnak. Ezen állítás megértéséhez elengedhetetlen, hogy az állam funkcióit vegyük először végig, hiszen ezen keresztül is láthatóvá válik, hogy mennyi ponton kapcsolódik a két témakör egymáshoz.

- Az állam szavatolja a fizikai biztonságot az egyén és a közösség szintjén is.
- Az állam feladatai ellátásához anyagi és humán erőforrásokat von el az egyéntől és a közösségektől is.
- Az állam szerepkörében nagyon fontos az erőforrás-elosztó funkció az állami működés minden területén. Így az elosztó szerepkör megjelenik a haderő és honvédelem rendszerében is mint a fizikai biztonság egyik alapköve.
- Az állam rendelkezik szankcionálási joggal is.³

Egy jól működő országban, veszély esetén a közösségek az állam érdekeit nézik, a jól definiált érdekek és értékek figyelembevételével. Ez azt jelenti, hogy az állampolgárok

² Magyarország Alaptörvénye XXXI. cikk (1) bekezdés.

³ BOLDIZSÁR 2019.

az alaptörvényben foglaltakat elfogadják és aszerint cselekszenek. Az állam részéről a veszélyre való válasz csak úgy jöhet létre, ha a szándék meglétéhez képesség is kapcsolódik. Egy fejlett államban a képesség alatt anyagi erőforrásokat és humán erőforrásokat is értünk. A humán erőforrás két fő részből áll egy ilyen helyzet esetén. Az egyik nagy rész a már kiképzett szerződéses, hivatásos vagy tartalékos állomány, míg a másikat azon állampolgárok alkotják, akik még nem estek át semmilyen kiképzésen.

A sport és a honvédelmi nevelés rövid története Magyarországon

A sportot mint a honvédelmi nevelés egyik eszközét Magyarországon már a 19. századtól kezdve rendszerszerűen alkalmazzák.

Az *Osztrák–Magyar Monarchia* időszakában az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk rögzítette, hogy kiemelt figyelmet kell fordítani a fiatalok testgyakorlására, különösen a katonai gyakorlatokra. Fontos volt ebben az időben az iskolások hazafias érzelmeinek kialakítása, valamint a hazaszeretet. Talán ehhez köthető az is, hogy ebben az időben jelent meg hazánkban a cserkészek mozgalma is, amely hasonló célokkal, a fiatalok életre való nevelését szorgalmazta.⁴

A két világháború között jött létre az Országos Testnevelési Tanács III. szakosztálya vezetésével a *Leventemozgalom*. A testnevelésről szóló 1921. évi LIII. törvénycikk alapján minden 21. életévét be nem töltött férfinak részt kellett vennie a testnevelési foglalkozásokon. A leventemozgalom létrehozását azzal indokolták, hogy a társadalom nincs megfelelő fizikai és egészségi állapotban. Erre azért volt szükség, mert hazánkban a két világháború között tilos volt sorozást, valamint kiképzést tartani. A leventemozgalom terjedésével a 12–21 életév közötti férfiak nagy része részt vett ezeken a bűjtatott honvédelmi foglalkozásokon.

A fizikai fejlesztés mellett nagy figyelmet fordítottak a fiatalok szellemi felkészítésére is. Ezt a célt szolgálta a *Levente* című újság is, amely először havonta, majd kéthetente jelent meg. Az újságban számos tanulságos történet, elsősegélynyújtási praktika volt, valamint ebben jelentek meg a versenykiírások és azok eredményei is.⁵ Ezzel is a korai honvédelmi nevelést erősítették.

A második világháború után, 1948-ban létrejött a *Magyar Szabadságharcos Szövetség (MSZHSZ)*. Célközönsége fókuszában a fiatalok voltak, akik körében a testedzést, a népi kultúrát, a népi demokráciát és egyéb, a védelemhez szükséges tudás eszményeit terjesztették. Ennek érdekében megalakították a céllövő, motoros, sí-, lovas színjátászó csoportokat, szakosztályokat. A szakosztályokban aktívan részt vevők különféle versenyszámokban mérhették össze tudásukat.

Fontos megemlíteni még az Országos Magyar Repülő Egyesület 50 órás, fiataloknak szóló repülővezető képzését is, amelyet később a Magyar Repülő Szövetség vett át, kiegészítve az ejtőernyőzéssel. Tovább erősítve ezzel a honvédelem során is használható képességek sorát.

⁴ KUN-SZABÓ 2018.

⁵ SOLYMOSY 1943: 13.

A fent említett két szervezet 1955-ben egyesült, így létrejött a *Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség*, amely szakköröket, tanfolyamokat és versenyeket szervezett az érdeklődőknek. Ez is nagy lépés volt, azonban az igazán nagy áttörés 1967-ben történt, amikor is egy kormányhatározatban létrehozták a *Magyar Honvédelmi Szövetséget*, a sokak által ismert MHSZ-t. Ebben a szervezeti formában az volt az új, hogy különféle alapszervezetek helyett klubok jöttek létre, valamint az MHSZ élén egyszemélyi vezető volt. A korábbi szakosztályok mellé új elemként jelent meg a gépjárművezetői képzés is.

Törvényi segítséggel, minden fiatalnak kötelező volt részt vennie a programok valamelyikében, így 1978-ban 197 ezer fő klubtaggal rendelkezett az MHSZ. Már ekkor megfogalmazták az MHSZ fő értékeit, amelyek közé tartozott az ifjúság haza védelmére való tudatos felkészítése, az állampolgári fegyelem kialakítása, valamint a közösség iránti elköteleződés.

A szervezet létszáma 1987-ben már 334 776-ra nőtt. Népszerűek voltak a különböző honvédelmi kupák, lövészversenyek, ejtőernyős többtusa versenyek és a rádiós versenyek is. Csak ebben az évben 86 ezren vettek részt gépjárművezető képzésen, ami még mai mértékkel is igen szép eredménynek könyvelhető el.⁶

A rendszerváltást követően azonban 1990-ben megszűntették az MHSZ-t. Az egységes szervezet sok önálló kis civil szervezetre bomlott. Az egységes vezetés hiánya látszódtott is a szervezetek munkájában, közel sem tudták azt az eredményt elérni, mint jogelődjük. Egy 1998-ban íródott tanulmány beszámolt arról, hogy a középiskolás fiatalok nem találkoztak a haderővel, az iskolában egyre kevesebb nemzeti és társadalmi érték jelent meg. Háttérbe szorultak a honvédelmi napok és a laktanyai látogatások. Az MHSZ megszűnését nem tudták pótolni utódszervezetei, így a honvédelmi nevelés is a háttérbe szorult.

A következő nagy sarokkövet a 2004-es év hozta. A Magyar Honvédség felfüggesztette a kötelező sorkatonai szolgálatot, így áttért az önkéntes haderőre. Ekkor indult útjára a *KatonaSuli* elnevezésű program, amelynek középpontjában a katonai alapismeretek választható közismereti, érettségi tantárgy állt. A tantárgy keretében a diákok részt vehettek laktanyai nyílt napokon, tanultak a honvédelem rendszeréről, a NATO-ról és az EU-ról, valamint missziót megjáró katonák tapasztalatait hallgathatták meg. A tantárgy azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel alacsony számban választották a diákok a katonai alapismereteket érettségi tárgyként.

Így a honvédelmi nevelési program fejlesztése érdekében a Honvédelmi Minisztérium új koncepciót hozott létre, amelyben nagy szerephez jutottak a szabadidős, tantárgyon kívüli (sport, testmozgás) tevékenységek. A fejlődést és a változást jobban kiemelve a *KatonaSuli* elnevezést eltörölték, és helyébe a *Honvéd Kadét Program* lépett, és megjelent az általános honvédelmi nevelés is.⁷

⁶ KUN-SZABÓ 2018.

⁷ KUN-SZABÓ 2018.

A honvédelmi nevelés napjainkban: a Honvédelmi Minisztérium honvédelmi nevelést támogató programja

A Honvédelmi Minisztérium honvédelmi nevelési programjainak fókuszában leginkább a középiskolás korosztály áll.⁸ Felmerülhet a kérdés, hogy egyáltalán miért foglalkozik a Honvédelmi Minisztérium ezzel a témakörrel, és miért pont a középiskolások a fő célcsoport? Erre választ a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2021. évi CXL. törvény (Hvt.) 1. § (5) bekezdése ad, amely meghatározza az állampolgárok honvédelmi feladatokra való felkészülését.

„Az állampolgárok honvédelmi feladatokra való gyakorlati felkészülése hadiállapoton kívül az önkéntes vállaláson alapszik, amelyhez az állam biztosítja a szükséges felkészítő ismeretek elsajátításának kereteit.”

A Hvt 6. § (1) g) pontja alapján továbbá:

„A Kormány Magyarország honvédelmi felkészültségének biztosítása céljából [...] a köznevelés, a szakképzés és a felsőoktatás keretein belül gondoskodik a honvédelmi nevelés programjának végrehajtásáról.”⁹

A Honvédelmi Minisztérium honvédelmi nevelés egységesítése, szabályozása és rendszerbe foglalása érdekében megalkotta a Honvéd Kadét Programról, valamint a hazafias és honvédelmi nevelés támogatásáról szóló 42/2021. (VIII. 31.) HM utasítást. Ebben az utasításban határozták meg többek között a honvédelmi nevelés fogalmát is, amelynek pontos ismerete alapot adhat a most boncolgatott téma megértéséhez.

„A honvédelmi nevelés a fiatalok fizikai, érzelmi és szellemi felkészítése a haza védelmére, az országban élő emberek és a nemzeti értékek megővéséhez szükséges tudás és attitűdök elsajátítása.”¹⁰

A honvédelmi nevelést támogató programok mindenki számára önkéntesek, semmilyen kötelezettséggel nem járnak. A Honvédelmi Minisztérium a középiskolai honvédelmi nevelést két egymástól jól elkülöníthető részre bontja.

Az első rész az úgynevezett általános honvédelmi nevelés. Ez a pillér bárki számára elérhető programokból áll, úgy mint laktanyai nyílt napokon való részvétel, katonai bemutatók, honvédelmi témájú versenyek, az Országos Haditorna Verseny és a honvédelmi tábor.

A másik pillér az úgynevezett emelt szintű honvédelmi nevelés, amelynek része a Honvéd Kadét Program. Ez a program valamilyen honvédelmi tematikájú tantárgyhoz vagy éppen tantárgyakhoz kapcsolódik, a szabadidős honvédelmi nevelési programokon felül.

⁸ Lásd: <https://kadetprogram.hu/szuloknak/>

⁹ 2021. évi CXL. törvény (Hvt.) 6. § (1) g).

¹⁰ 42/2021. (VIII. 31.) HM utasítás 1. § 9a.

A sport mindkét pillérben erőteljesen megjelenik: az általános honvédelmi nevelésnél a már említett programokban, míg a Honvéd Kadét Programnál a szabadidős tevékenységeknél, amelyek hasonló tematikájúak, mint az előzőekben említettek.

Ezekben a foglalkozásokban többek között az a legfontosabb, hogy az órán megtanult dolgokat élményszerűen és játszva gyakorolhassák, éljék át a kadétek. Ilyen foglalkozások például a sportlövészet, a küzdősportok, a túlélési ismeretek és a tájékozódási futások is.

Az iskolák a programhoz való csatlakozással vállalják a tanórai, valamint a szabadidős tevékenységek megtartását. Természetesen ehhez segítséget is kapnak. A középiskola együttműködési megállapodást köt egy kijelölt katonai szervezettel, valamint a Honvédelmi Sportszövetséggel is, akik mindenben támogatják őket a szervezés során.

Ahogy a fentiekből is látszik, a honvédelmi tárca a Honvéd Kadét Programban felmerülő feladatokat és az általános honvédelmi nevelési feladatait nem csak egyedül látja el. Szakmai iránymutatása mellett a Honvédelmi Sportszövetség is együttműködik a célok megvalósításában.¹¹

A Honvédelmi Sportszövetség helye és szerepe a hazafias és honvédelmi nevelésben

A Honvédelmi Sportszövetséget (a továbbiakban: HS) köztisztviselési formában azért hozták létre, hogy tevékenységével az önkéntesség kihangsúlyozása mellett, a haza védelme iránt elkötelezett állampolgárok bevonásával erősítse a társadalom és a honvédelem kapcsolatát, továbbá támogassa a hazafias és honvédelmi nevelést. Az alapító tagjai a Magyar Technikai és Tömegsportklubok Országos Szabadidősport Szövetsége, a Honvéd Sportegyesületek Országos Szövetsége, a Magyar Tartalékosok Szövetsége, a Magyar Vívó Szövetség, a Magyar Sportlövők Szövetsége, a Budapesti Honvéd Sportegyesület és a Magyar Judo Szövetség. A Sportszövetség megalakítását és működésének szabályait a Honvédelmi Sportszövetségről szóló 2016. évi CXXXII. törvény, valamint a HS Alapszabályzata határozza meg. Feladatait és céljait a tagszervezetein keresztül valósítja meg.

A HS 5 szakmai tagozattal rendelkezik, amelyek célja, hogy a lehető legnagyobb segítséget, támogatást nyújtsák a szervezett programok során.

A tagozatok között megtaláljuk például a lövészet sportágért vagy küzdősportokért felelős szakmai tagozatot is. Biztosan sokakban felmerül a kérdés, hogy miért tanítja löni a HS a fiatalokat, vagy éppen miért oktatnak nekik küzdősportokat. Azonban ezek a kérdések mind-mind egy rossz berögződésből adódnak. A legtöbb ember sajnos még ma is azt gondolja, hogy központilag militarizálni akarják a fiatalokat, holott csak arról van szó, hogy tudatos honvédelmi nevelésben részesülnek. Plusz gondoljunk csak bele: amikor egy-egy judós vagy birkózó magyar sportoló olimpiai érmet nyer, vagy amikor kiváló sportlövőink világtúrákon nyernek többen több érmet, minden magyarnak büszkeséggel teli a szíve. Továbbá egy-egy ilyen elképesztő teljesítményt

¹¹ Lásd: <https://kadetprogram.hu/szuloknek/>

mennyi felkészülés, mennyi munka és áldozat előz meg, és nem melleleg ezek a kiváló sportolók ugyanúgy fiatalkorukban kezdték el űzni az adott sportágat.

Ezekén túl számos más indok is van arra, hogy miért is hasznos a gyermekek számára a lövészet, illetve a küzdősport. A HS weboldalán az alábbi okokat olvashatjuk:

„A honvédelmi képzés egyik alapját a küzdősportok, harcművészetek (judo, vívás, birkózás, karate, taekwondo, kungfu, aikido stb.) jelentik, melyek összetett mozgásszerkezetük alapján a legalkalmasabbak a fiatalok fizikai képességeinek, mentális tulajdonságainak sokoldalú fejlesztésére.”¹²

A lövészetnél a családok mindig a biztonságot tartják szem előtt, általában a fegyvertől való félelem az, ami elrettenti a sporttól őket. A HS kiemelt figyelmet szentel a biztonságknak, és hangsúlyozza, hogy a lövészet fegyelemre, tiszteletre, precizításra és alázatra tanít. Ezek mind-mind olyan tulajdonságok, amelyekkel a fiatal az iskolában vagy épp már a munkában jelentős előnyre tesz szert azokkal a társaival szemben, akik nem rendelkeznek e tulajdonságokkal. Kijelenthetjük, hogy azok a fiatalok, akik aktív részesei a HS honvédelmi nevelés programjai valamelyikének, azok társaikkal szemben előnyre tesznek szert, és még hasznosabb tagjaivá válhatnak a társadalomnak.¹³

A HS saját sportrendezvényeket is szervez az általános és középiskolás korosztály számára egyaránt. Az egyik legsikeresebb rendezvényük a Bátrak Ligája, amelyet a 7. és 8. évfolyamos diákok számára hirdetnek meg. A verseny akadálypályából, sor- és váltóversenyből, lézérlovászból, villám tájékozódásból, vívásból, íjászból, szimulátor és távirányítós járművezetés erőpróbából és tudáspróbából áll. A verseny fő célja, hogy a sportolni vágyó fiatalokat megismertesse a honvédelmi sportokkal. A versenyszámok a fizikai és mentális képességeiket is fejlesztik, próbára teszik amellet, hogy a csapatban való küzdésre is megtanítják a résztvevőket.¹⁴

A másik sikeres sportrendezvénye a HS-nek a Honvéd Kadét Kupa. Ez a programsorozat a honvéd kadétoknak meghirdetett versenyek összessége, amely egy rendszerbe foglalja a különböző honvédelmi tematikájú versenyeket.¹⁵

A sport mint honvédelmi nevelési eszköz

Az eddigiekben láthattuk, hogy a sport mennyi helyen tud bekapcsolódni, és kapcsolódik is be a honvédelmi nevelésbe. Ahogy a sporttörvény is fogalmaz: *a sport mint fogalom tartalmazza a nemzeti értékeket, az összetartozást, a versenyzést, a részvételt és győzelmet, a teljesítményt, a munka becsületét, az önfegyelmet, öngondoskodást és az egyén a közösségért tett felelősségét.*¹⁶

A honvédelmi nevelés célkitűzései között szintén szerepelnek azok az eszmék, hogy az emberek tenni akarjanak a hazájukért, tudjanak közösségben gondolkozni, és azért

¹² Lásd: <http://honvedelmisport.hu/szakmai-program/>

¹³ Lásd: <http://honvedelmisport.hu/szakmai-program/>

¹⁴ Lásd: <https://battrakligaja.hu/tanaroknak>

¹⁵ Lásd: <http://honvedelmisport.hu/szakmai-program/>

¹⁶ 2004. évi I. törvény.

aktívan is tenni. Ezek alapján megállapítható, hogy az összetartozás, a közösség és azért tenni akarás, az önfegyelem mind-mind a sport és a honvédelmi nevelés közös értéke.

„Sporttevékenységnek minősül a meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként kötetlenül vagy szervezett formában, illetve versenyszerűen végzett testedzés vagy szellemi sportágban kifejtett tevékenység, amely a fizikai erőnlét és a szellemi teljesítőképesség megtartását, fejlesztését szolgálja.”¹⁷

Ebben a megfogalmazásban sporttevékenységet végez az, aki az fenti programokon vesz részt, ezáltal is alátámasztja azt a felvetést, hogy a sport és a honvédelmi nevelés kapcsolódik egymáshoz.

A honvédelmi nevelés vélelmezhetően a szabadidősport csoporthoz tud a leghatékonyabban kapcsolódni. A sportoló az idejét és néhány esetben a pénzét is áldozza arra, hogy részt vegyen az eseményen. Célja, hogy jól érezze magát, regenerálódjon, új élményeket szerezzen és tegyen az egészségéért.¹⁸ Emiatt olyan szabadidős tevékenységeket kell a honvédelmi nevelés során létrehozni, hogy a fogyasztók (állampolgárok, középiskolások) hajlandók legyenek az idejüket és energiájukat arra áldozni, hogy ezeken a programokon részt vegyenek.

A korábban már említett általános honvédelmi nevelési programok kiváló lehetőséget nyújtanak a fiatalok számára nem mindennapi sporttevékenységek űzésére. Ezek közül az egyik ilyen a honvédelmi tábor.

A honvédelmi tábor

A Honvédelmi Minisztérium vezetésével a Magyar Honvédség már korábban is szervezett gyerekeknek nyári táborokat, azonban általában ezek nem a nagyközönségnek, hanem csak a szervezetben dolgozó katonák gyermekeinek szóltak. 2016-ban a honvédelmi tárca kezdeményezésére egy szélesebb fogyasztói rétegnek is megnyitotta a nyári gyerektáborokat a Magyar Honvédség. 2023 nyarán már közel 100 táborban, 135 turnusban táborozhatnak a gyermekek. A honvédelmi táborokban a diákok 17-féle különböző honvédelmi tematikából választhatnak az ország mintegy 59 különböző helyszínén.

Minden tábor két fő részből épül fel. Az egyik eleme az általános programelemek, amely minden táborban ugyanazokat a programokat foglalja magában, úgymint a tájékozódás, térképészet, elsősegély-ismeret, légfegyveres lövészet, víztisztítás és egyéb túlélési ismeretek. A tábor másik részét a tematikus programok teszik ki. A programokat a Magyar Honvédség különböző katonai szervezeteinél foglalkoztattott, külön felkészítésen részt vett magyar katonák tartják, így egy-egy turnusban a gyerekek megismerhetik az adott szervező alakulat sajátosságait.¹⁹

¹⁷ 2004. I. törvény a sportról 1. § (2).

¹⁸ STERBENZ-GÉCZI 2016: 138–145.

¹⁹ Kristofóri Balázs hadnagy Honvédelmi nevelési programok előadása, Várpalota, 2019. november 26.

A honvédelmi táborok fontos részét képezik a hazafias és honvédelmi nevelésnek, hiszen ezen keresztül a fiatalok betekintést nyerhetnek a Magyar Honvédség és a katonák mindennapjaiba.

Az Országos Haditorna Verseny

Az Országos Haditorna Verseny középiskolásoknak szóló honvédelmi csapatverseny. Egy csapat 4 főből és egy kísérő tanárból áll, aki közvetlenül nem vesz részt a csapatmunkában. Ez egy felmenő rendszerű verseny, először minden tanév őszen megyei fordulót rendeznek, aztán következő év tavasszal, általában áprilisban, szervezik az országos döntőt, ahová a megyei győztes csapatok jutnak be, képviselve megyéjüket és az iskolájukat.

A verseny fő céljai:

- a honvédelmi nevelés;
- a honvédelem ügyének népszerűsítése a sport eszközeivel, a hozzá szorosan kapcsolódó értékek közvetítése;
- a fiatalok készségeinek, erkölcsi, akaratni tulajdonságainak és fizikai képességeinek fejlesztése;
- lehetőséget nyújtani a tanulóknak a honvédelemhez kapcsolódó sporttevékenységek kipróbálására, felkészültségük összemérésére;
- az egészséges életmód népszerűsítése.

E célok mentén alakították ki a versenyszámokat (mátrix labirintus futás, elsősegélynyújtás, lézer váltófutás, kézigránát-hajtás célba, akadálypálya, figyelés, tájékozódás, távbecslés, fegyveres váltófutás)²⁰ is, ahol kifejezetten fontos a csapatmunka.

Összefoglalás

Az államnak garantálnia kell az állampolgárok fizikai biztonságát, azonban az egyének nemcsak jogokkal, hanem állampolgári kötelezettségekkel is rendelkeznek, mint például sürgősségi helyzet esetén az ország védelme. Az állam feladata felkészíteni az állampolgárokat Magyarország védelmére, aminek egyik eszköze békeidőben a honvédelmi nevelés.

A sport és a honvédelmi nevelés számos közös értékkel rendelkezik, mint ahogy azt a fentebb leírtak is bizonyítják. Az állampolgárok fejében a kettő összekapcsolásának egyik leginkább alkalmas módszere a szabadidős és sporttevékenységeken keresztül megvalósítható honvédelmi nevelési programok, amelyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy minél szélesebb körben megismerjék és megkedveljék a középiskolás korosztály képviselői a honvédelemmel kapcsolatos fogalmakat.

²⁰ Lásd: <https://kadetprogram.hu/kadetoknak/>

Irodalomjegyzék

- BOLDIZSÁR Gábor (2019): *A haderő helye és szerepe a biztonsági kihívások kezelésében*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14609/Boldizsa__r_Ga__bor_Hadero___helyes_szerepe_IH_final_2019.pdf?sequence=1
- Kristofóri Balázs hadnagy Honvédelmi nevelési programok előadása, Várpalota, 2019. november 26.
- KUN-SZABÓ István (2018): *Az önkéntes tartalékos rendszer fejlesztésének alternatív lehetőségei*. PhD-disszertáció. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem. Online: https://hkk.uni-nke.hu/document/hkk-uni-nke-hu/KSZI_doktori%20%C3%A9rtekez%C3%A9s%201.0_jav_OK.pdf
- STERBENZ Tamás – GÉCZI Gábor (2016): *Sportmenedzsment*. Budapest: Testnevelési Egyetem.
- Vitéz SOLYMOSY Ulászló vezérőrnagy (1943): A nemzetnevelés rendszere, különös tekintettel a leventeintézményre. In *A Központi Irányadó Tanfolyam előadásainak gyűjteménye*. A Leventék Országos Parancsnoka (H.M. 137.642/eln. 40.k. – 1943. sz. rendelettel). Budapest: Attila-nyomda részvénytársaság, 13.

Jogi források

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>
2004. I. törvény a sportról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0400001.tv>
2021. évi CXL. törvény (Hvt.) a honvédelemről és a Magyar Honvédségről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A2100140.TV>
- 42/2021. (VIII. 31.) HM utasítás a Honvéd Kadét Programról, valamint a hazafias és honvédelmi nevelés támogatásáról. Online: <https://njt.hu/jogszabaly/2021-42-B0-15>

Négyesi Lajos¹

Balla Tibor könyve a honvédtisztképzés irányítóiról

Tibor Balla's Book on the Directors of the Military Officer Training

Absztrakt

2022-ben jelent meg Balla Tibor ezredes, kutatóprofesszor könyve a magyar honvédtisztképzés irányítóiról, amely lényegében azon tisztek életútját foglalja adattárba, akik az 1872–1945 közötti időszakban a Ludovika Akadémia élén álltak. Írásomban azon túl, hogy röviden bemutatom a kötetet, kedvet csinálva annak elolvasásához, igyekszem bemutatni azt a folyamatot és kutatói környezetet, amelynek eredményeként megszületett ez a figyelemre méltó kötet.

Kulcsszavak: Ludovika, honvédtisztképzés

Abstract

In 2022, Colonel Tibor Balla, a research professor, published a book about the leaders of the Hungarian military officer training, which essentially contains the biography of the officers who were at the head of the Ludovika Academy in the period of 1872–1945. In my writing, in addition to briefly introducing the book, I'll try to make you want to read it, and I try to present the process and research environment that resulted in the birth of this remarkable volume.

Keywords: Ludovika, Hungarian officer training

2022. október 19-én a Nemzeti Közszerződési Egyetem, Egyetemi Könyvtár – Központi Könyvtár, Perjés Gézáról elnevezett termében került sor dr. habil. Balla Tibor ezredes,

¹ E-mail: negyesi.lajos@uni-nke.hu

a Nemzeti Közszerológati Egyetem (NKE) Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar (HHK) oktatója, kutatóprofesszora, a Magyar Tudományos Akadémia doktora *A honvédtisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka*² című könyvének bemutatójára, rendhagyó módon egy kerekasztal-beszélgetés keretében, amelyet Horváth Noémi, a HHK Kari Könyvtárának igazgatója moderált. Először prof. dr. habil. Szakály Sándor, Széchenyi-díjas magyar történész, az MTA doktora, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár főigazgatója, a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság elnökhelyettese, az újkori magyar hadtörténeti kutatás meghatározó személyisége méltatta a művet. Ez a gesztus is jelzi, hogy a hazai hadtörténetírás egyik jelentős alkotásáról van szó, amely a magyar nemzeti tisztképzés 150. évfordulójának alkalmából a Ludovika Egyetemi Kiadó gondozásában jelent meg.

A könyv kiválóságára már a szerző eddigi munkássága is védjegyet jelent. Dr. Balla Tibor ezredes 1990-ben a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársaként kezdte a pályáját. 2005-től 2012-ig Bécsben a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az Osztrák Hadilevéltár Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség, kirendeltségvezető-helyettese, majd kirendeltségvezetője volt. Hazatérése után a Hadtörténeti Intézet osztályvezetőjeként folytatta munkáját. Az Osztrák–Magyar Monarchia és az első világháború kiváló szakértőjeként a Bécsben töltött évek során figyelme az életrajzkutatás felé fordult, ami a történettudomány méltatlanul kevésbé elismert területe. Kétségtelen tény, hogy a prozopográfia³ nem olyan érdekesítő, mint az eseménytörténeti kutatás, de a történész munkájának egyik meghatározó eleme, hiszen a történelem az emberek története, az egyes személyiségek cselekedetei alakítják, akik közül egyesek adott helyzetben főszerepet játszanak. A hadtörténetben különösen fontos az egyén szerepe, hiszen a katonai döntés mindig egyszemélyi döntés, amelyet a parancsnok hoz meg. Egy-egy életrajz összeállítása megmutatja, hogy a történész mennyire mestere szakmájának, hiszen a források bármelyik fajtája tartalmazhat fontos információt, amelynek feltárásához sokrétű tudásra van szükség, nem beszélve a forráskritika mesteri alkalmazásáról és nem utolsósorban az életmű egyes elemeinek és egészének értékeléséről, végül a személy elhelyezéséről a nemzet történeti értékrendjében. Dr. Balla Tibor ezredes hozzáértését és szakmai kiválóságát az első világháború osztrák–magyar tábornokainak életrajzeit bemutató adattár két megjelent kötete is jelzi. A közel tízéves kutatómunka után elkészült első kötetben,⁴ a magyar és a nemzetközi szakirodalomban mindeddig egyedülállóan az első világháborús császári és királyi tábornoki kar legmagasabb rangot elért 178 tagjának – akik között 25 magyar is található – pályafutását és világgégés alatti tevékenységét foglalja össze lexikon formájában. A mű bevezetőjében elsőként vállalkozik a generálisok életrajzi adatainak történeti-statisztikai és szociológiai vizsgálatára, aminek eredményeként átfogó értékelést ad a tábornokok születésére, halálozására, nemzetiségére, vallására, családi viszonyaira, származására, tanulmányaira, nyelvismeretére, hazai és külföldi kitüntetéseire, adományozott címeire és rangjaira, hadjáratokban történt részvételükre, előmenetelükre, beosztásaikra, az általuk írt írásművekre, valamint háború utáni sorsukra vonatkozóan. Az altábornagyokat

² BALLA 2022.

³ PAKSA 2013.

⁴ BALLA 2010.

bemutató második rész⁵ mintegy nyolcéves kutatómunka után került nyomdába, és az első kötethez hasonló rendben és alaposággal az első világháborús császári és királyi tábournoki kar altábornagyi rangot elért 407 tagjának életrajzát közli.

Balla ezredes kutatói tapasztalatait a fiatal tudósnemzedék oktatásában is kamatoztatta. Először a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában vállalt szerepet, majd 2018-ban a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karára kérte áthelyezését, ahol 2020-tól a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Katonai Vezetéstudományi és Közismereti Tanszék kutatóprofesszoraként és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola törzstagjaként vesz részt az oktatómunkában.

A könyvbemutatón szervezett kerekasztal-beszélgetés másik vendége prof. dr. Padányi József mk. vezérőrnagy – a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem utolsó rektora, 2012-től 2020-ig a Nemzeti Közszolgálati Egyetem stratégiai és intézményfejlesztési rektorhelyettese, a Katonai Műszaki Doktori Iskola vezetője – aki négy éve kutatótársa Balla professzornak a műszaki csapatok kiválóságait (Jacobi Ágost Henrik,⁶ Vidos Géza,⁷ Molnár Pál,⁸ Schmoll Endre,⁹ Oskar Regele,¹⁰ Hollán Ernő,¹¹ Feimer László,¹² Karl Freiherr von Birago,¹³ Herbert Ferenc,¹⁴ Murahidy Gusztáv Győző¹⁵) bemutató tanulmányorozat elkészítésében. Prof. dr. Padányi József mk. vezérőrnagy kutatási területe a békeműveletek, éghajlatváltozás, műszaki támogatás és Zrínyi Miklós életműve, de emellett a Ludovika-történeti Kutatóműhely vezetését is felvállalta, amelynek deklarált célja a Ludovika intézményének és szellemiségének bemutatása, valamint a lehető legtöbb gondolatának és üzenetének feltárása. A kutatóműhely feladata, hogy segítse azokat a kutatókat és kutatásokat, amelyek ezen a területen hozzáadott értéket képviselnek. Eredményes működését több volt ludovikás életét és hagyatékát bemutató kiállítás, dr. Csáky Imre (PhD) ny. honvéd alezredes – a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja, a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség egyetlen címertörténész főtisztje, korábban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tudományos kutatója és a Budapesti Metropolitan Egyetem tanára – munkáját dicsérő, a Ludovika épülettörténetének jelentős darabját, a belső udvar falán található vármegegyi címereket bemutató kötet,¹⁶ valamint dr. Koltai András professzor – 2018–2021 között a NKE rektora – és prof. dr. Padányi József vezérőrnagy szerkesztésében megjelent Ludovika-történeti tanulmánykötet¹⁷ jelzi.

⁵ BALLA 2019.

⁶ BALLA–PADÁNYI 2019.

⁷ BALLA–PADÁNYI 2020a.

⁸ BALLA–PADÁNYI 2020b.

⁹ BALLA–PADÁNYI 2021a.

¹⁰ PADÁNYI–PÖCHER–BALLA 2021.

¹¹ PADÁNYI–BALLA 2021.

¹² BALLA–PADÁNYI 2021b.

¹³ BALLA–PADÁNYI 2022a.

¹⁴ BALLA–PADÁNYI 2022b.

¹⁵ BALLA–PADÁNYI 2022c.

¹⁶ CSÁKY 2022.

¹⁷ PADÁNYI–KOLTAY 2021.

Amikor Balla ezredes az NKE HHK oktatója lett, prof. dr. Padányi József vezérőrnagy a korábbi közös munkájuk tapasztalatait figyelembe véve felismerte, hogy a kutató-professzor szaktudása lehetőséget ad a Ludovika-történeti Kutatóműhely keretében egy új kutatási irány kijelölésére, amely elsőként a Ludovika vezetőinek élettörténetét dolgozza fel, majd a későbbiekben kibővíülhet a tisztképzés meghatározó alakjainak bemutatásával. A nagyközönség számára kevésbé látható a kutatóműhely vezetőjének kiváló munkája, a feladat megfogalmazása, a megfelelő szakember megtalálása és a kutatómunka támogatása. Ez a kutatóműhely működésének lényege.

Mindezt azért tartottam fontosnak bemutatni, hogy lássuk, Balla ezredes könyve nem egy hobbi kutatás terméke, nem az történt, hogy talált egy számára érdekes témát, amelyet feldolgozott és végül az érintett intézmény megjelentette könyv formájában. Ez a kötet annak a munkának egy fontos mérföldköve, amely a rendszerváltás óta folyik, a Ludovika történetének feldolgozása, gazdagítása és az egykori hagyományok felélesztése érdekében. Ennek fontos darabja Rada Tibor műve,¹⁸ Bánffyiné Kalavszky Györgyi gyűjteményvezető főmuzeológus¹⁹ és Siposné Prof. dr. Kecskeméthy Klára ezredes – aki több mint egy évtizede foglalkozik az 1945 előtti magyar katonai felsőoktatás, kiemelten a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia történetével és a ludovikás hagyományokkal – munkássága,²⁰ prof. dr. Csikány Tamás publikációi,²¹ a Ludovika zászlóalj megalakítása, a Ludovika-történeti Kutatóműhely működése és a Ludovika Történeti Kiállítás létrehozása. Balla ezredes könyve ebbe a sorba illeszkedik, magas szintű szakmai tudását felhasználva, az NKE intézménytörténete szempontjából fontos művet hozott létre. A Ludovika vezetőinek prozopográfiai adatbázisa nemcsak a témával foglalkozó kutatóknak nyújt segítséget, hanem az egyetemen folyó hadtörténelem és magyar katonai hagyományok tantárgyak, Ludovika Akadémiával foglalkozó óráinak egy fontos fejezete lesz, de biztos vagyok benne, hogy a vezetéstudomány oktatói is hasznosítani fogják.

A műben szereplő több mint 140 archív fénykép a szerző alapos kutatómunkáját dicséri, és szervesen kötődik a száraznak tűnő adathalmazhoz, segítve annak értelmezését. A vezetők portréja élénk állítja az embert, a ludovikás életképek pedig megjelenítik a korszakot. Külön értéke, hogy a képek egy részét most publikálták először.

Ott van a helye a könyvtárakban, a hadtörténelem és nemzeti múltunk iránt érdeklődők polcán, hiszen 1872 és 1945 között a Ludovika képviselte a magyar hadügy és önálló nemzeti hadsereg eszméjét, vezetői közül többen a korszakban meghatározó szerepet játszottak a hadtörténelemben.

A prozopográfiai adatbázis szerkezetéből fakadóan az azonos szempontok szerint összeállított 28 főtiszt és tábornok életrajza (Móricz Sándor ezredes, Edényi Lipót ezredes, Péchy Ede vezérőrnagy, Bassarabits Sándor ezredes, Szabó József altábornagy, Szvetics József altábornagy, Csesznák Benő altábornagy, Nyíri Sándor altábornagy, Vajna Béla Albert altábornagy, Bartheldy István címzetes tábornagy, Braun József címzetes lovassági tábornok, Siegler Konrád címzetes gyalogsági tábornok, Papp-Váry Elemér címzetes vezérőrnagy, Bartha Lajos altábornagy, Stromfeld Aurél ezredes,

¹⁸ RADA 1998.

¹⁹ KALAVSZKY 1992.

²⁰ SIPOSNÉ–KALAVSZKY 2011; SIPOSNÉ–KALAVSZKY 2013; SIPOSNÉ–KALAVSZKY 2018.

²¹ CSIKÁNY 2021: 16–17.

Kirchlechner Károly vezérőrnagy, Binder Ferenc ezredes, Kerekes József alezredes, vitéz Bartha László vezérőrnagy, vitéz Balassa Béla altábornagy, vitéz Révy Kálmán vezérezredes, vitéz Sipos Árpád vezérezredes, vitéz Szinay Béla altábornagy, vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vitéz Farkas Ferenc vezérezredes, Sáska Elemér vezérőrnagy, Kocsis László vezérkari ezredes) önkéntelenül is arra készítetik az olvasót, hogy bizonyos vizsgálati szempontok alapján összehasonlításokat, statisztikákat készítsen. A szerző a bevezetőben példát ad erre, saját elemzéseit végigvezetve, de korántsem kimerítve a lehetőségeket.

A napjainkban is zajló, 2016-ban megkezdett haderőfejlesztési programban nemcsak új haditechnika rendszeresítésére, hanem a hadsereg struktúrájának átalakítására is sor kerül. Ennek fényében érdemes visszatekinteni a kiegyezés utáni időkre, a magyar honvédség megszervezése és az 1920 utáni időszakra, amikor a trianoni Magyarország önálló magyar haderejének fejlesztése folyt. A Ludovikán folyó tisztképzés meghatározó szerepet játszott mindkét időszakban, hiszen itt történt a hadsereg parancsnoki állományának felkészítése, akik a hadsereg működtetői voltak. Abban, hogy milyen tisztok kerüljenek a csapatokhoz, a Ludovika igazgatójának/parancsnokának meghatározó szerepe volt. A dualizmus korában ennek hatása inkább a honvédség működésében jelentkezett, hiszen a közös hadsereg más tisztképző intézményekkel is rendelkezett. Trianon után azonban a Ludovika lett a magyar tisztképzés etalonja, amely a haderő vezetési rendszerében a humán oldal minőségének meghatározó tényezője lett. Egy tapasztalt katonai vezetőnek óriási felelősség és lehetőség volt ezt az intézményt irányítani, hiszen a keze alól kerültek ki a jövő parancsnokai. Az 1920 utáni vezetők életrajzát összevetve megállapíthatjuk, hogy többségében kívülről érkeztek, és nem a Ludovikáról vonultak nyugállományba. Ez két dolgot mutat: egyrészt az intézményvezetői beosztás nem az oktatói karrier csúcsa volt, hanem a hadsereg parancsnoki karrierpályájának egyik elismert állomása. Másrészt, az akadémia vezetése során szerzett tapasztalatok a hadügy más vezető beosztásaiban is hasznosíthatók voltak és rangot jelentettek. Az akadémia vezetői kinevezés nem a hadsereg aktív vezetői állományából való eltávolítás eszköze volt, hanem inkább ugródeszka. Gondoljunk csak bele, milyen különleges parancsnoki tekintélyt adott vitéz Jány Gusztáv vezérezredesnek az a helyzet, hogy a 2. magyar hadsereg tiszti állományának egy része az általa vezetett Ludovikán lett tiszt. Más ez, mint a szimpla parancsnok-alárendelt viszony, inkább a mester és tanítvány kapcsolata.

Balla ezredes könyve tartalmilag és szerkezetileg kiváló alapot nyújt az efféle vizsgálódásokra, bár az egyes fejezetek elején nem ártott volna feltüntetni az időszakot, amikor az érintett az akadémia vezetői posztját betöltötte. Ezzel együtt a Ludovika vezetőiről átfogó képet kapunk, azonban ha a tisztképzésre vonatkozóan szeretnénk következtetéseket levonni, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Ludovika története csak az első 73 évet jelenti a 150-ből, és még ebben az időszakban is léteztek más tisztképző intézmények, úgymint a hadapródiskolák, a Magyar Királyi Honvéd Bolyai János Műszaki Akadémia (korábban Ludovika II. főcsoport) és a Magyar Királyi Vitéz Nagybányai Horthy Miklós/István Honvéd Repülő Akadémia. Az 1945 utáni időszak tisztképzésének irányítói szintén komoly figyelmet érdemelnek, hiszen a tevékenységük nyomán kialakult tendenciák máig hatnak, és alapos vizsgálatuk nélkül nem érthető meg a jelenlegi helyzet.

A könyv címét tekintve, minden okunk meg lehet a bizakodásra, hogy ez egy sorozat első darabja, és a szerző tovább dolgozik a honvédtisztképzés irányítóinak életrajzi adatbázisán, és olvashatunk majd a teljes 150 év vezetői állományáról, sőt az iskolaparancsnokok mellett a tisztképzést koordináló minisztériumi vezetőkről is.

Irodalomjegyzék

- BALLA Tibor (2010): *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai 1. – Tábournagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornszernagyok*. Budapest: Argumentum.
- BALLA Tibor (2019): *A Nagy Háború Osztrák–Magyar Tábornokai – Altábornagyok 2*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- BALLA Tibor (2022): *A honvédtisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka. A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatói és parancsnokai, 1872–1945*. Budapest: Ludovika.
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2019): Műszaki kiválóságok – Jacobi Ágost Henrik. *Műszaki Katonai Közlöny*, 29(4), 157–162. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2019.4.10>
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2020a): Műszaki kiválóságok: Vidos Géza. *Műszaki Katonai Közlöny*, 30(1), 63–68. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2020.1.4>
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2020b): Műszaki kiválóságok: Molnár Pál. *Műszaki Katonai Közlöny*, 30(2), 21–28. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2020.2.2>
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2021a): Műszaki kiválóságok: Schmoll Endre. *Műszaki Katonai Közlöny*, 31(1), 33–40. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2021.1.2>
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2021b): Műszaki kiválóságok: Feimer László. *Műszaki Katonai Közlöny*, 31(4), 35–44. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2021.4.3>
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2022a): Műszaki kiválóságok: Karl Freiherr von Birago. *Műszaki Katonai Közlöny*, 32(1), 17–26. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2022.1.2>
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2022b): Műszaki kiválóságok: Herbert Ferenc. *Műszaki Katonai Közlöny*, 32(2), 43–54. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2022.2.3>
- BALLA Tibor – PADÁNYI József (2022c): Műszaki kiválóságok: Murahidy Gusztáv Győző, *Műszaki Katonai Közlöny*, 32(3), 5–12. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2022.3.1>
- CSÁKY Imre (2022): *A Ludovika Akadémia kőbe vésett vármegyecimerei*. Budapest: Ludovika.
- CSIKÁNY Tamás (2008): A magyar katonai felsőoktatás 200 éve – dióhéjban. *Nemzet és Biztonság*, 1(10), 76–85.
- CSIKÁNY Tamás (2021): A „hősképző” Ludovika Akadémia. *Emlék-őr*, 2021(1), 16–17.
- KALAVSZKY Györgyi (1992): *Ludovika-album. A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története 1808–1944*. Budapest: Libra.
- PADÁNYI József – BALLA Tibor (2021): Műszaki kiválóságok: Hollán Ernő. *Műszaki Katonai Közlöny*, 31(3), 33–48. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2021.3.3>
- PADÁNYI József – KOLTAY András szerk. (2021): *Ludovika*. Budapest: Ludovika.

- PADÁNYI József – PÖCHER, Harald – BALLA Tibor (2021): Műszaki kiválóságok: Oskar Regele. *Műszaki Katonai Közlöny*, 31(2), 21–29. Online: <https://doi.org/10.32562/mkk.2021.2.2>
- PAKSA Rudolf (2013): Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés”. In BALLABÁS Dániel (szerk.): *Módszertani tanulmányok*. Eger: EKF Líceum, 7–19.
- RADA Tibor (1998): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története I-II*. Budapest: Gálos-Nyomdász Kft.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY Györgyi (2011): *A Ludovika*. Budapest: HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY Györgyi (2013): *A Ludovika*. Budapest: HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára – B. KALAVSZKY Györgyi (2018): *A Ludovika egykor és most*. Budapest: HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft.

Szerencsi Zsolt¹

A különleges jogrend változásai, valamint az önkéntes tartalékos rendszer feladatai a különleges jogrend időszakában

Changes in the Special Legal Order and the Duties of the Voluntary Reserve System during the Period of the Special Legal Order

Absztrakt

A politikai rendszerváltás utáni 30 évben Magyarország Alkotmányában, majd 2012-től Alaptörvényében tetten érhető a különleges jogrendi tényállások folyamatos jelenléte, amelyek az ország biztonságpolitikai környezetének változásait követik le. 2022-ben racionalizálták a meglévő hat különleges jogrendi tényállást, ami háromra csökkent le, átláthatóbbá téve a jogszabályi környezetet. A Magyar Honvédség önkéntes tartalékos rendszerének fejlesztése 2010-ben új lendületet kapott, aminek következtében jelenleg több mint 11 500 fő önkéntes tartalékos katonája van a Magyar Honvédségnek. A tanulmány célja bemutatni a különleges jogrend intézményének változását, valamint hogy az önkéntes tartalékos állomány milyen feladatrendszert hajt végre a különleges jogrend időszakában.

Kulcsszavak: Magyarország, különleges jogrend, önkéntes tartalékos rendszer

Abstract

In the 30 years after the regime change, the continuous appearance of special legal order elements can be seen in the Constitution of Hungary, and since 2012 in its

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: zsoszer@gmail.com

Fundamental Law, which follows the changes in the country's security policy environment. In 2022, the existing six special legal order elements were rationalised, reducing them to three and making the legislative environment more transparent. The development of the voluntary reserve system of the Hungarian Defence Forces received new impetus in 2010, as a result of which the Hungarian Defence Forces currently has more than 11,500 voluntary reserve soldiers. The purpose of the study is to present the change in the institution of the special legal order, and what kind of task system the voluntary reserve staff performs during the period of the special legal order.

Keywords: Hungary, special legal order, voluntary reserve system

Bevezető

Napjainkban a második világháborút követő időszak egyik legnagyobb európai fegyveres konfliktusa zajlik Magyarország szomszédságában. Oroszország egy több hónapos katonai jelenlét fokozását követően 2022. február 24-én megtámadta Ukrajnát, ami nagyban meghatározza az országunk, Európa és az egész világ jelenlegi biztonsági környezetének állapotát.

Még 2019-ben kevesen gondolták volna, hogy pár hónap múlva jelentősen megváltozik az addig ismert mindennapi élet. Ma már mindenki tudja, hogy a Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2) nevű fertőző koronavírus által okozott világjárvány hatással volt és van szinte a társadalom minden szereplőjére, szegmensére, intézményére. A koronavírus okozta megbetegedést (*coronavirus disease, Covid-19*) a kínai Vuhan város élőállat piacán észlelték először, és a következőben megjelent járvány pár hónap alatt elterjedt az egész bolygón. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2020. március 11-én a koronavírus okozta járványhelyzetet világjárványnak minősítette.² Ekkor már 114 országban azonosították a koronavírust, és ezzel kapcsolatosan 4291 halálesetet regisztráltak. A WHO 2021. április 6-án tette közzé a jelenleg is hivatalosnak tekinthető álláspontját egy 120 oldalas jelentésben,³ ahol a hivatalos kínai állásponttal megegyezően kizárják a SARS-CoV-2 vírus laborból való eredetét (ugyanebben a városban található a Vuhani Virologiai Intézet laboratóriuma is). Ennek következtében a tudós társadalom álláspontja megoszlik, mert vannak a „laborszökevény” teóriának is hangadói, akik szerint nem lehet kizárni, hogy a vírus egy kutatólaborból jutott volna ki, akár véletlenül is, minden előzetes szándék nélkül. Teljesen függetlenül a kiváltó októl, a pandémia hatásai világméretű politikai, gazdasági és társadalmi következményekben mérhetők.

Csak két jelenség a közelmúltból, amely markánsan befolyásolja Magyarország biztonsági környezetét, ami megjelenik a 2021-ben elfogadott Nemzeti Biztonsági Stratégia⁴ által beazonosított 17 kiemelt biztonsági kockázata között is.

Csink Lóránt említi egy 2017-es tanulmányában, hogy ma már nehezebben képzelhető el egy világméretű pestisjárvány vagy árvíz, mint 100 évvel ezelőtt.⁵ Sajnos

² WHO 2020.

³ WHO 2021.

⁴ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat.

⁵ CSINK 2017: 9.

a történelem képes volt ezt megcáfolni. De ezek a jelenségek is azok közé tartoznak, amelyeket egy demokratikus berendezkedésű, alkotmányos keretek között működő államnak figyelembe kell vennie, hogy bekövetkezése esetében jogszabályi felhatalmazás által, a normális, hétköznapi jogrendtől eltérni szükséges, annak érdekében, hogy minél hatékonyabban tudja kezelni a kialakult helyzetet, és mihamarabb a normális kerékvágásba térjen vissza a demokratikus kormányzás.

A különleges jogrendi tényállások változása

Egy ilyen hétköznapiól eltérő jogrendszerben a biztonság fenntartása érdekében az állampolgárok jogaiból kell feláldozni. Minél nagyobb egy biztonsági kockázat, annál többet hajlandó az ember feláldozni az alapvető és az alkotmányos jogaiból. Ez az arány előre nehezen optimalizálható, sokszor az adott esemény körülményei mutatják meg az éppen szükséges mértékű szabályzás szükségességét. Amikor a biztonsági kockázatok miatt normális jogrendtől eltér egy ország államszervezeti és társadalmi működése, azt Magyarországon különleges jogrendi működésnek nevezünk, tényállásait az ország alkotmányában, jelenleg az Alaptörvényben rögzíti a jogalkotó.

A különleges jogrend valamilyen formában a legtöbb jogállam keretei között működő ország alkotmányában megjelenik, mintegy felhatalmazást nyújtva legtöbbször a végrehajtó hatalomnak, hogy egy adott, általában az ország biztonsági helyzetét hátrányosan befolyásoló szituációra hatékony reagálási lehetőséget biztosítson. Csink hivatkozott tanulmányában írja, hogy „[a] különleges jogrend egy olyan társadalmi vagy természeti jelenség kezelésére biztosított állami keretrendszer, amely az állam működésének normális állapotában nem kezelhető, és amely az embereket, az államot vagy az alkotmányos rendet veszélyezteti”.⁶ A megfogalmazás szerint a különleges jogrend valamilyen társadalmi vagy természeti jelenséghez kapcsolható. Ez lehet az országot kívülről veszélyeztető háború vagy belső társadalmi feszültség, amely polgárháború, lázadás formájában jelenhet meg, illetve természeti csapás, ipari szerencsétlenség formájában megjelenő természeti jellegű kihívás.

Till Szabolcs meghatározásában:

„A különleges jogrend az alkotmányos szabályozás különös része, a békétől, általánosan az állami működés általános szabályaitól eltérő időszakok bővített eszköztárú kezelésének joga. A fogalom célrendszere szerint egyrészt a végszükség kategóriájának államszervezeti szintű vetülete, másrészt egyfajta elrettentő eszköztár az alkotmányon alapuló rendszer stabilitásának biztosítása érdekében. Az eszköztár tartalmi oldaláról vizsgálva: az alkotmányozó maga határozza meg az államszervezetre vonatkozó azon eltérő szabályokat, amelyek arányos eltérési lehetőséget biztosítanak a hatalommegosztáson alapuló államszervezeti szabályokhoz képest annak érdekében, hogy a különleges jogrendet kiváltó okra reagálást követően az állam működése mielőbb visszaállítható legyen az általános szabályok szerinti rendszerre. Az államszervezeti eltérés mélységének függvényében a különleges jogrendi időszakok kezelhetőségének érdeke kiváltja az egyes

⁶ CSINK 2017: 8.

alapjogok békétől eltérő mértékű korlátozását vagy azok gyakorlásának felfüggeszhetőségét és a békében nem érvényesülő alkotmányos kötelezettségek bevezetését. A különleges jogrend alkotmányosságának értékelési szempontja lényegesen eltér a béke időszakában érvényesülő mértéktől: elsődlegesnek tekinthető a nem korlátozható garanciák és nem változtatható feltételek betartása mellett a kiváltó ok kezelése, majd a késedelem nélküli visszatérés az alkotmányos hatalomgyakorlás normális gyakorlati rendjéhez. Összességében a különleges jogrend az állami hatékonyság fenntarthatósága érdekében megvalósított, átmeneti időre szólóan eltérített szükségességi és arányossági normarendszer, a jogállamra vetített végszükség jellegű intézmény.⁷

Az idézett fogalomból is kitűnik, hogy mint normarendszer, előre megállapított államirányítási szereplőket, eszközöket, felhatalmazásokat, eseteket foglal magában a különleges jogrend. A 2011-ben alkotott és a következő évben már hatályba lépett Alaptörvény előtti Alkotmány⁸ esetében még minősített helyzetről vagy békétől eltérő időszakról beszélt a jogtudomány, illetve a hadtudomány.

A bipoláris világrendszer felbomlása részét képező magyar rendszerváltást követően az akkori Alkotmány különleges jogrendi szabályzásra vonatkozó része a rendkívüli állapotot, a szükségállapotot, valamint a veszélyhelyzetet jelenítette meg. Ez a külső ellenség elleni, a belbiztonsági és a katasztrófa elleni védekezéssel kapcsolatos esetek kezelésére volt hivatott. Az ország akkori biztonsági környezetének elemzése más típusú kihívásokkal nem is számolt. A délszláv válság kapcsán fordultak elő olyan, az ország biztonságát veszélyeztető események, amelynek értékelése alapján ki kellett egészíteni az Alkotmányt a 19/E. § szerinti helyzettel:

„Külső fegyveres csoportoknak Magyarország területére történő váratlan betörése esetén a támadás elhárítására, illetőleg az ország területének a honi és szövetséges légvédelmi és repülő készülségi erőkkel való oltalmazására, az alkotmányos rend, az élet- és vagyonbiztonság, a közrend és a közbiztonság védelme érdekében a Kormány a köztársasági elnök által jóváhagyott védelmi terv szerint – a támadással arányos és erre felkészített erőkkel – a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig azonnal intézkedni köteles.”⁹

Ez a váratlan támadás megfogalmazása volt. Ez a rész az események bekövetkezése után kerül be az Alkotmány szövegébe, s csak ezután volt hivatott valamely, a jövőben bekövetkező eseményre felkészülni.

2004. november 3-án leszerelt az utolsó magyar sorkatona, ezzel a Magyar Honvédség áttért a professzionális haderőre. Békeidőszakban megszűnt a hadkötelesség, az újbóli elrendelése az Országgyűlés hatáskörébe tartozik, s ez ma is így van. A különleges jogrendi esetet ekkor a megelőző védelmi helyzet intézményével egészítette ki a jogalkotó, biztosítva egy átmeneti felkészülési lehetőséget (hadkötelesek behívása, kiképzés, a védelmi feladatokra való felkészítés stb.) a védelmi képességek megfelelő szintű kialakítására. Ebben az esetben a Kormány hatáskörébe volt utalva

⁷ Lásd: <http://ijoten.hu/szocikk/kulonleges-jogrend> (2019). Preambulum.

⁸ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya.

⁹ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya, 19/E §, amelyet az 1993. évi CVII. tv. 1. §-a iktatott törvénybe.

a szükséges intézkedések megtétele, ami huzamosabb ideig is eltarthatott, mivel az Alkotmány és azt felváltó Alaptörvény sem tartalmazta a megelőző védelmi helyzet időtartamának maximumát. Nagy szerep hárult a Nemzeti Biztonsági Stratégiában is kihangsúlyozott információszerző, hírszerző és elhárító tevékenység által szerzett információk elemzését és értékelését végzőkre, hogy időben beazonosítható legyen az a veszély, kockázat (külső fegyveres támadás eshetősége, veszélye), amelynek elhárítása végett szükség lehetett a megelőző védelmi helyzet bevezetésére.

A 2010-es évek közepére a nemzetközi biztonsági helyzet dinamikusan változott. Ekkorra már érezhetőek a 2011–2012-es arab tavasz biztonságpolitikai hatásai, a 2013-as ukrán válság és 2014-ben a Krím félsziget Oroszország általi annektálása következményei. Az Iszlám Állam tényreése és az Európa nagyvárosait (Párizs, Berlin, London, Brüsszel) érintő terrorista támadások olyan irányba mozdították el Magyarország biztonsági felfogását is, hogy egy terrorizmus által előidézett helyzetben az emberek biztonsága érdekében a belügyi erők mellett a haderő nyújtotta védelmi lehetőséggel is számolni szükséges. Az alkotmányozó hatalom 2016-ban az Alaptörvény hatodik módosításával¹⁰ bevezette a terrorveszélyhelyzet intézményét. Az Országgyűlés a Kormány kezdeményezésére a biztonsági környezet értékelése alapján, amennyiben az országot terrortámadás érte, vagy annak közvetlen veszélye áll fenn, kihirdetheti a terrorveszélyhelyzetet, amikor a Kormány van felhatalmazva a kizárólagos rendeleti úton való hatalomgyakorlásra. A rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazásának elégtelensége esetén a Magyar Honvédséget is fel lehetett használni az ország biztonságos helyzetének mihamarabbi helyreállítására.

Ezzel az Alaptörvényben rögzített különleges jogrendi tényállások száma hatra emelkedett:

1. Rendkívüli állapot (49. cikk);
2. Szükségállapot (50. cikk);
3. Megelőző védelmi helyzet (51. cikk);
4. Terrorveszélyhelyzet (51/A. cikk);
5. Váratlan támadás (52. cikk);
6. Veszélyhelyzet (53. cikk).

Az Alaptörvény 54. cikke rögzíti, hogy az I. cikk (3) bekezdése szerint az alapvető jog, más alkotmányos érték védelme érdekében, szükséges mértékben, a céllal arányosan korlátozható. Az Alaptörvény alkalmazásának és az Alkotmánybíróság működésének különleges jogrendben történő felfüggesztési tilalma garantálja a jogszabályi ellensúlyt.

Magyarországon a 2020. november 4-én kihirdetett veszélyhelyzet több mint egy évig volt hatályban. Jelenleg már kevés rendkívüli intézkedés van hatályban, de az állampolgárok alapjogainak korlátozására példaként említhető. Volt olyan időszak, amikor csak meghatározott időben lehetett a lakhelyet elhagyni, azaz kijárási korlátozás volt hatályban. A kötelező maszkhasználat kiterjesztése szinte mindenhol is komoly korlátozó intézkedésnek számított. Volt időszak, amikor bizonyos korosztályok szerint (nyugdíjas, nem nyugdíjas) meg volt határozva, hogy ki léphet be különböző kereskedelmi egységekbe. Még emlékezhetünk az intézmények, kereskedelmi egységek ideiglenes

¹⁰ Magyarország Alaptörvényének hatodik módosítása (2016. június 14.).

bezárására, valamint számos más korlátozó szabályzásra is. Az említett intézkedéseket a Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető Covid-19 következményeinek elhárítása és az állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében hozta.

A már említett, Ukrajnát ért fegyveres támadás következményei közvetlenül is érintik Magyarországot, amelynek kapcsán legmarkánsabban az országba érkező menekülthullám okozta kihívások említhetők. Ennek következményeként Varga Judit igazságügyi miniszter benyújtotta az Alaptörvény tizedik módosításának tervezetét,¹¹ amely a veszélyhelyzet tényállásának kiterjesztését javasolja háborús helyzet, illetve humanitárius katasztrófa esetére.

A fentebb említettekben látható, hogy a különleges jogrendi kormányzás a jogszabályoknak való megfelelés mellett huzamosabb időre is elhúzódhat, aminek következtében akár megszokottá válhat a kialakult különleges jogrend, szinte elvesztve kivételes mivoltát, ezáltal devalválódik a különleges státusz.

A Kormány átgondolva a hat különleges jogrendi kategóriát 2020 decemberében alaptörvény-módosítási javaslattal élt, amelyet az Országgyűlés el is fogadott.¹² A kilencedik módosításban többek között a „különleges jogrend” vonatkozó címet is módosították. Az új szabályzás következtében a különleges jogrendi tényállások száma háromra csökkent:

1. Hadiállapot (49. cikk);
2. Szükségállapot (50. cikk);
3. Veszélyhelyzet (51. cikk).

A jogalkotó részéről logikusnak ítélnél a túl aprólékos, szinte minden részletre kiterjedő kazuisztikus szabályozás racionalizálása. Így kerülhet el az egyes felmerülő szituációk, események eseti és utólagos szabályozása, mint az történt az előző Alkotmány esetében. A három különleges jogrendi tényállás megkülönböztethető az egyes kihívások jellege szerint is, mint honvédelmi, rendvédelmi és katasztrófavédelmi típusú különleges jogrendi tényállások. Hadiállapot esetében külső fegyveres támadással vagy annak közvetlen veszélyével számolva a kockázati körülmények felszámolásának első számú felelőse a Magyar Honvédség, Magyarország fegyveres ereje. Szükségállapot esetében az alkotmányos rend megdöntésének lehetősége, a jogállamiság megszüntetésének veszélye áll fenn, amelynek felszámolása a belügyi erők (elsődlegesen a rendőrség) feladata. Veszélyhelyzet esetében, az aktuális helyzet (például egy fegyveres konfliktus egy szomszéd államban, tömeges menekülthullám) leképezéseként bekövetkezhet egy külső események következtében az országot érintő élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető esemény, elsősorban és különösen az országot sújtó elemi csapások és ipari szerencsétlenségek következményeivel kell számolni. A megjelenő veszélyek felszámolásának fő koordinátori szerepe a katasztrófa elhárításában részt vevő szervekre hárul (katasztrófavédelem).

Az új szabályozás következtében a különleges jogrend tényállása bekövetkezte esetében a rendkívüli intézkedési jogok a Kormányhoz lettek telepítve, amely logikusnak mondható abból a szempontból, hogy egy már állandó jelleggel működő,

¹¹ Portfolio 2022.

¹² Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosítása (2020. december 22.).

olajozott döntéshozó, végrehajtó mechanizmus rövidebb idő alatt tudja megtenni a szükséges intézkedéseket, ezáltal a hatékonyság is sikeresebb lehet. Így megvalósulhat a különleges jogrend lényege, hogy a hatalommegosztás időszakos, feltételhez kötött és részleges felfüggesztésével járó rendeleti kormányzás által biztosítani lehet a gyors és hatékony döntéshozatali mechanizmus alkalmazásával a rend és a béke mielőbbi helyreállítását. Eltűntek a különleges jogrend esetére létrehozott, rendkívüli politikai felelősséggel megterhelt különböző döntéshozó centrumok (Honvédelmi Tanács, köztársasági elnök irányító szerepe). A normál jogrendi válsághelyzetek a békétől eltérő jogrend alkalmazása nélkül lehetőséget biztosítanak a közigazgatás, a rendészet, a katonai és a nemzetbiztonsági szegmensek összehangolt és hatékony alkalmazására a kialakult válsághelyzetek felszámolása (kezelése) érdekében. A három említett különleges jogrendi tényállás kihirdetése valóban a legvégtetesebb kihívások és esetek kezelésére hivatott. A haza, az ország és az azt alkotó állampolgárok védelme érdekében a jelenlegi technológiai, társadalmi, gazdasági, geopolitikai és az ebből adódó újabb és újabb biztonságot érintő kihívások, fenyegetések, krízisek hatékony és rugalmas kezelését hivatott megvalósítani az új különleges jogrendi mechanizmus. Ahogy egy demokratikus jogállami berendezkedés megköveteli, a parlamenti és alkotmánybírósági folyamatos kontroll garantálja a végrehajtó hatalom különleges jogrendbeli ellensúlyát.

Az önkéntes tartalékos rendszer

Magyarország fegyveres ereje a Magyar Honvédség, amelynek alapvető feladata többek között az ország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme. Részletes feladatrendszert a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2021. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Hvt.) 59. §-a taxatívum sorolja fel. Ezek között szerepel, hogy közre kell működni egyes szükségállapot, veszélyhelyzeti, valamint egészségügyi válsághelyzettel összefüggő feladatokban. Tehát a Magyar Honvédség érintett lehet mindhárom különleges jogrendben bekövetkezett veszélyek elhárításában.

A Magyar Honvédség állandó személyi állománya a honvédekből, a Magyar Honvédségnél foglalkoztatottakból, a honvédelmi alkalmazottakból, valamint a Munka Törvénykönyvének hatálya alá tartozó munkavállalókból áll.¹³ A fentebb hivatkozott feladatrendszer napi végrehajtását ez az állomány végzi nap mint nap. Az állandó állományon kívül a Honvédség rendelkezik egy tartalékos állománnyal, amely az önkéntes tartalékos, a hadkötelezettség időszakára katonai szolgálatot önként vállaló honvédelmi alkalmazott, a kiképzett hadköteles és a kiképzetlen hadköteles állományból áll.¹⁴ A kiképzetlen hadköteles az év utolsó napjáig, amelyben az 50. életévét betölti, a kiképzett hadköteles a mindenkori katonai szolgálat felső korhatáráig (jelenleg 65. életév) hívható be. A kiképzett tartalékos státusz a katonai szolgálatból való kiválást követő tíz évig érvényes. Ebből következik, hogy kiképzetlen hadköteles nem csak 50 év alatti állampolgár lehet, hanem tíz év elteltével azzá válik, aki volt katona. Például,

¹³ Hvt. 70. § (2).

¹⁴ Hvt. 71. § (2).

aki 45 éves korában kiválik a Magyar Honvédségből, az tíz év után – a kiképzettség elavulása miatt – kiképzetlenné válik, viszont az 50 éves korhatárt már átlépve mentesül a hadkötelezettség alól. A hadkötelesség (kiképzett és kiképzetlen) a nagykorú, magyar állampolgárságú férfiakra vonatkozik. Viszont a hivatkozott Hvt. 71. § (7) bekezdése értelmében különleges jogrend idejében önkéntes vállalás alapján, kizárólag a különleges jogrend időtartamára¹⁵ minden magyar nagykorú magyar állampolgár jelentkezhethet katonai szolgálatra, tehát nők is. (Bár e jelentkezők fogadására részletes szabályokat még nem dolgoztak ki.) A honvédelmi alkalmazott az állandó és a tartalékos állománycsoportba egyaránt beletartozik. A honvédelmi alkalmazott önként vállalt katonai szolgálata hadiállapot kihirdetését követően tényleges katonai szolgálattá alakul át.¹⁶ A Magyar Honvédség állományát az 1. ábra szemlélteti.

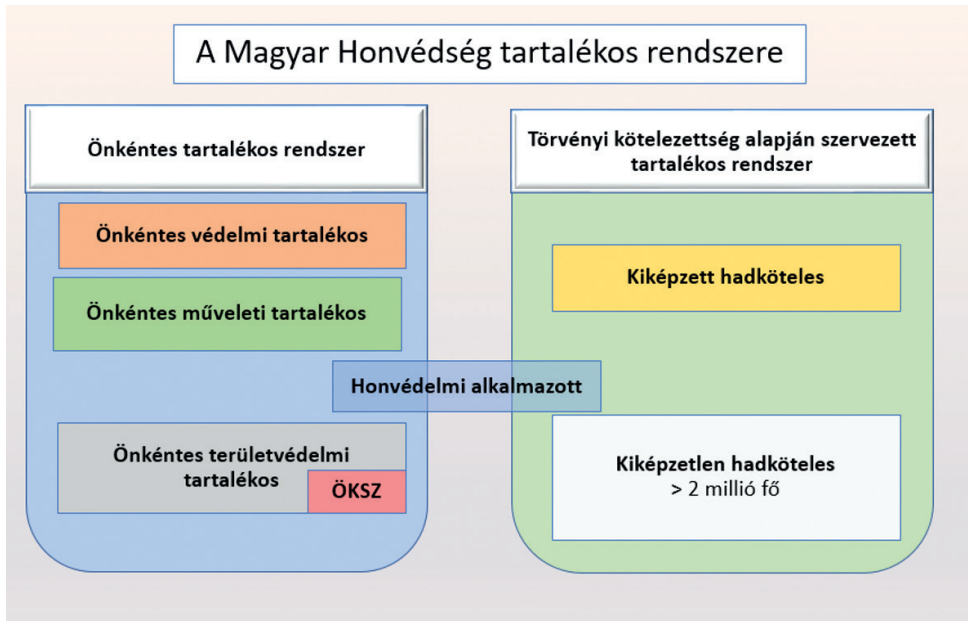
1. ábra: A Magyar Honvédség állománycsoportjai
Forrás: a szerző szerkesztése

A Magyar Honvédség tartalékos állománycsoportjában helyezkedik el az úgynevezett önkéntes tartalékos állomány. A Honvédség önkéntes tartalékos rendszerének kialakítása 2001-re nyúlik vissza, amikor még a sorkötelesség időszakában a 2001. évi XLIV. törvény megteremtí az önkéntes tartalékos szolgálat vállalásának lehetőségét.

¹⁵ A tanulmány írásának időszakában a 424/2022. (X. 28.) Korm. rendelet az Ukrajna területén fennálló fegyveres konfliktusra, illetve humanitárius katasztrófára tekintettel, valamint ezek magyarországi következményeinek az elhárítása és kezelése érdekében veszélyhelyzet kihirdetéséről és egyes veszélyhelyzeti szabályokról alapján különleges jogrend van. A Kormány honlapján olvasható egy tervezet, amely szerint a 30+180 nap helyébe 390 nap (több, mint egy év!) kerülne (<https://kormany.hu/dokumentumtar/2022-evi-xlii-torveny-modositasarol-szolo-torvenytervezet>).

¹⁶ Hvt. 37. § (1) b) és c) pontjai, valamint (3) bekezdése.

A 2000-es években különböző okokból kifolyólag elhanyagolhatóan kevés állampolgár vállalt önkéntes katonai szolgálatot, ezért szükség volt a rendszer felülvizsgálatára, valamint egy új önkéntes tartalékos koncepció kidolgozására. Ennek gyümölcse 2010-re érett meg, amikor csupán 16 önkéntes tartalékos¹⁷ szolgált a seregben. 2011-ben bevezetésre kerül az önkéntes védelmi tartalékos, 2012-ben az önkéntes műveleti tartalékos, és a területi elven szervezett tartalékos erők kiépítésének megkezdését követően 2017-ben az önkéntes területvédelmi tartalékos szolgálati jogviszony, amelynek keretén belül magyar állampolgárok civil foglalkozásuk mellett vállalták a haza szolgálatát önkéntes tartalékos katonaként. Az önkéntes tartalékos katonák létszáma jelenleg 11 500 fő körül mozog. A Magyar Honvédség tartalékos rendszerének állományviszony szerinti felépítését a 2. ábra szemlélteti. (Az önkéntes katonai szolgálatra [ÖKSZ] nem térek ki, a tanulmány témáját ez nem érinti. Az ÖKSZ egy speciális esete az önként vállalt katonai szolgálatnak, amely ideiglenes jellegű, viszonylag rövid időtartamra szól [6–12 hónap], a pozíciók az önkéntes területvédelmi tartalékos beosztások között találhatóak. Mint önkéntes tartalékos szolgálati jogviszony nem értelmezhető.)

2. ábra: A Magyar Honvédség tartalékos rendszere
Forrás: a szerző szerkesztése

Az önkéntes tartalékosok feladatrendszerében számos elem szerepel, ami szorosan köthető az egyes különleges jogrendi helyzetekhez. Az önkéntes védelmi tartalékos

¹⁷ URBÁN 2010.

katonák békeidőszakban mint fegyveres biztonsági őrök látják el a honvédelmi tárca objektumainak, intézményeinek, létesítményeinek a fizikai élőrővel való őrzés-védelmét. Különleges jogrend esetében megtörténik az önkéntes tartalékos katonaként történő behívásuk és katonai szolgálati rendben történik a feladatvégrehajtásuk. A honvédelmi tárca objektumai egyben honvédelmi létfontosságú rendszerelemek is, amelyeknek kiesése a honvédelmi ágazat működőképtelenségét vagy annak súlyos zavarát okozhatja. A területi elven szervezett tartalékerők (jelenleg hét területvédelmi ezred) szervezetében helyezkednek el a közigazgatás rendszerének megfelelően a járási területvédelmi századok, amelyekben önkéntes műveleti és önkéntes területvédelmi tartalékos katonák teljesítenek katonai szolgálatot. Különleges jogrend időszakában az ő feladatuk kiterjedhet:

- az alapvető fontosságú rendszerelemek őrzés-védelmére;
- területzárási, ellenőrzési feladatokra;
- a Befogadó Nemzeti Támogatás segítségével való részvétellel;
- futár, riasztási, kiértékelési feladatokra;
- a védelmi tevékenységet elősegítő műszaki feladatokra;
- háttérvédelmi feladatokra;
- felderítési feladatokra;
- szállítást, evakuálást támogató feladatokra;
- részvételre polgárvédelmi feladatokban;
- CIMIC¹⁸-, PSYOPS¹⁹-tevékenység támogatására;
- mozgásszabadság fenntartásának segítésére.²⁰

Különleges jogrend időszakában megtörténik a Magyar Honvédség hadkiegészítése a tartalékos állományból, amely áll az önkéntesség alapján vállalt önkéntes tartalékosokból, valamint a jogszabályi kötelezettség alapján a hadköteles (kiképzett, kiképzetlen) állományból. Az önkéntes tartalékosok kiképzése békeidőszakban előre tervezetten, feladatorientáltan és szolgálatspecifikusan folyik. Már béke idején is támogatják a Honvédség személyi állományát feladataik ellátásában. A déli határ személyi megerősítésében, valamint a határvédelmi feladatok humánerőforrás-támogatásában is részt vettek. A 2022-ben létrehozott határvadász rendőrségi szolgálati jogviszony megteremtette a lehetőségét, hogy a Rendőrség teljes egészében önállóan hajtsa végre az ország déli határszakaszának ellenőrzését. Ezután az ország keleti részén lévő határszakasz ellenőrzésében tud nagyobb létszámmal részt venni az önkéntes tartalékos állomány.

A Covid-19-világjárvány következményeinek kezelésére és felszámolására 2020. március 11-től kisebb megszakításokkal különleges jogrend volt Magyarországon a pandémia alatt. Az egészségügyi intézmények leterheltségének enyhítésére a Magyar Honvédség nyújtott segítséget, ahol a beléptetés ellenőrzésében, lebonyolításában, egyéb logisztikai feladatok végrehajtásában sok önkéntes tartalékos katonát aktivizáltak. Az egyenruhás jelenlét a kórházakban és az egészségügyi intézményeknél kezdetben szokatlan volt a polgári lakosság számára, de elősegítette a jogkövető, fegyelmezett,

¹⁸ CIMIC – Civil-Military Cooperation – Polgári-katonai együttműködés.

¹⁹ PSYOPS – Psychological Operation – Pszichológiai hadművelet (tevékenység).

²⁰ Lásd: https://bodajk.hu/_user/file/itt.pdf

az egészségügyi ellátás elősegítését szolgáló állampolgári magatartás megvalósulását. Egy idő után orientációt jelentettek a civil lakosság számára, a katonákat keresték, tőlük kértek információkat a teendőikkel kapcsolatosan.

A különleges jogrend időszakában bevezetett korlátozások (kijárási korlátozás, kereskedelmi egységek differenciált látogatása stb.) betartatása végett a rendőrök járőrtevékenysége is megnövekedett, ami humánerőforrás-kihívás elé állította a szervezetet. Ebben az esetben is a Magyar Honvédség tudott segítséget nyújtani a biztonságfokozó gyalogsági járőrtevékenység feladatvégrehajtásában. Vegyes, rendőr és katona járőrök biztosították a jogkövető magatartást, ellenőrizték a korlátozások betartását. A Magyar Honvédség állandó személyi állományának leterheltsége miatt szintén önkéntes tartalékos katonákat hívtak be.

Ezekben az esetekben megvalósulhatott a területi elven szervezett önkéntes területvédelmi tartalékosok feladatvégrehajtása során a területi elv, hogy lakóhelyükhöz közel láthattak el szolgálati feladatot, támogatva, elősegítve ezzel a saját helyi közösségeik biztonságának fenntartását.

Összegzés

Röviden áttekintettem Magyarország elmúlt több mint 30 évét érintő – a politikai rendszerváltás utáni – alkotmányos szabályzásban rögzített különleges jogrenddel kapcsolatos szabályzását és az azt befolyásoló tényezőket. A rendszerváltozást követően három különleges jogrendi tényállást tartalmazott az Alkotmány. A biztonsági környezetet hátrányosan befolyásoló eseményeket követve egészültek ki ezek az elemek 1993-ban, 2004-ben és 2016-ban. Közben az Alkotmány Alaptörvénnyé változott 2011-ben. A sok normatív szabályzás 2020-ban racionalizáción ment keresztül, és a hat különleges jogrendi tényállás háromra csökkent, mindegyik a végrehajtó hatalomhoz telepítve, amellyel egy modernebb, rugalmasabb rendszert sikerült létrehozni.

2010-től kezdetét vette egy új, modernebb és a biztonsági kihívásokra megfelelőbb választ adó önkéntes tartalékos rendszer kiépítése. Jelenleg a Magyar Honvédségnek több mint 11 500 fő önkéntes tartalékos állománya van, amely hatékonyan tudja támogatni a Honvédséget a jogszabályokban rögzített feladataik végrehajtásában. Az elmúlt időszak nagy részét az ország lakossága a különleges jogrend aktív időszakában kényszerült élni. A gyakorlat megmutatta, hogy az önkéntes tartalékos rendszer képes megfelelni a különleges jogrenddel kapcsolatos feladatainak, és hatékonyan tud részt venni saját lakókörnyezete biztonságérzetének fokozásában.

Irodalomjegyzék

- Benyújtotta a 10. Alaptörvény javaslatot Varga Judit. *Portfolio*, 2022. május 3. Online: www.portfolio.hu/global/20220503/benyujtotta-a-10-alaptorveny-modositasi-javaslatot-varga-judit-542717#
- CSINK Lóránt (2017): Mikor legyen a jogrend különleges? *Iustum Aequum Salutare*, 13(4), 7–16. Online: http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20174sz/01b_Csink_IAS_2017_4.pdf

- URBÁN Lajos (2010): *A tartalékos erők helye, szerepe, működésének aspektusai a magyar nemzeti haderőben*. PhD-disszertáció. Budapest: ZMNE. Online: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12196/ertekezes.pdf?sequence=1>
- WHO (2020): *WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19 – 11 March 2020*. Online: www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19—11-march-2020
- WHO (2021): *WHO-convened Global Study of Origins of SARS-CoV-2: China Part*. Online: www.who.int/publications/i/item/who-convened-global-study-of-origins-of-sars-cov-2-china-part

Jogi források

1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya
Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről
1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról

Tartalom

BAZSÓ-VIGH VIVIEN: Geopolitikai érdekek és haderőfejlesztés az Északi-sarkon	5
ATTILA PAULOV: Possible Measures to Estimate Military Airspace Capacity	17
ROMVÁRI LILLA, SZAJKÓ GYULA, PAP ANDREA: A Magyar Honvédség 15M gyakorló egyenruházat tervezésének környezetvédelmi aspektusai, 2. rész	25
KOVÁCS ANITA MARIANN: Merre tovább Közel-Kelet?	39
BECK ATTILA: Elit harcosok a középkori Skandináviában: a berserkerek és ulfhedinnek	49
BODA MIHÁLY: Mi a hadtörténelem?	63
Csíkos Imre: A küldetésorientált vezetés lehetőségei napjaink komplex fegyveres konfliktusaiban	81
FAZEKAS FERENC: A küldetésorientált vezetés és a mesterséges intelligencia	95
FÜLEKI RÉKA: A tisztavatás hagyománya Magyarországon	111
GALGÓCZI ISTVÁN: Tahtíb: az ókori Egyiptom még ma is élő harcművészete	121
KAPROS ANIKÓ, RESPERGER VIKTÓRIA: Esélyegyenlőség és diszkrimináció az élsportban 1.	133
KRISTOFÓRI BALÁZS: A sport szerepe a honvédelmi nevelésben	151
NÉGYESI LAJOS: Balla Tibor könyve a honvédtisztképzés irányítójáról	161
SZERENCSI ZSOLT: A különleges jogrend változásai, valamint az önkéntes tartalékos rendszer feladatai a különleges jogrend időszakában	169